

Свещ. Александър Елчанинов

ЗАПИСКИ

Превод от руски език: Татяна Филева

Богоносци, 2012 г.

Предговор

Тази книга никога не е била подготвяна за печат от нейния автор – тя е била замислена и съставена едва след смъртта на отец Александър, за да продължи и укрепи незавършеното дело на неговия живот.

В книгата са включени някои от неговите записки, които той е водел за себе си, откъси от писма, представляващи общ интерес, няколко плана и проекта на проповеди, случайни бележки на отделни листове, намерени в неговите архиви.

Малко преди своята болест о. Александър казваше, че иска да напише книга за младежта, като отговор на често задаваните му въпроси, характерни за съвременното юношество. Той заведе папка с надпис “Писма до младежта”, но този негов план не се осъществи, и едва след смъртта му бяха събрани писмата до ръководената от него младеж и от тях беше взето това, което макар и отчасти би могло да се осъществи като книга. Така се роди главата “До младите свещеници” – тя също беше представена с няколко откъслечни бележки, но всичко това е поместено в книгата, тъй като засяга една от най-близките му теми.

Освен тези глави, набелязани, както ще видим, от самия автор, всички материали в книгата съзнателно не са систематизирани, за да не се вмъкна никакво тълкувание между автора и читателя и на всеки да се предостави, според неговата вътрешна необходимост, да почерпи от тази книга онова, което е било същност на духовния облик на отец Александър.

Ето защо тази книга не е литературно произведение, а истински документ на човешкия живот, това, в което се е отразила неговата душа и което е останало на земята след него.

Разбира се, тази книга, съставена от откъслечни и случайни бележки, не го изчерпва, но за онези, които са го познавали и обичали, това са някакви щрихи, по които те ще познаят образа на любимия пастир, още веднъж ще чуят неговия глас. А на онези, които не са го познавали, тя все пак ще даде някаква представа и може би ще окаже помощ, утвърждаване, подкрепа – т. е. ще направи именно това, което самият отец Александър през целия си живот е правел за хората.

Тази книга може да бъде особено важна за съвременния човек, идващ в религията и църквата от съвременната светска култура, тъй като и самият той е стигнал до свещенството през вратите на светската култура, през годините на обществена и педагогическа дейност и през всички трудности на трагичната руска съдба.

По рождение той принадлежи към семейство, дало много поколения военни. Неговият родоначалник, рицарят Алендрок, напуснал Литва, за да служи при княз Василий Тъмни: отец Александър обичаше тази коренна свързаност с руското минало. Но по времето на неговото раждане от това минало вече не било останало нищо и тяхното имение (в пределите на което били изворите на Волга) отдавна не принадлежало на семейството.

Неговият баща починал рано – когато о. Александър бил само на 12 години. Семейството живеело от пенсията и той още в гимназията давал уроци, за да плаща за своето учение и за това на брат си. По-късно, по време на следването си в Петербургския Университет, се издържал сам. След завършване на университета бил оставен на научна работа към него (в катедрата по история) и по това време чрез много приятелски връзки се сблизил с представителите на върховете на руската култура, достигнала блестящ разцвет в началото на миналия век. Това време било отбелязано с движение към Църквата и проповед на вярата в изгубилото я руско общество. Това движение възникнало от група писатели, богослови и църковни деятели, с които според силите си работел и младият студент А. Елчанинов, предсказвайки с това целия си житейски път.

Неговият по-възрастен приятел и наставник о. С. Булгаков си спомня за тези години така: “Това беше светско пастирство, проповед на вярата в средата на подивялото от безбожие общество, и той, бъдещият пастир, й се отдаваше много преди своето пастирство. В цялата тази работа по събиране на духовни сили против безбожието и равнодушието той беше незаменим труженик и сътрудник, смирен и предан изпълнител на това, което му се възлагаше. Неговото име трябва да бъде записано в историята на нашата църковна просвета, както и в най-новото движение на християнската мисъл в Русия. За това спомагаха и неговите лични качества, особеното очарование на неговата младост. Когато той се появяваше със своя лъчист, ласкав поглед, го посрещаха с отворено сърце и с усмивка”.

Особена дружба, започнала още от детството, го свързвала и с бъдещия свещеник о. Павел Флоренски. Под негово влияние и по собствено разположение,

макар и да не мислел за възможността да стане свещеник, той постъпил в Богословската Академия на Сергиев Посад, същевременно взел участие в току-що основаното Религиозно-Философско Общество и бил негов пръв секретар. По това време в списание “Нов Път” излязла неговата първа статия “За мистицизма на Сперански”, а година по-късно – книгата “История на религиите”. И пак о. С. Булгаков отбелязва: “А. Елчанинов беше обичан и еднакво добре приет в литературните кръгове на Москва и Петербург, и навсякъде се посрещаше с радост появянето на студента с лъчезарна усмивка и особена скромност и готовност да слуша и запечатва в ума си безкрайни творчески беседи”.

Също така взел участие в начинанията, замислени за преодоляването на традиционната зависимост на църквата от държавата и поставили си за задача доближаването на общественото устройство до евангелския идеал. Той сам си спомня как през нощта, някъде в подмосковската гора, четял и обяснявал Евангелието на работниците, за което получил от полицията глоба от 100 рубли, бидейки заподозрян в политическа неблагонадеждност.

Курсът в Академията бил прекъснат от отбиването на военната повинност на Кавказ, и той вече не се върнал в Академията, защото се увлякъл от педагогическа дейност, като първо станал учител, а после и директор на една частна гимназия в Тифлис. Тази гимназия била опит на новото училище за съвместно обучение. Неговата бивша ученичка М. Зернова си спомня за това време така:

“Тази гимназия привличаше зад стените си най-талантливите преподаватели, но сред тях А. В. Елчанинов беше изключителен и несравним. Неговото преподаване повече от всяко друго в гимназията осъществяваше нейната основна идея – да бъде училище на радостта, творчеството и свободата. То не се вписваше в нито една система и надхвърляше всяка програма. За нас, учениците на о. Александър, това време е изпълнено с ярки лични спомени, обгърнато е преди всичко от очарованието на личността на нашия учител”.

За неговия педагогически дар пише професорът от Харвардския Университет Карпович, спомняйки си за своите другари и за дружбата си с о. Александър още в гимназията: “Всичко най-значимо в нашия живот беше свързано с него. На него можеше да кажеш за това, за което на никого друго не би се доверил. От него можеше да търсиш разрешение на различни свои съмнения и съвет в трудни житейски обстоятелства. Това влияние надхвърляше или даже изключваше всички останали. Нашата привързаност към него беше безгранична, но той се ползваше от

своето влияние изключително внимателно. Без да натрапва нищо на никого, само се стараяше да помогне на всеки да намери правилния път в онази посока, в която го теглеше всеки от нас”.

От цитираните спомени се вижда, че той не е бил педагог в обичайния смисъл на думата, а по-скоро, дори още в юношеските си години – истински духовен ръководител, “пастир преди своето пастирство”, ще повторим думите на о. С. Булгаков за него. По това време той четял лекции по история на религиите във Висшите Женски Курсове, както и частен цикъл открити лекции на тема, която му била близка – за новата руска религиозно-философска мисъл и за отделни нейни представители, всички от които познавал лично. През годините на глад и разруха работел в американската помощ (Near East Relief), като организирай занаятчийски, спортни и просветителски занятия за децата, които американците хранили.

По-късно, когато бурята на революцията разпиляла много хора, той се оказал със семейството си във Франция, в Ница, където на първо време се занимавал със селско стопанство, съчетавайки това с уроци по руски език и история за руските деца във френския лицей.

Но по това време му станало ясно, че светската педагогика вече не го удовлетворява, и че друго, по-високо призвание го привлича към себе си. Ето и неговият разказ как станало това: “Получих писмо от о. Сергей Б., където той настойчиво ме съветва да приема свещенство. Бях поразен. Отначало ми стана страшно, както ти става страшно, когато почувстваш силата на съдбата. Веднага разбрах, че това е необратимо, това е моята съдба. В другото, може би, бих се опитал да я заобиколя, но тук почти не се колебаех – излязох насреща ѝ, и тогава ми стана толкова радостно и светло на душата. На старите пътища (педагогика, лекторство) вече нямаше с какво да живея, а на новия път аз оживявам, възраждам се отново. Това е моето посвещение във втората степен. Първата е бракът, втората е свещенството”. И още: “Винаги ме е плашело, особено последната година, бързото течение на времето; това е защото аз стоях на едно място. Сега (с решението да приема свещенство) тръгнах в разрез с времето, или по-точно, гмурнах се в дълбините, където времето е без значение”.

Приемането на свещенство от него през 1926 г. било като естествено продължение и на неговия вътрешен път, и на външната му дейност. Нещо повече – в свещенството той проявил най-високото, към което бил призван, и сякаш осъществил Божия замисъл за себе си. Дори някой от неговите приятели казал за неговата

външност в деня на ръкоположението: “Целият му иконописен облик най-накрая намери своето истинско изображение”.

Свещенството му дало ново вдъхновение в живота. “Преди свещенството аз трябваше да мълча за много неща, да се сдържам. За мен свещенството е възможност да говоря с пълен глас”.

За това свидетелстват и неговите приятели. Професор Илин казва: “Неговата личност просия в свещенството, което развърза и разкри всички заложи в него възможности”. Самият той в първите дни записва: “Каква радост е да бъдеш свещеник! Свещенството е единствената професия, при която хората се обръщат към тебе най-сериозно и при която самият ти през цялото време живееш насериозно”.

Неговият духовник, о. С. Булгаков, оценява неговото свещенство така: “Не само по своите лични качества на пастирско призвание и изключителна надареност, но най-вече по своя тип о. Александър като свещеник представляваше необичайно и изключително явление, защото въплъщаваше в себе си органичната слятост на смирената преданост на Православието и простата детска вяра с цялата изтънченост на руското културно предание”.

“В този живот той не беше гост; той беше наш, принадлежеше на нашата епоха, на нашата култура, на нашия кръг от хора и интереси. Затова можеше така живо и така просто да беседваш с него по въпросите на съвременността. Но всичко, което той говореше, беше осветено от един вътрешен смисъл, беше свързано с една идея и се чувстваше, че за него многообразието на живота е истинската и жива дреха на Божеството.

Отгук идваше онази съсредоточеност, онази вътрешна строгост, която дишаха неговите думи. У него нямаше предвзети гледни точки, той лесно се вживяваше във всяка мисъл; но неговата душа стоеше на камък и това правеше беседите му изключително ценни. Той можеше да говори за всичко, винаги говорейки за същото; вървеше заедно със събеседника като приятел и неволно го водеше като учител”, – казва за него професор Зандер.

Но в него нямаше никакво “учителство”, никаква особена строгост. И вероятно може да се смята за известен недостатък на тази книга нейната строгост, несвойствена на самия него и явила се в резултат на подбора за книгата, и преди всичко на това, което е било написано от него на аскетически и посветени на духовния живот теми.

Затова в тази книга не са намерили достатъчно отражение и много черти на неговия характер – тази лека и светла веселост, която му беше така свойствена,

неговата простота и непосредственост, неговата снизходителност към недостатъците на другите – съвсем естествена и постоянна и, същевременно, склонността му към тънка ирония и хумор, също така типични за него.

Трябва да отбележим, че интересите на о. Александър имаха по-скоро практическо-аскетически, отколкото отвлечено-богословски характер. В центъра на неговото внимание беше прилагането на християнството в живота и интересът към човешката душа. “Най-висшият дар на отец Александър беше дарът на пастир и духовник” (проф. Илин). “Изповедта беше главното призвание на неговото свещенство. Забележително е, че първият пристъп на неговата смъртоносна болест го повали по време на изповед” (монахиня Мария).

Какъв духовник беше той и какъв ставаше за хората, които идваха при него на изповед, виждаме от много признания: “За мен той беше олицетворение на Божията правда на земята. Не познавах никого, който да е по-добър, по-ясен, по-прост и мъдър. В общуването с него се откриваше най-краткият път към Бога... Колко често само мисълта, че ще се наложи да се каеш пред него, те удържаше от греха”. “Разговорите с о. Александър оставаха в душата завинаги. Те бяха етапи в духовния живот”. “Неговото ръководство и наставления понякога са почти неуловими, думите – пестеливи, но всяка отронена от него дума, изпълнена с човешко разбиране, оставя следа за цял живот”. “Той имаше дар на внимание и любов към всеки, както и дар да забравя себе си – в това беше неговата вътрешна сила, с която оказваше необикновено влияние върху хората”.

Той носеше и служението на проповедта. И както преди неговите уроци и лекции бяха изпълнени с духовна висота, така и сега неговите проповеди се отличаваха с яснота, сбитост, наситеност на мисълта. Той винаги се подготвяше за това, което ще каже, но никога за това как ще го каже. Затова неговите проповеди се отличаваха с непосредственост и дълбоко вътрешно чувство, съчетани с яснота на мисълта.

Самият той пише за това: “За да говориш, без да си се подготвил, трябва да имаш конкретна тема, разчленена на отделни основни мисли. Но главното, творчеството трябва да става по време на проповед, иначе прегаряш, докато се готвиш, и поднасяш на слушателите само изстинала пепел”. И още: “Когато обмислям какво да кажа, в мен почти винаги започва процес на богословско и словесно творчество, и така самата проповед става репродукция. Значи този процес

трябва да се извършва на глас, пред хора; но за това има две условия – изпълнено сърце и свършена простота”.

И на това изпълнено сърце и свършена простота се дължеше необикновеното въздействие.

Пример за това дава една от ръководителките на летен лагер: “Отец Александър води беседа в лагера, заобиколен от тесен кръг от изведнъж изменили се, сериозни и съсредоточени лица. Темата на лекцията е някакъв сложен аскетически духовен проблем. Поразително е как у тези, понякога толкова лекомислени и често изглеждащи на нас, ръководителките, безнадеждно елементарни девойки, израства такъв дълбок и завладяващ интерес към думите на отец Александър. Когато дойде, той постепенно преобразява целия лагер и върши чудеса”.

Едно от най-големите и близки по дух увлечения на отец Александър беше “Движението” – Християнското Студентско Движение на Младежта, на което той беше близък още в Русия чрез професор Новоселов, приел монашество след революцията и загинал в епископски сан. Новоселов още в Москва водел проповеди за вярата сред студентите и го привлякъл към Църквата.

“Все повече ценя “Движението” – пише о. Александър – като събрание на всичко живо в църквата, на всички онези, които приемат християнството не като традиция, не като дума, не като бит, а като живот”. Особено го вдъхновяваха големите ежегодни конгреси на Движението: “Атмосферата на конгресите на Движението отдалеч ми напомня онзи горещ въздух в тесните християнски общини от апостолско време, в който диша Светият Дух и се извършват чудеса, без който християнинът се задъхва и се явява само бледа сянка и схема на християнин”.

На един от конгресите той среща свой предишен ученик, който отбелязва: “Това е същият той, същият учител от преди, но в това се усеща една невеста дълбочина”. Срещайки го вече като свещеник: “Мъдростта на неговото смирение, мъдростта на неговата кротост му даваха особена власт над душите”. “Основното в него е простотата. Но не изначалната простота на човека, непознаващ сложността на света, а зряща простота, намерила мяра в сложността”. “Когато го видях като свещеник, аз определих за самия себе си неговата особеност – съчетанието от духовна висота и весела жизнерадостност, която на моменти изглеждаше едва ли не безгрижност”.

Тази безгрижност във външните обстоятелства на живота или неговото душевно здраве бяха причина за това – но той запазваше нещо удивително младо в целия си облик.

За него си спомня неговият тъст: “Нима у него имаше признаци на старост? – той не само оставаше все същият, но сякаш ставаше все по-млад и по-млад по душа. И дори физически – нима можеше да се каже, че това е човек, вече преминал 50 години тежък трудов живот, винаги преизпълнен с непосилна работа, която нито за миг не го отвличаше от постоянното му вътрешно горене”.

Но той умря сравнително рано, само на 53 години, изпълнен със сили и планове за живота – току-що го бяха прехвърлили от Ница в катедралния храм в Париж.

Почина в Париж на 24 август 1934 г. от спукване на язва на стомаха, предизвикало сложно вътрешно заразяване, което продължи 5 месеца.

Умря в големи страдания.

За неговата болест и смърт можем да говорим най-вече с думите на неговите приятели, които следяха тази трагична епопея.

“Понякога, освен общото усещане за ужаса и трагизма на смъртта, ние чувстваме и нещо друго. Животът е свършил, прокарана е черта. Целият земен път е пред нас и ние виждаме някаква вътрешна логика на този път, неговата особена многозначителност и поучителност за нас. Остро преживявах тези мисли пред ковчега на отец Александър. Наистина, той беше човек с “голяма Съдба”, определяща се от вътрешната хармония на изминатия път, от близостта между Божия замисъл за човека и това как той е осъществил този замисъл в живота. За тези, които познаваха отец Александър, не можеше да има и съмнение в неговата причастност към “голямата Съдба”. Той беше представител на онзи най-културен слой на руското общество, което определи духовния облик и мисълта на блестящото начало на ХХ век. О. Александър завърши своя житейски път сред нас и, смея да мисля, го разкри в съвършената пълнота на християнската смирена праведност. След много години блестяща педагогическа дейност, след сложните преживявания на изтънчената руска религиозно-философска мисъл, той стигна до мъдрото, зряло, смирено и просто свещенство. Такива бяха мислите за починалия, така изглеждаше равносметката на тази голяма съдба.

В ковчега, в златно иерейско облачение, с голям меден кръст в ръце, със спокойно и кротко лице, носещо печата на висша мъдрост, лежеше човекът, който успя да разкрие и осъществи себе си пред Бога и пред хората, и който ни показва как пътят от Атина в наши дни може да доведе душата до небесния Иерусалим.

Погледнато по човешки, смъртта винаги е трагедия и загуба, особено за семейството и близките. Но в тази смърт, освен човешкото, се разкри и Божественото:

зрелият, обилен плод на човешката праведност и човешкия подвиг се влагаше в ръцете на Твореца (Монахиня Мария).

Така обрисуват образа на Отец Александър неговите близки и приятели, но мисля, че този образ се е отразил най-добре и най-пълно в неговата книга, която, въпреки своята откъслечност и краткост, все пак е неговият собствен, жив глас, отправен към нас.

Тамара Елчанинова

Отец Александър Елчанинов

На 24 август 1934 г., след дълго и мъчително боледуване, почина о. А. В. Елчанинов. Смъртта го грабна в разцвета на силите му, когато се готвеше да встъпи в новото поприще на пастирското служение в Парижкия катедрален храм, където бе призван от митрополит Евлогий след внезапната смърт на о. Г. Спаски. Болестта, жестока и неочаквана, го поразя и като хищна птица изсмука всичките му сили. Изглежда, Господнята десница тежеше над него и той, като Иов на гноището, легна на одъра на болестта, който за него стана и смъртен одър. Всичко, което можеха да направят за него човешката помощ и самоотвержената любов, бе направено, но Господ отсъди да призове праведника в Своята обител, и там отлетя неговата светла, чиста и праведна душа, незадържана от човешки усилия. Неизповедими са Божиите съдби, и трябва да съжаляваме не за него, упокойлия се, а за самите себе си, останали без него в земята на живите. Защото неговото отшествие е тежка загуба за нас, живите.

Тук няма да си позволя да се докосвам до святата скръб на неговото семейство по плът, но неговото духовно семейство се простираше далеч отвъд пределите на последното. Той беше свещеник и пастир, свързан с нишките на духовно-отеческата любов с много души, които сега ще се почувстват осиротели, изгубили своя кротък и любещ отец и приятел. Тези сълзи и тази любов знае само небето, за тях няма да се разказва в летописите на историята, макар и това, което се извършва в сърцето, да е най-важното, което изобщо се случва в живота. Не само по своите лични качества, пастирско призвание и надареност, но преди всичко по своя тип като свещеник о. Александър беше едно необикновено и изключително явление. Защото възплащаваше в себе си органичната слятост на смирената преданост на Православието и простотата на детската вяра с цялата изтънченост на руското културно предание. Той беше един от вече малкото представители в емиграция на старата руска култура, достигнала своя зенит преди революцията, особено в онези петербургски и московски кръгове, в които той се движеше. Тук биографията на починалия се вплита в историята на онази руска култура, на което пишещият тези редове може да бъде и исторически свидетел. Моето запознанство със студента от Петербургския Университет и Московската Академия А. В. Елчанинов се отнася примерно към времето от преди 30 години в Москва. По това време се открояваше и привличаше вниманието една млада група мислители,

писатели и църковни деятели, свързани помежду си не само с лична дружба, но и с другарство от училище. На съдбата бе угодно на една училищна скамейка в Тифлиската гимназия да седят хора като великия руски учен и богослов о. Павел Флоренски, преждевременно отишлият си философ Вл. Ерн и бъдещият свещеник и педагог А. В. Елчанинов, които след това продължиха своята връзка от училище в северните столици и предимно в Москва. Всички те – всеки посвоему – се определиха в новия за онова време, но исторически дългоочакван религиозно-културен тип, който беше естествено близък до по-старото поколение от същия характер плеяда мислители, писатели, богослови, поети от нашето поколение (Тернавцев, Бердяев, Карташев, Вяч. Иванов, Гершензон, кн. Трубецки и др.). Към тях естествено се присъединиха и техните по-млади връстници, като свещ. Свенцицки, Андрей Бели, свещ. С. М. Соловьев, А. Блок и др. А. В. Елчанинов беше любим и еднакво приет в литературните кръгове на Москва и Петербург, и навсякъде се посрещаше с радост появянето на студента с лъчезарна усмивка, с особена скромност и готовност да слуша и запечатва тези безкрайни творчески беседи. В приятелските кръгове при Вяч. Иванов го наричаха Екерман, а после и при о. П. Флоренски, с когото той живееше заедно в Сергиев Посад (мисля, той и сам, шегувайки се, си приписваше това название).

Началото на този¹ век в историята на руската мисъл е отбелязано с възникването на така наречените религиозно-философски общества, първо в Петербург, после в Москва, а по-късно и в Киев. В тях намираха израз новите борби и търсения със своята проблематика и идеология. Московското религиозно-философско общество на името на Вл. Соловьев беше основано през есента на 1905 г. и негов пръв секретар и неизменен сътрудник беше А. В. Елчанинов (който преди това беше взел участие и в Петербургското религиозно-философско общество), и той остана на този пост, докато имаше външна възможност за това, като вършеше преди всичко невидима, но незаменима организационна работа. В същото време това беше активна проповед на християнството, борба с безбожието на интелигенцията в собствения ѝ лагер, – особена задача, паднала се на нашето поколение и разрешила се с посилна искреност и ентузиазъм, макар и без решителна победа, ако се съди по сегашния разгул на стария интелигентски, широко разпространил се сред масите атеизъм. Заедно с приятелите А. В. Елчанинов още тук служеше на делото на християнската мисия, на

---

¹ XX в. – Бел. прев.

която по-късно се отдаде като свещеник. Едновременно се появиха и други начинания в религиозно-политическата област, с които А. В. Елчанинов също беше свързан чрез своите приятели. Тук ставаше дума за идейното и практическото преодоляване на традиционната идеология, която сливаше и отъждествяваше политическия абсолютизъм с православието. Но истинското призвание на А. В. Елчанинов винаги беше не литературното, а личното общуване с хората, и най-вече с младите души. Той беше педагог по призвание и още тогава се знаеше с каква любов се ползва младият студент сред своите ученици. И тази черта – особеният интерес към възпитанието и умението да установи лична връзка и дружба между възпитателя и възпитавания – беше особен дар на о. Александър. Той намери удовлетворение на тази своя потребност по-късно на педагогическото поприще, заставайки начело на частната гимназия в Тифлис.

Обстоятелствата задълго ни разделиха, и нашата нова среща се състоя вече като бежанци в Ница, където той споделяше общата скръбна участ на емигрантското съществуване. При тази среща ми стана ясно, че той вече решително е надраснал рамките на светската педагогика, ограничаваща се с външните покрови на душата, без да влиза в самото сърце. Беше дошло времето да осъществи своя педагогически дар в цялата му пълнота – в пастирството. “Към почестите на горното звание” – към предстоенето пред Господния олтар го влечеше както неговата лична религиозна потребност, така и тази педагогическа стихия. И желаното се извърши – от 1926 г. о. Александър беше свещеник, заемащ скромно място в храма в Ница. С цялата откритост на своята чиста и вярваща душа той вкусваше небесните радости на предстоенето пред апостола на Агнеца и с християнско смирение и мъдростта на това смирение приемаше тръните, неизбежно срещачи се на пътя на това служение, както и външните житейски трудности, които не го щадяха.

Той се отдаде на работата на енорийски свещеник, но при това можеше ли да забрави своята първа любов – възпитанието на детството и юношеството, разбира се, вече на църковни начала? И не можехме да не се удивляваме и радваме, виждайки с каква преданост се отнасяха младите приятели към него. Това беше една проста и здрава, истинска дружба. В това се извърши онази мълчалива и невидима пастирска работа над човешките сърца на онези, които с такава любеща скръб го отпускаха от Ница и сега така дълбоко и искрено го оплакват. По това време в личния духовен живот на починалия преобладаваха аскетическите настроения. Той посвещаваше голямо внимание на светоотеческата литература.

У Бога има много дарове, и Той знае Своите пътища. В оредяващите редици на старото културно поколение, и особено в пастирството, Божието око още не вижда нови заместници на опустелите места – и по човешки ти става тъжно и ужасно. Но тези чувства нямат място там, където се изпълнява Божията воля. Семето се сее в смърт – възкръсва в слава. Да славим Господа и да Му благодарим за всичко!

Покланяйки се на преминалия във вечността и извършвайки му вечна памет, нека ми бъде дадено да съединя с нея паметта за цялата тази отминала епоха, както и за онези приятели, с които Промисълът свързваше починалия и всички нас в този живот, и най-вече онези негови приятели от училище, “някои от които ги няма, а други са далече”, с паметта за великата руска религиозна култура.

“Ако житното зърно не умре, то си остава само, а ако умре, ще принесе своя плод”. Слава и вечна памет на всички отишли си и на днес починалия наш брат!

Прот. С. Булгаков

Откъси от дневник

Преди свещенството – за колко много неща трябваше да мълча, да се сдържам. За мене свещенството е възможност да говоря с пълен глас.

Няма друго утешение в страданията, освен да ги разглеждам на фона на “този свят”; това е, по същество, единствено върната гледна точка. Ако съществува само този свят, то всичко в него е пълна безсмислица: раздяла, болести, страдания на невинни хора, смърт. Всичко това се осмисля в светлината на океана на невидимия живот, който мие малкото островче на нашия земен живот. Кой не е изпитал отлитанията “оттук” в сънищата, в молитвата! Когато човек намира в себе си сили да приеме изпитанието, изпратено от Бога, с това той прави огромна крачка напред в своя духовен живот.

Да философстваш не значи да богословстваш. “Ако истински се молиш – ти си богослов” (св. Нил Синайски). Необходимо е вътрешно съвършенство, за да разбереш съвършеното.

Какво е това постоянно чувство на неудовлетвореност, на безпокойство – нашето обичайно чувство – ако не заглушеният глас на съвестта, говорещ в нас независимо от нашето съзнание и често въпреки нашата воля, за неправдата на нашия живот. И докато ние живеем в разрез с дадения ни светъл закон – този глас няма да замлъкне, тъй като това е гласът на самия Бог в нашата душа. А обратното, онова рядко чувство на удовлетвореност, пълнота и радост – е радостта от съединението на божественото начало в нашата душа с общата хармония и божествената същност на света.

Защо всяко “наслаждение”, всяка “сладост” е грях? Защото моментът на наслаждението е момент на усиляване на личното самочувствие, и колкото по-остро е наслаждението, толкова по-дълбок е моят разрыв с всеобщата хармония. От наслаждението – към самолюбие, от самолюбието – към разпадане на хармонията, от разпадането – към смъртта.

“Опасно е да плуваш, бидейки облечен, опасно е и бореният от страстите да изследва тайните на Божеството” (Лествица) – но от това не следва, че изобщо не трябва да богословстваме (както мислят мнозина), а че трябва да се избавяме от робството на страстите, и тогава ще могат да ни се открият “тайните на Божеството”.

Все размислям върху текста: “Да бяхте от света, светът щеше да люби своето”... Признак за това, че ние сме Христови, са нашите страдания; и колкото повече страдаме, толкова повече значи, че “не сме от света”. Защо всички светии така са страдали, следвайки Христа? Докосването до света и потопяването в него причинява болка на Христовите последователи, а без болка са само синовете на този свят. Това е нещо като безпогрешна химическа реакция.

Колкото и праведен и чист да е човек, в него присъства и стихията на греха, която не може да влезе в Царството Небесно. Тя трябва да изгори, и ето, нашите грехове горят и изгарят чрез нашите страдания.

Кое умножава духовната сила в нас? – преодоляването на изкушението. Присъствието на безкрайното – любовта – в нас, които сме крайни същества, води до желание за смърт като влизане в безкрайността.

Бог не ни оставя и в нашия тъмен живот – в нашата молитва, в тайнствата, в нашата любов към Бога. Любовта към Бога е доказателство за Неговото общуване с нас.

Животът е драгоценен и единствен дар, а ние безсмислено и безгрижно го губим, забравяйки за неговата краткотрайност. Ние или гледаме с тъга към миналото, или чакаме бъдещето, когато уж ще започне истинския живот. А настоящето, т. е. това, което е нашият живот, си отива в тези безплодни съжаления и мечти.

Мнението на другите хора – това е огледалото, пред което позират почти всички без изключение. Човек прави себе си такъв, какъвто иска да го виждат. А истинският – такъв, какъвто е в действителност, е неизвестен на никого, включително и на самия себе си, а живее и действа някаква измислена и украсена фигура. Този стремеж към лъжа е толкова силен, че човек му принася в жертва, изкривявайки своята природа, дори и самия себе си – единственото и неповторимо, което е всяка човешка личност.

Ето защо така пленява срещата с човек, свободен от тази язва, и как обичаме у децата, още невлезли в областта на съзнателното, тяхната пълна простота и непосредственост. Но е възможна и съзнателна борба, достигане до простотата от тази усложненост. Във всеки случай – да осъзнаеш присъствието на това зло в себе си – е вече половината от работата.

Каква радост е да бъдеш свещеник! Вчера изповядвах цяло семейство. Особено хубави са децата – две момченца на 7-8 години. Цялата вечер бях почти в екстаз. Свещенството е единствената професия, при която хората се обръщат към своята сериозна страна и при която през цялото време живееш “насериозно”.

Колкото и слаби и лоши да сме поотделно, колко радостно е да чувстваш, че за всички нас главното е едно.

“За иудеите бях като иудеин, за да придобия иудеите... за нямащите закон – като да съм без закон... за немощните бях като немощен... за всички станах всичко, щото по какъвто и да е начин да спася някои” (1 Кор. 9:20-22) – надпис на гроба на стареца Амвросий и моя подсъзнателна тактика.

Гордият е глух и сляп за света. Той не вижда света, а само своето отражение в него.

Болестта е училище за смирение, в което виждаш, че си нищ и гол, и сляп (малко преди смъртта).

Как да утешим плачещите? – като плачем заедно с тях.

Беседа с Х. след операция от рак, при непрестанни страшни болки (“сякаш кучета ме гризат и рѳат”), при пълна безнадеждност на положението и отвътре, и отвън. Ето нейните мисли:

“Мисля, че разбрах защо Бог ни е изпратил това нещастие: ние толкова сме потънали в ежедневните дреболии, в дребнава злоба и раздражение, че Бог е поискал да ни разтърси. Сега всичко се промени, у всички се откриха необикновени душевни свойства. Вчера прекара нощта с мен Л.: и каква нощ беше това! Тя беше толкова ласкава и търпелива, всичко правеше така тихо, така умело. И всички се оказаха толкова добри и внимателни”. – В това е и смисълът на страданията! Господ безкрайно ни жали, но какво да прави, когато ние можем да даваме някакви искри, някакъв свят огън само когато ни поразяват нещастия, катастрофи. Всичко това изглеждаше много по-многозначително вчера, в стаята на умирация човек, отколкото в тази малка бележка.

Всичко греховно в нас е толкова живо и пълнокръвно, че нашето обичайно, вяло покаяние е несъизмеримо с тази стихия на греха, която ни владее.

Да обръщаме поглед към образите на райската красота е най-доброто средство да се избавим от плена на ада, да не откликваме на неговия зов.

Често си мисля, че всички шипове и тръни на нашето житейско положение са много точно устроени от Бога за излекуването именно на нашата душа. С пълна яснота виждам това в своя живот.

При изповед слабата памет не е оправдание; забравливостта е от невнимание, несериозност, окаменялост, нечувствителност към греха. Грях, който обременява съвестта, не се забравя.

Почти поголовно равнодушие на изповед, особено у мъжете. Благодаря на Бога, че почти винаги ми дава да преживея изповедта като катастрофа.

Общият обичай е да не се говори за греховете против 7-мата заповед, като че това не се отнася към изповедта – това, тъй да се каже, е моят личен живот. Много хора, живеещи в незаконни връзки, дори и не споменават за тях, докато не ги попиташ, смятайки това за нещо съвсем естествено.

В изповедта най-важното е състоянието на душата на каещия се, какъвто и да е той. Важно е вашето покаяние, а не този, който ви говори нещо. У нас личността на духовника често погрешно се поставя на първо място.

Когато те обземе чувство на злоба към някого, то представи си, че и ти, и той ще трябва да умрете – и пред това колко нищожна ще стане неговата вина и колко неправда – твоята злоба, колкото и права да е тя формално.

Препятствия за молитвата се явяват слабата, неправилна, недостатъчна вяра, многогрижието, суетата, заетостта със светски дела, грешните, нечисти, лоши чувства и мисли.

Болестта е най-благоприятното време за връщане в своето сърце, при Бога. С оздравяването тази възможност отново се отлага за неопределено време.

За стъпилия на пътя на духовното усъвършенстване, за последвалия Христа единствеността на този път става напълно явна и убедителна. Малцина са стъпилите на този път, но затова пък почти няма веднъж стъпили на него и върнали се обратно. Според Христовото обещание всеки, който търси, намира.

За вярата е страшна не отрицателната полемика, не изпитването ѝ с ума – тя ще издържи на това изпитване. За нея е страшна слабостта на духа в нас, “сърдечното отстъпничество” (израз на Киреевски).

Онези, които искат доказателства за своята вяра, са на погрешен път. Вярата е свободен избор, и там, където има скрито дори от самото себе си желание за доказателства, – няма вяра. Не трябва да приемаме като “доказателства” знаците на Богоявлението – с това ние снижаваме, зачеркваме подвига на вярата.

Чувството за собствената дълбока греховност у светиите идва от тяхната близост до източника на светлината – Христос.

Колко трудно е приближаването към Бога за нас, особено за някои, при които всичко – и самата природа, и наследствеността, и целият човешки състав – поставят стена между него и Бога.

Ето тип човек, който често се среща: в него са съединени три черти – 1) гордост, вяра в своите сили, упоение от своето творчество, 2) страстна любов към земния живот и 3) отсъствие на чувство за грях. Как такива хора могат да се приближат към Бога? Такива, каквито са, те са безнадеждно изолирани от Бога, нямат дори необходимост от Него. И този тип се култивира от съвременния живот – от възпитанието, литературата и т. н. Идеята за Бога е отровена в душата на такъв човек, и какви катастрофи са необходими, за да може той да се възроди!

Три вида впечатления: евангелското четиво за гадаринския бесноват, наблюдаването на един луд в Катедралния храм и четенето на главата за злото и свободата на Бердяев (“За предназначението на човека”), “Свободата не е сътворена от Бога”, “Тя е първична и безначална”. Така от Бога Творец се сменя отговорността за свободата на творението. Човекът е едновременно Божие дете и дете на хаоса (свободата); небитието свободно се е съгласило на битие, но то пък е отстъпило в ада и хаоса. Ето източниците на греха и безумието – хаотичното своеволие, вместо доброволното и свободно подчинение на светлия закон. “Аз дойдох, за да имат живот, и да имат в изобилие” (Иоан. 10:10).

Има религиозност, която е тясно преплетена с естетическите, сантиментални и страстни емоции, която лесно съжителства с егоизма, тщеславието, чувствеността. Хората от този тип търсят похвалите и доброто мнение на духовника за тях, тяхната изповед е много трудна, защото те идват на изповед, за да се оплачат от другите и да поплачат, преизпълнени са със себе си, лесно обвиняват другите. Недоброкачествеността на тяхната религиозна екзалтация най-добре се доказва с лесното им преминаване към раздражителност и злоба. Този тип хора са по-далече от истинското покаяние, отколкото закоравелите грешници.

Постоянен упрек към християните: “По нищо не личи вашата вяра. Ако вие действително вярвахте в такива изумителни, потресаващи неща, щяхте да живеете по съвсем друг начин”.

Отговор: “Нали вие вярвате в неизбежността на своята смърт? Не само вярвате, но и със сигурност знаете това. И какво? – това силно ли се отразява на характера на вашия живот? – ни най-малко не се отразява.

В живота винаги е прав не онзи, който се опира на логиката и здравия смисъл, а този, който изхожда от един върховен закон – закона за любовта. Всички останали закони за нищо пред любовта, която не само ръководи сърцата, но и “движи слънцето

и другите звезди”. У когото има този закон – той живее, а който се ръководи само от философията, политиката, разума – умира.

Вярата идва от любовта, любовта – от съзерцанието. Невъзможно е да не обичаме Христа. Ако Го бяхме видели сега, то не бихме откъснали очи от Него, бихме Го слушали “с наслада”, бихме се тълпели около Него, както се тълпели хората в Евангелието. Трябва само да не Му се противим, да се отдадем на съзерцаването на Неговия Образ – в Евангелието, в светиите, в Църквата – и Той ще грабне в плен нашето сърце.

Защо е толкова важно да четем житията на светиите? – Сред безкрайния спектър от пътища към Бога, разкрит в различните жития, ние можем да намерим своя път, да получим помощ и указание как от заплетените дебри на своята човешка греховност да излезем на пътя на светлината.

Отговор на една умираща, но не знаеща за близостта на своята смърт, на нейното недоумение: “Не се готвя нито за живота, нито за смъртта”.

“Не можем да живеем истински и достоен живот тук, без да се готвим за смъртта, т. е. без постоянно да имаме мисъл за смъртта, за вечния живот”.

Смъртта, най-страшното за човека, не е страшна за вярващия, както за крилатото същество не са страшни всички бездни, пропасти и падения.

... моето правило в живота – да сменям мястото, на което живея само когато обстоятелствата ме гонят, нищо да не предприемам сам в областта на житейските неща, а да копая шахта дълбоко на това място, на което Господ ме е довел...

Колко сме жалки в успокоението на този живот! Крехкото островче на нашето “нормално” съществуване ще бъде размито без остатък в задгробните светове.

Съвети към близките на починалия: да откъснат своите чувства и болка от телесното, което ще отиде в земята, да не се самоизмъчват със спомени за земните чувства и земните радости, свързани с починалия, а да прекратят, макар и мислено, с него в другия свят, да се утешават с любовта на близките и с общите молитви, да дадат почивка на нервите и тялото си.

Разликата между Иов и неговите приятели. Иов – това е честната, праведна натура, търсеща “дела”, а не думи, докато те са хора на религиозната фраза, на шаблона и традиционните формули. Иов въпие за “неправдата”, за непонятността на страданията, за благополучието на грешниците, за мъките без вина – и не само за своите; а неговите приятели му отговарят с общи и лъжливи фрази, за тях всичко е ясно и, установили ред в думите и мислите си, те смятат, че са установили хармония и

в света. Този тип хора се срещат много често и навсякъде, включително и сред духовенството и учените.

Има такова “стегнато” състояние на душата, когато ти е трудно да се усмихваш, няма никаква мекота и нежност към хората, с една дума – “окаменяло безчувствие”. Само молитвата, особено църковната, прогонва това състояние. То е обичайно за гордите, унилите, самолюбивите, разпътните, скъперниците; но в известна степен е свойствено на всички. Това състояние на безблагодатност е обичайното състояние на човека. За душата то вече е ад на земята, и то е естествено следствие от греха, който буквално убива душата.

“Колко мъчно ще влязат в царството Божие ония, които имат богатство” (Лук. 18:24). Не само материалното богатство пречи на влизането в Царството Божие; но още повече – душевното богатство, талантите, особените способности, волята. Колко трудно е да не се увлечеш от всичко това, да не паднеш в тщеславие и гордост.

Нормалният план на нашата душа.

1) Тайнственият, вътрешен, неведом за нас живот на духа е истинска гаранция за нашето спасение, това, което е в нас от св. Кръщение, от тайнствата, от диханието на Светия Дух в нас.

2) Облакът от псевдодобродетели, изкривени, разядени от тщеславието като от киселина: нашите уж добри дела, нашата уж молитва, нашата правдивост и прямота; този облак скрива от нас истинската жалка картина на нашата душа и пречи на покаянието.

3) Облаците от действителни грехове, които не помним, които лесно прощаваме на себе си: ежеминутното осъждане, насмешките, пренебрежението, студенината, злобата.

4) Накрая, под всичко това – дълбоките, стари пластове, сливащи се с родовите и общочовешките – основните, дълбоки грехове, от които, като от смрадни изпарения, се издигат богохулни мисли и подбуди, всяка нечистота, чудовищни извращения...

Мисля за очистващото и осветяващо значение на потта, сълзите и кръвта – за труда, покаянието и мъченичеството. В тях тялото се освобождава от своята душевно-животинска стихия... и духовната нагласа, не срещайки препятствия, обхваща целия човек; тук е смисълът на това, че Църквата поставя толкова високо мъчениците, подчертавайки именно проливането на кръв, както и това, че народът толкова почита убитите на война.

Трябва постоянно да бъдем във връзка със страдащата част на сегашна Русия, с Русия на чудесата, подвизите, мъченичеството. Тази връзка е възможна чрез създаването на напрегнат религиозен живот тук – в продължението на нашата родина. Това може би ще изведе възрастните от политическото разделение между тях, а младите ще приближи към Църквата и ще им покаже това, което е било същност на Русия.

От гл. 36-та на Син Сирахов може да се състави прекрасна молитва за Русия. Ето откъси: “Помилуй ни, Владико, и милостно погледни... Възобнови личбите и извърши нови чудеса... Ускори времето и нека възвестят за Твоите велики дела... Умилостиви се над града на Твоята светиня, въздигни пророчества от Твое Име...”

До какво могат да доведат лъжливите идеи! Така са погубили душите си много революционери, които, изхождайки от правилната, но ограничена идея за народното благо, са стигнали до сатанинска злоба, лъжа и човекоубийство. Това чака и служителите на националната идея, докато не я подчинят на по-висша идея.

Целият ни вътрешен живот се ръководи от любовта към Бога. Но откъде да вземем тази любов? Всяка наша любов се храни от впечатленията от любимия обект (към света, към близките). Как може да се запази и да не увехне нашата любов, а с нея и нашата вяра, ако тя не се храни с никакви впечатления? Но какви са впечатленията от Бога, Когото “никой никога не е видял”? Ние имаме Христа. Размишленията за Него, молитвата, четенето на Евангелието – ето храната, която храни нашата любов към Него. Но се случва, и то много често, така, че нашето сърце се оказва твърде грубо, невъзприемчиво. Тогава трябва да се опитаме да се обърнем към житията на светиите, към писанията на отците – в тях е същата Христова светлина, но в посмекчен и отслабен вид, вече преминала през призмата, макар и свята, на човешката душа.

По-верният път е да живееш, вървейки от собствения си опит към определени идеи, отколкото обратното – да съдиш на думи за чуждия опит, а именно до това, за съжаление, обикновено се свежда нашият интерес към нещата от духовен порядък.

Дори ако застанем на страната на най-яроостното безбожие, то и тогава позицията на вярващите ще е по-твърда и вярна от позицията на безбожието, което е явен банкрут. Все пак не е ли по-добре да имаме надежди и обещания, отколкото да нямаме и това?

На вечернята, особено ако не служи сам, определено ми е трудно и дори скучно. Скучно ми е и заради всички “предстоящи и молещи се”, струва ми се, че те някак си

предстоят, но се молят лошо; иска ми се да има по-голяма близост с тях, истинска обща молитва, заличаване на тези квадратни метри блестящ паркет между нас, на чуждостта едни на други. И обратното – колко лесно ми е да служа молебен или панихида на добре познати хора или на такива, които чувстваш, че са добри богомолци, когато те стоят близо до аналоя, вникват в думите на молитвите. Но защо ми е лесно да се моля, когато съм активен, и много по-трудно – мълчаливо да участвам в чуждата молитва? Това не е ли флуоресценция под влиянието на чуждите лъчи?

За това, че не е нужно да се полагат усилия в молитвата и любовта към Бога, могат да говорят само хора, които не са имали опит в това. Всяко, дори и най-слабото дори принудително устремяване към Бога дава жив и неопровержим опит за Неговата любов. Този, който е имал такъв опит, никога няма да го забрави. Същото е и в любовта към хората. Всяка любов носи удовлетворение и награда в самата себе си. Това опитно потвърждава думите “Бог е любов”.

Равнодушието на вярващите е нещо много по-ужасно от факта, че съществуват невярващи.

Освен непосредствената вреда за душевното здраве, заниманията с теософия, окултизъм, спиритизъм са предизвикани от любопитното желание да се погледне през затворена врата. Ние трябва смирено да признаем съществуването на Тайната и да не влизаме тичешком през задния вход, да не подслушваме до вратата. Освен това, на нас е даден върховният закон на живота, който ни води право към Бога – любовта, трудният и трънлив път, и по него трябва да носим своя кръст, а не да се отклоняваме по странични пътища.

Смъртта на близките опитно потвърждава нашата вяра в безкрайността. Любовта към отишлия си утвърждава съществуването на друг свят. Ние заедно с умиращия стигаме до границата на двата свята – призрачния и реалния: смъртта ни доказва реалността на това, което сме смятали за призрачно, и призрачността на това, което сме смятали за реално.

Човекът, отхвърлящ своето родство с Бога, отказващ Му своето синовство – не е истински човек, а ущърбен, само някаква схема на човек – тъй като това синовство не само ни се дава като дар, но и ни се задава като задача: и само в изпълнението на тази задача, в съзнателното обличане на себе си в Христа и Бога може да има пълно проявяване и разцвет на всяка човешка личност.

Грехът е разрушителна сила – и то преди всичко за самия свой носител; грехът дори физически помрачава, изкривява лицето на човека.

Кое вътре в мен ме плаши повече от всичко? Това е състоянието на безчувствие, на духовна леност, на слепота. Каква болка и разкаяние би трябвало да предизвиква грехът, каква жажда за покаяние и прошка би трябвало да изпитва нашата душа! Но обикновено няма нищо такова. А и животът наоколо тече така, като че всичко на света е благополучно. Това равнодушие може би е резултат от онова духовно разрушение, което е следствие от греха.

Често се огорчаваш, като забелязваш, че твоите близки хора са остарели, съсухрили са се. Но нали това е изтляване на човешката душевна стихия, което отваря пътя към дълбокото разбиране на благодатните духовни сили. Този цъфтеж, чието намаляване с болка виждаме в себе си и в другите – блясъкът на очите, руменината на бузите, плътните мелодични гласове – всичко това е цъфтеж на нашата плътско-душевна страна, и той не е ценен. Колкото повече външният човек се губи, толкова повече вътрешният се възражда. Добре е, ако е така, ако остаряването не води до униние, до страх от старостта и смъртта, до духовен упадък.

Ползата от послушанието: душата се освобождава за вътрешното, когато външното поема някой друг – военна служба, манастир, семейство (послушание към съпруга, към родителите).

Има път на брака и път на монашеството. Третото състояние – на девствениците в света – е много опасно и съблазнително, и не е за всеки. Освен това, такива представляват опасност и за околните: сиянието и красотата на девството, които в някаква степен са “брачно оперение” (когато нямат пряко религиозен смисъл) привличат към себе си и възбуждат недобри чувства.

Бракът е просвещение, мистерия. В него се извършва пълно изменение на човека, разширяване на неговата личност, нови очи, ново усещане за живота, раждане чрез него в света в нова пълнота.

Но индивидуализмът на нашето време създава нови трудности в брака. Преодоляването им става със съзнателните усилия и на двамата за съзиждане на брака, с “ходене” пред Бога (само Църквата истински и докрай разрешава всички проблеми). И още – най-простото, както изглежда, но и най-трудното – решимостта всеки да заеме своето място в брака: жената смирено да застане на второ място, мъжът – да поеме тежестта и отговорността да бъде глава. Ако ги има тези решимост

и желание – Бог винаги ще помогне по този труден, мъченически (“Свети мъченици”... – когато се обикаля около аналоя) – но и блажен път.

Нито мъжът, а още по-малко – жената, имат абсолютна власт един пред друг в брака. Насилието над волята на другия, макар и в името на любовта, убива самата любов; и тогава въпросът: трябва ли да се подчиняваме на такова насилие, нали в него има опасност за най-ценното? Огромен брой бракове са нещастни именно поради това, че всяка страна смята себе си за собственик на този, когото обича. Почти всички трудности в брака произлизат оттук. Най-великата мъдрост в брака е да дадеш пълна свобода на този, когото обичаш: нашият земен брак е подобие на небесния брак (Христос и Църквата), а там има пълна свобода.

За жената е казано – “немощен съсъд” – “*Infirmior vasa*”². Тази немощ се състои преди всичко в подвластността на жената на природните стихии в самата нея и извън нея. По силата на това – слаб самоконтрол, безотговорност, страстност, слепота в съжденията. Почти нито една жена не е свободна от това, тя винаги е робиня на своите страсти, на своите антипатии, на своето “искам”. Само в християнството жената става равна на мъжа, подчинява на висшите начала своя темперамент, придобива благоразумие, търпение, способност да разсъждава, мъдрост. Само тогава е възможна нейната дружба с мъжа.

“Царството Божие няма да дойде забелязано. Понеже ето, Царството Божие вътре във вас е”. Не може ли да се каже същото и за огнената геена? За много хора адът не е ли настъпил и сега?

Трябва да живеем не “полека”, а с възможно най-голямо напрежение на всички сили, и физически, и духовни. Изразходвайки максимум сили, ние не “хабим” себе си, а умножаваме източниците на сили.

Жената, “която имала немощен дух”, по думите на Христос, “е свързал сатаната”. Тук се посочва още един източник на болести – дяволът. Ето какво можем да отговорим на онези, които казват (в това число и аз), че трябва да се радваме на болестите, както и на всяко нещастие, и да не се молим за изцеление.

Ние виждаме света не такъв, какъвто е в действителност, а такъв, какъвто го прави нашето въображение, нашата воля. И всеки го вижда по различному, посвоему, често поставяйки в центъра на света нищожни неща и не давайки никакво място на това, което е единствено важно.

---

² Немощен съсъд – Бел. прев.

В това, че хората избягват самотата, виждам скрит страх от смъртта.

Сега чета Исаак Сирин, и той много ми допада. Отдавна ми се искаше да го чета, но смятах, че това е четиво за най-съвършените. Оказа се, че при него има много мъдри съвети и за начинаещите, каквито ние вероятно ще останем до самата си смърт.

Да убедиш някого в съществуването на Бога е напълно невъзможно, тъй като всичко, което може да се каже за вярата с думи, и в най-малка степен не може да предаде онова, което е неизразимо и което е главното в нея. Доводите на вярата не са против разума, а въпреки него. Само в света на любовта разумът приема видимите абсурди на вярата.

Защо вярата е трудна? Преди грехопадението хората са знаели: грехът е скрил Бога от тях и вярата е преодоляване на това покривало на греха между тях и Бога.

Очистването от греха привежда от вяра към знание.

Сребролюбието, както изглежда, се е смятало за второстепенен грях: но в действителност този грях е изключително важен – него има и фактическо отхвърляне на вярата в Бога и любовта към хората, и пристрастие към низшите стихии едновременно. То поражда злоба, окаменялост, многогрижие. Преодоляването му отчасти е преодоляване на всички тези видове грях.

В какво е съблазънта и отровата на театралността за зрителя, и преди всичко за актьора? – в навика да живее, при това напрегнато и изострено, илюзорен живот, често много по-изострен от неговия реален делничен живот; в създаването на “паразитни” личности в себе си (от Епиходов до Цар Фьодор, Йоан на Москвин); тщеславието. Затова театърът е толкова опасен за слабите хора – той ги смиля без остатък. Впрочем, всяка човешка дейност има тези (или други) отрови, и само силните личности не биват победени от тях, а остават самите себе си.

Слепотата за своите грехове произлиза от пристрастието. Ние, може би, много виждаме, но оценяваме неправилно, извиняваме го, даваме неправилно съотношение: почти инстинктивно чувство. Най-важното за спасението е “... да виждаме нашите грехове”. Да обичаш Истината повече от себе си, да се отречеш от себе си – това е началото на спасението.

Вниманието към своя вътрешен живот, препоръчвано от религиозна гледна точка, дава своите резултати и от чисто психологическа гледна точка – развиване силите на вниманието, съсредоточаване на съзнанието, проявяване на нови психически способности.

Ако разгледаме писанията на подвижниците и светите отци – каква дълбочина на психологическия анализ ще срещнем там, какво тънко различаване на психическите състояния, каква точност на определенията и класификациите на всички усещания.

Не помня кой от отците сравнява вниманието на молитва с фитил в кандило. Ако продължим сравнението, то “елей” в молитвата, непременно условие за горене на кандилото ще бъде постоянното покаяно чувство, смирението, чистотата на сърцето, безгневието.

Една от типичните грешки, водещи до осъждане, униение и неправилни оценки, е “русоизмът” в религията, мисълта, че тук, на нашата земя до всеобщия съд и осъждане, може да има безукорни явления – в самите нас, в другите хора, в човешките отношения.

Тогава изискваш от себе си пълна святост и униваш, когато в най-светите минути откриваш нечистота в сърцето си – тщеславие, двойственост; тогава се ядосваш, забелязвайки у хората, които си смятал за безукорни – малодушие, лукавство, лъжа; тогава се отчайваш, виждайки дори и в Божията Църква разколи, кавги, ревност, завист – разгула на човешките страсти.

Впрочем, “това трябва да стане”, целият свят е заразен от греха; отгоре надолу преминава страшна пукнатина – язвата на разтлението и смъртта, и никой и нищо не е свободно от нея. Ако и в най-съвършената община – сред Христовите ученици – е имало Иуда, то защо се ужасяваме, че руската църква има своя Введенски и своя малък Иуда, както и своя кротък, духоносен Иоан и своя верен, деятелен Петър – във всяка енория.

Радостта от почитането на иконите е в това, че Бог, “Неописаното Слово”, е слязло от небесата, станало е плът, приело е човешки вид и е живяло сред нас”, така че ние сме Го слушали с ушите си, виждали сме Го с очите си, ръцете ни са Го осезавали (1 Иоан. 1:1).

Основна черта на нашата религиозност е стремежът към светинята в конкретен, осезаем образ, жажда за нея; ние обичаме да се докосваме до нея, да я носим на гърдите си, да освещаваме домовете си с нея. От тази светиня са искали да ни лишат иконоборците, и в намирането ѝ е имало радост. Погледнете колко хладна и безплътна е вярата в изповеданията, които отричат иконите. Отричайки иконите явно, те несъзнателно отричат въплъщението. Как цялото християнство при тях се преражда, как самата Евхаристия, средоточие на християнския живот, при тях става

безпътна и незначителна. Наистина, ако при нас Словото е станало плът, то при тях Плътта е станала слово – божествената Плът, причастяването с Която дава вечен живот (Иоан. 6), превърнала се е в думи и разсъждения.

Видове християнство: 1) умствено-съзерцателно, 2) волево, действено (Католицизъм), 3) умствено-етично (Протестанство) и 4) християнство, разбирано като велика Красота – Православие. На това виждане вярващият отдава всичките си сили. Всички останали видове християнство са подчинени на това разбиране. Мнението на някои (старообрядците) е, че православието е равно на богослужението. Това отчасти е правилно – да живееш максимално теургично, без да излизаш от храма. Но в това е и опасността – щом избледнее този идеал, човек остава без култура на волята, без морал, без умствена тренировка. Човешкото начало е малко възпитано у православния човек – особено в неговия старообрядчески уклон, и затова без вяра той изпада в робство на света. И все пак ние не сме съгласни с каквото и да било “сnižено” християнство – разсъдъчно, волево, етично. Трябва да възпитаваме своята религиозна воля, да повишим културното и моралното ниво, да станем достойни за драгоценния дар, който ни е поверен.

За мнозина Православието още е само “светоусещане”.

Все по-ясно ми става, че Православието – това е стихия на абсолютната свобода. Страх от устава и правила, страх да ограничиш себе си по някакъв начин, да поставиш словото, мисълта, декорацията преди или вместо факта, отвращение от пропагандата и насилието, макар и чисто идейно или психическо, страх да убеждаваш, вяра само в наличието на религиозния живот – всичко останало ще дойде само.

По повод на съмненията в думите на Х.: “В своето общуване с работниците те (членовете на католическите младежки кръжоци) не само не наричат себе си католици, но дори и не споменават за Христа”. – Да слезеш до тях, за да започнеш да се издигаш заедно с тях. Първо да установим братско доверие и симпатия, а след това да казваме: “да възлюбим... та в единомислие да изповядваме”. Има ли степени и стъпала на посвещаване? Ако има, то всичко е ясно. – “Словесното мляко” у ап. Павел. “С иудеите станах като Иудеин” (1 Кор. 9).

Отношението към иноверните

1. Уважение към тяхната вяра.

2. Проявяване на интерес, задаване на въпроси, говорене за своето.
3. Канене на наши църковни служби.
4. Да не се стесняваме да проявяваме своята вяра.
5. Да се молим за тях.

... Минаха няколко дни, и вече ми е трудно да си спомня, и то не вътрешното, а външното – онова необичайно усещане, което имах при полагането на Х. в ковчега.

Това винаги е най-ужасният, дори безобразен момент: служителите от погребалното бюро, за които приготвянето на умрелия човек е досадно служебно задължение, го измъкват от постелята, тялото безпомощно увисва, главата се клати – и го пхчат в ковчега. По това време приканват роднините да излязат от стаята, и добре правят.

Сега беше различно: нямаше никакви външни хора, свещеникът със запалена свещ се молеше наум, а близките вдигнаха поминалата и внимателно я спуснаха в ковчега.

За няколко секунди изпитах едно необикновено състояние: определено излязох от себе си и отстрани, и в същото време като участник, преживях всичко като безусловно правилно, като някаква икона, част от която бях и аз. Боя се, че сега ще предам нещо невярно: това беше подобно на свято възприятие за света. Така възприемат Църквата децата и праведниците – храмът и службата като нещо, извършващо се едновременно в два свята (думи на едно момче: “Бог сякаш е прегърнал и държи в ръцете Си целия храм”).

В по-малка степен това е естетическо възприятие за света, когато го виждаш райски преобразен...

Увереността, че всички пророчества са се сбъднали, че времената са се изпълнили и че хората са близо до онази точка в света, която ще бъде ужасна катастрофа за едни и безмерна радост за други – изглежда, тази увереност неизбежно се появява при всяки напрегнат религиозен живот, във вид на усещане за внезапно откриване, завършена безкрайност и може би е присъща на всяко силно чувство, било то отчаяние, любов, порив на вярата или пророчески екстаз.

Раждането е мистично – при нас идва вестител от друг свят. Смъртта на близките още по-силно събужда мистични чувства в нас – отивайки си от нас, от тъканта на нашата душа те протягат след себе си дълга нишка, и ние вече не можем да живеем само с този свят – в нашия топъл, уютен дом е поставен апарат на безкрайността.

Винаги ми е тъжно от постепенното убиване на духовния живот след Пасха. В началото има нарастване на духовните сили според мярата на вглъбяването във Великия пост. Всичко вътрешно става много по-лесно, на душата е по-чисто и спокойно, има повече любов, по-добра молитва. След това – винаги необикновените дни на Страстната седмица, а след тях – пасхалната радост. Не зная и как да благодаря на Бога, че Той ме е допуснал, като свещеник, максимално да участвам във всичко това. Но ето, настъпва събота на Светлата, олтарните двери се затварят, като че се заключват небесните двери, и всичко става по-трудно, душата отслабва, става малодушна, лени се, всяко духовно усилие става тежко.

Така в самолюбието, изяждащо душата, разрушаващо семейството, погубващо всяко общо дело, чувствам истинското дихание на дявола. За християнина биха били достатъчни апостолските думи: “Защо по-добре не си останете обидени?” (1 Кор. 6:7); но хитрият човешки ум веднага намира вратичка, че ето, той се гневи не за себе си, а за справедливостта и т. н. Изобщо, колко трудно е на Бога с хората, тъй като те упорито строят ада и не искат светлината и блаженството. Колкото повече живееш, толкова повече виждаш колко силен е сатаната.

Който дава воля на доброто движение на сърцето си, той се обогатява преди всичко сам – в неговата душа влиза светла, целителна сила, радост, мир, които лекуват всички болести и язви на нашата душа. Жестокосърдечният обратно – той свива своето сърце, пуска в него студенина, вражда, смърт.

Нашето немилосърдие, неумолимост, безпощадност към хората спускат непроницаема завеса между нас и Бога. Това е същото като да затворим растението под черна шапка, и да тъгуваме, че то загива без слънчеви лъчи.

Злото не е лош навик, неправилна нагласа на душата – то е именно действие на дяволската сила. Това се вижда особено ясно в преживяването на чувството на злоба.

“Не си събирайте... не се грижете” (Мат. 6:19-34) – защо?

1. Земните съкровища са тленни.
2. Те са безполезни – “животът на човека не се състои в това да умножава имотите си”.
3. Те изискват грижи и трудове, и затова са вредни дори от светска гледна точка.
4. Те пленяват нашето сърце: “дето е съкровището ви, там ще бъде и сърцето ви”.
5. Грижете и вълненията за тях са безбожни, тъй като предполагат отсъствието на Промисъла: притчата за богатяша.

6. Те ни разслабват: “внимавайте да не се обременявате с преяждане, пианство и житейски грижи”.

7. Те утвърждават обратната перспектива на: “Търсете първом Царството Божие и Неговата правда”.

8. Те определят нашата земна и посмъртна съдба.

“Делата на плътта са известни – идолослужение, магии, вражди, свади, завист, гняв, разпри, разногласия, ереси...”. Какво общо имат тези грехове с плътта? – Особено състояние в тялото, мъка, напрежение, вълнение на кръвта. Законът на Джеймс-Ланге тук обяснява много неща. Огромно е значението на телесните процеси във всички наши душевни преживявания – и в греха, и в молитвата.

“*Mania grandiosa*³” неизбежно израства от затвореността в себе си. Угасват всички мащаби наоколо и “азът”, разпростирайки и увеличавайки се, нараства до пределите на умопомрачението.

За мъдростта е необходимо да подготвиш душата си за приемане на “насажданото слово” – в мълчание, кротост, събраност и чистота.

Противното на това е разпуснатостта на езика (вместо мълчание и слушане), разпасаната емоционалност (“бърз на грях”), нечистотата, злобата, липсата на задълбоченост, забравливостта.

Това, че ние, същества душевно-плътски, със слабо развита духовност, не можем да постигнем Бога в пълнота и, вследствие на това, често Го отричаме, е същото, както ако слепецът започне да отрича съществуването на светлината, нямайки възможност да я види.

“Иди си от мене, Господи, понеже аз съм грешен човек” (Лук. 5:8). – Това евангелско четиво, както и всяко друго, колкото и малко да е то, съдържа много уроци: 1) урока на послушанието, въпреки очевидността и здравия смисъл; 2) животът по своя воля и по Божия воля – разликата в резултатите; 3) страхът пред явяването на Божията благодат.

Неправилно е да се смята, че Христос винаги е милвал и прощавал. Той е бивал и страшен, приближаването на светлината е бивало страшно и мъчително за лъжата и греха. Страхът Божи е начало на премъдростта, начало на покаянието, начало на спасението. “Понеже аз съм грешен човек” – това е покаен вопъл.

---

³ Мания за величие – Бел. прев.

“Нервността” в известен смисъл е психофизическо условие за святост. Изтънченото тяло, преобразено от сълзи, пост, болести, трудове, става по-способно за въздействието на духовните благодатни сили. Но то става болезнено чувствително към грубия веществено-плътски свят и реагира на света с нервност.

Светецът, минус своята святост, е невропат (крилата фраза на един доктор, посетил Атон: “О, те там всички са неврастеници”).

Светецът, паднал и изгубил своята святост, става лесна плячка на бесовете; ето защо отците на Църквата твърдят, че връщането назад от духовния път е по-опасно от нерелигиозното състояние. Ето с какво са опасни постът и аскезата, неуправлявани от опитно лице и лишени от молитвена пълнота.

Черната “благодат”. У злобните хора се наблюдава прилив на особени сили, почти безпределно нарастване на енергията. Ако е правилно, че “щом човек е добър, никой не може да му се възпротиви”, то вярно е и това, че ако човек е зъл, е много трудно да се възпротивиш и на тази сила. Ако човек се е предал във властта на злобните настроения, той е отворил вратите на душата си за демонските сили.

Общото във всички изкушения на дявола (хлябът, чудото, властта – на плътта, душата, духа) е, че те са тънки, а не груби: няма изкушения с обичайните човешки съблазни, не става дума за явния, груб грях. Но всичките три отричат свободата, т. е. вярата и любовта към Истината. Греховете на чувствеността, тщеславието и властолюбието се засягат само косвено. Повторението на тези грехове в историята: социализъм, окультизъм и етатизъм (държавност).

Защо светиите са имали твърде средни способности (преди своята святост, ако може така да се каже)? – Защото нашите ярки, но плътски способности, може би, отчасти пречат на развитието на благодатните способности. Да вземем например паметта. Можем да имаме слаба човешка памет, но в минути на вдъхновение да си спомняме каквото трябва. Аз често изпитвам това по време на изповед, беседа или проповед: необходимите цитати и примери, точните думи се появяват от самосебе си. Ето защо може би е вярно това, че всяко записване и всеки вид дребнавост са проява на неверие в Божията сила: “Нашата сила в немощ се проявява, кога съм немощен, тогава съм силен”. Но е вярно и друго, т. е. че всичко това изисква труд, усилие.

В текста “... вземи кръста си и Ме следвай” – на латински “et tolle crucem suam et sequitur me⁴” има дума, пропусната в руския превод – “cotidie” (ежедневно).

---

⁴ Ср. Мат. 16:24. – Бел. прев.

Мисълта за ежедневното носене на кръста.

Има хора от онзи чудесен, райски тип, с душа от преди грехопадението, по детски прости и непосредствени, чужди на всяка лъжа и злоба. И това не е като резултат от някаква борба със себе си, от усилия – те се раждат такива – хора без грях. И странното е, че тези хора постоянно са извън Църквата, дори понякога минават съвсем без религията. Те са твърде прости и целомъдрени, за да изразяват своите чувства с някакви думи или знаци (обряд). Най-важното в религията е не вярата, а любовта към Бога. А те обичат Бога, защото обичат Красотата, Доброто, Истината – а всичко това са стихии на Божеството. Колко хора има, които твърдят, че са вярващи, и нямат това чувство за Красотата и Доброто, а вместо това имат злоба и грях в душата, пълно безразличие към Истината, тъй като за тях тя е заменена от половин дузина мънички истини, за които те самолюбиво се държат. А тези прости и верни души, живеещи в радост и на земята – след смъртта, уверен съм, отиват право в Царството на Светлината и Радостта, тъй като “подобното винаги се стреми към подобното”, и в обществото на светиите – простите и блажени души – те се чувстват като в своята родна стихия. Ние, така наречените “вярващи”, казваме: “ще отида”, и не отиваме, а нали те не казват “няма да отида”, а просто изпълняват волята на Отца.

Гениалността на Х. е в две негови качества: в неговата искреност, в умението му да гледа на света без фалш и предвзетост, със свежи очи, и в неговия вкус към нещата. Той обича света: все едно дали това е нова книга, маслиново дърво или среща с човек.

Какво мислите за безсмъртието? (Мислен въпрос към Х., който е близо до праведността). “Нищо не мисля?” – вярно би отговорил той.

В заповедта “бъдете като деца” и “не се грижете за утрешния ден”, е възможно да влиза и съветът – доверете се на Бога и по този въпрос.

Истинската любов преживява като измяна и грях против любимия човек всяко наслаждение, всяко силно впечатление, преживяно отделно, всяко общуване с други хора – дори приемането на храна, приготвена от ръцете на друг.

В любовта има действително, реално сливане в едно; оттук и тази болка на всяко разделяне, на всяко небъдене заедно.

Трансцедентната страна на отношенията между мъжа и жената е главната същност на брака.

Накъсаната, неправилна реч, с паузи и търсене на думи – често е признак на много искрен човек, който не може да говори с общоприети фрази, а мъчително търси

свои думи и истински изрази. Затова винаги изпитвам симпатия към неясната, неправилна реч – разбира се, ако това не е просто неумелост.

На обичайното искане на невярващите – веднага, начаса да “докажете”: – вие вие няма да доказвате някаква научна, математическа истина на пиян човек; така и тук. Отрезвете се от вашето опиянение от света, суетата, грижите, тщеславието – тогава ще можете да започнете да говорите и ще получите възможността да разбирате. “В лукавата душа няма да влезе премъдрост”.

Обичайното чувство за единствеността на този свят означава пълно неверие в “Царството Небесно”. Скръбта по починалия е неверие, езичество. Трябва да достигнем до християнското усещане за реалността на Небесното Царство.

Самоотречението, за което се говори в практиката на християнството, някои разбират като самоцел и в него виждат самия смисъл на живота на всеки християнин.

Също така не трябва да го разбираме, както правят някои, изпадайки в другата крайност, като отказ от своята личност, от своя път, виждайки в него някакво духовно самоубийство. Точно обратното: в самоотречението има освобождаване от робството на греха (без него е плен) и свободно проявяване на своята истинска същност в нейния първоначален Божии замисъл за нас.

Любовта е любов само тогава, когато е към всички без изключение. Докато тя е любов само към онези, които “аз” обичам, това не е любов, а егоизъм. Сега говоря за християнската любов, а не за любовта в брака и семейството.

Гледката на смъртта винаги е поучителна. Каквато и да е, тя винаги е чувство и тайнство. Нашата мисъл, а ако това е близък човек – нашата любов, прекрачва тази граница заедно с умиращия, поглежда в другия свят и се уверява в неговото съществуване. За пръв път изпитах това, когато някой пред мен стъпка с крак и изпрати “в небитието” една буболечка. Тогава за пръв път ясно почувствах, че не бива да унищожаваме нищо, че това е безсмислица, пренасяна от нашия ум и дух, че дори буболечката е преминала в другия свят, изчезнала е от нашия план на битието, но не се е унищожила.

Да определим и формулираме своята болка често означава и да се избавим от нея (обяснение защо рефлектиращите хора притежават слаби чувства).

Съвременната култура се е създала чрез творчеството на човечеството не само не по Божия закон, но често и противно на него; тя се е отляла в неразтворими, здрави, атнибожествени форми – в тях е заложена чужда и враждебна на нас душа.

Как да разрешим този въпрос ние, които искаме да живеем по Бога, но не и да излизаме от този свят? – Индивидуалното решение е по-лесно: да отидеш в света, без да губиш себе си, пазейки сърцето си отдадено на Христа, да живееш максимално с Църквата, да не си прощаваш много неща.

За обществото това решение е много по-трудно.

Католицизмът ни дава пример за енергично “заюздване” на света, принуждаване на света да живее по църковному; светът е слуга на Църквата.

Но мисля, че този въпрос е неразрешим с индивидуални и дори с църковни сили. Няма да можем да преминем през света без оръжие; това е гордост, ние трябва да се ползваме от оръдията на този свят. Ние трябва смирено да признаем държавността, външните методи за въздействие върху света. Това, че сме изгубили Русия, е не само политическа грешка, но и грешка против Църквата (незавършено)...

Сред нашата емиграция има и такава гледна точка, че в Русия е само мрак, кръв и мръсотия, и единствено емиграцията е спасила искрата на истината. Психология на варягите, очакващи призив да се върнат и да запалят огън в мрака. Докато тук има такива настроения, ние не смеем да се върнем там, където хората отговарят с кръвта си за своята вяра и за всичко, което ние тук имаме даром и за което “разговаряме”, но с което малко живеем.

Празнуването на този велик ден (стогодишнината от смъртта на св. Серафим Саровски – 15. I. 1933) премина бледо, най-вече поради крайно слабата вяра у всички нас. От центъра зависеше да се дадат указания, да се устрои седмица на говеене, паството да се подготви с чести проповеди. А то днес, на такъв ден: “Със страх Божи и вяра пристъпете” – и никой не “пристъпи”! Цялата тази година би трябвало да се обяви за особена – за година на пост и молитва, на велико очистване на Църквата.

В този смисъл бихме могли да се учим от католиците – как те владеят своето паство, как умело го възпитават.

Когато се изпълнят времената и сроковете, когато настъпи есента на света и Бог изпрати ангелите за жътва – какво ще намерят те на безплодните ниви на нашите сърца? А нали тези времена и срокове настъпват за всеки от нас още преди времето на общата жътва.

Но да не униваме. Погледнете, сеячът все пак сее и на камък, и в тръни, и край пътя. Значи, той има някаква надежда и на такива ниви. И ние знаем от житията на светиите колко често душата, която е изглеждала замърсена от греха, заслепена от

страстите, упорита в злото, е ставала дълбока почва, пълна с плодотворни сили, чиста от вредни примеси и чуждородни семена.

Същността на вярата и религиозния живот не е в принудителната очевидност, а в усилието и избора. Вярата е път към Бога, опит, който винаги успява. Праведниците са се стремели към небето, и то ги е приело. “Приближете се към Бога, и Бог ще се приближи към вас”.

Познание чрез любовта.

Любовта към света, любовта към хората, еротичната любов – като най-добра възможност за познание.

Не трябва да мислим, че има само един вид богатство – парите. Можем да бъдем богати с богатството на младостта, да имаме съкровището на таланта и дарованията, да притежаваме капитала на здравето. Всички тези богатства също са пречка за спасението.

Материалното богатство ни поробва, изостря егоизма ни, смущава сърцето ни, угнетява ни с грижи и страхове, изисква да му се принасят жертви като на ненаситен демон. Не то ни служи, а обикновено ние му служим. Но не е ли същото и с богатството на здравето, силите, младостта, красотата, таланта? Не усилват ли и те нашата гордост, не вземат ли в плен сърцето ни, отклонявайки го от Бога?

Да, наистина, блажени са бедните откъм имущество – колко лесно им е да придобият евангелска лекота на духа и свобода от земните вериги, но блажени са и нямащите здраве и младост (защото “страдащият по плът е престанал да греша”), блажени са некрасивите, неталантливите, неудачниците – те нямат в себе си главния враг – гордостта, тъй като нямат с какво да се гордеят.

Но какво да правим, ако Бог ни е изпратил едно или друго от земните богатства? Нима няма да се спасим, докато не се освободим от него? – Можем да оставим при себе си (но не за себе си) своето богатство и да се спасим; но трябва само вътрешно да се освободим от него, да го откъснем от сърцето си, да притежаваме своето богатство, без да го притежаваме, да го владеем, но да не му даваме то да ни владее, да го принесем при нозете на Христа и да Му послужим чрез него.

Нашата любов към Бога се измерва с готовността ни да приемем изпратените ни страдания и нещастия и да виждаме Божията ръка в тях. Подкрепа може да ни бъде това, че тези страдания също са мяра на Божията любов към нас.

У нас за религия често приемат някаква неопределена смесица от детски спомени, сантиментални чувства, изпитвани някога в църквата, боядисаните яйца и

козунаците на Пасха. Как да почувстваме, поне за малко, кръстния път на нашата грешна душа към Бога... (незавършено).

Можеш да бъдеш ангелски добър с онези, които се отнасят към теб с доверие и любов. Но само да се натъкнеш на злоба, осъждане, враждебност – и добротата преминава в противоположното чувство. Това явно показва нашето пълно безсилие пред злото и, преди всичко – пред злото в себе си, надигащо се в нас в отговор на чуждата критика. Укорите и критиките са горчиво лекарство за нашето тщеславие, за нашето доволство от самите себе си.

Всяко удоволствие и наслаждение принизява, духовно разслабва, обезоръжава душата. Смисълът на страданията е в участието в Христовите страдания, в съзиждането на тялото Христово в света (Църквата), в носенето на кръста, в следването на примера на светиите, в несъвместимостта със света.

Молейки се за починалите, ние се упражняваме в усещането за нереалността на този свят (от него си е отишла скъпа за нас част) и за реалността на отвъдния свят, чиято действителност се утвърждава от нашата любов към отишлите си.

... Колкото повече остаряваш, толкова повече свикваш да цениш трайността на приятелските отношения в този нетраен, неверен, призрачен свят...

Ако ние виждаме греха, значи сами сме причастни към него, и то именно към този грях. Осъжда ли детето някого за разврат? То не може да го види. Това, което ние виждаме, отчасти го имаме.

Понякога у старите хора душата сякаш постепенно умира заедно с тялото. Това впечатление за оскъдняване на душата произлиза от това, че тялото, стареейки, престава да бъде достатъчен изразител на душата. Случва се същото, което и в преводните картинки – намокрената хартийка дава блед отпечатък на някаква рисунка (животът); след това ние постепенно отлепваме (болест, смърт) тази хартийка (тялото). Рисунката изчезва на части; след това изчезва напълно (смъртта). В нашите ръце е чистата хартийка (мъртвото тяло), но като погледнем под нея, ще видим ярката рисунка (живота в бъдещия век).

План (отдавна обмислян) на работата за паметта и безпаметството. Морално и религиозно значение на паметта: благодарност, покаяние.

Слабата памет, мисля, е един от признаците на греховното състояние; в нея се съдържат следните греховни свойства – неспособност за духовно усилие, разсеяно внимание и недостатъчна любов. Можем ли да си представим “безпаметен светец”? Не, разбира се, защото той има активно отношение към всичко, съсредоточено

внимание, любов към всичко. Слаба е паметта на тясното съзнание. От друга страна слабата памет, безпаметството, има огромно значение. Частичната загуба на паметта често е пряка изгода за духовния живот. Безпаметството освобождава от светското, от бремето на асоциациите, спомените, знанията, дава възможност да бъдеш непосредствен, значи – искрен, значи – гениален; то дава възможност да живееш в дадената минута, с даденото дело, с дадения човек – да бъдеш “като дете”; да възприемаш всичко като ново, да гледаш на света със светли очи. Безпаметството е преодоляване на времето, забравяне на обидите, облекчаване на послушанието, забравяне на своите заслуги, придобиване на простота. Все едно – паметта пази всичко на света и само временно отказва да възпроизвежда. Безпаметният старец прилича на пътник, дал куфарите си на багаж и чакащ влака лек. Ще дойде време, и суровите митничари ще отворят неговите куфари и той ще се ужаси от тяхното съдържание.

“Поради голямата си слава си съкрушил враговете” – ето начина на религиозна борба, единствения начин – да унищожаваш, да “стъпкваш” всичко тъмно в себе си с изобилието, с мощта на божественото сияние.

Лошо е да нямаш нечисти помисли, а да им се поддаваш. Те не идват по наша воля, такава е нашата природа, помрачена от греха; помисли са имали и светиите. Нашето доброволно следване на помислите или борбата с тях – ето къде е нашата победа или поражение.

В нас има чисто православно аскетично чувство за “трезвеност”, в противовес на “духовното пиянство” – сладост и “приятност” – това е една от разликите ни с католицизма. Това различие е особено явно в църковното изкуство.

Нашият живот не върви плавно и равномерно. Той върви, както и всеки жив процес, както животът на природата – с моменти на упадък и възход. Постът е период на духовни усилия. Ако не можем да отдадем на Бога целия си живот, то нека Му посветим изцяло поне периодите на пост – да усилим молитвата, да умножим милостинята, да укротим страстите, да се примирим с враговете.

Нищо от сътвореното от Бога не е зло; ние сами изкривяваме, претворяваме в зло и самите себе си, и всичко около себе си; в това обръщане към злото действа нашата свободна воля.

“Толстоизмът” е резултат от напъните на средния ум да провери всички основи на човешкия живот, създадени от гениите, светиите и творчеството на великите народи. Безсилието на средния ум да разбере основите, законите и устройството го

довежда до тяхното отричане (църквата, брака, обреда, костюма, етикета и т. н.). Изясних си това в разговор с Х. (толстоист).

... В това, може би, има малка надежда – че колкото и да сме немощни, духовно слаби, грехолюбиви, Христос остава за нас непоколебима, вечно желана светиня, към която винаги ще се връщаме.

Нашето постоянно самооправдание – това, тъй да се каже, не е голям грях, и самоуверената мисъл “до по-голям грях няма да стигна”. Но горчивият опит на всички ни много пъти е показал, че веднъж започнатият грях – особено този, който сами сме си позволили, – завладява човека и връщането от него е почти непосилно за никого.

Характерно е, че двете основни форми на умопомрачение – манията за величие и манията за преследване – са възможни само при самолюбие и представляват форми на греха на гордостта.

Сред нас ходят живи мъртвци, с души, умрели още преди смъртта на тялото, нямащи и надежда за тяхното възкресение, тъй като тук ние подготвяме живота в бъдещия век – и има души, които сякаш вече са възкръснали преди смъртта на тялото – с дело, опит и любов, достъпни за висшия живот на духа.

В нашия сумрачен свят дори сиянието на всяка добродетел хвърля сянка; смирението – малодушие и лукавство; добротата – несправедливост; правдолюбието – грубост и възискателност. А ние, които винаги сме склонни да виждаме лошото, виждаме преди всичко сянката, а понякога и само нея. За нашите грешни очи кротките са слаби и лукави, молитвените – егоистични и сухи, щедрите и нестяжателните – безстопанствени и разточителни, съзерцателите – лениви. Способността да виждаме тъмната страна във всичко, даже и в доброто, не толкова показва наличието на тази тъмнина там, където я виждаме, колкото изобличава нашата тъмнина и обща греховност.

Трябва не само да понасяме негодите, но и да виждаме в тях ръката на Владетеля на съдбите.

... Ще Ви каже до какво отдавна съм стигнал чрез четенето на светите отци: периодите на оскъдност са съвсем естествени и трябва да ги понасяме с търпение и благодушие. Тези периоди укрепват в нас смирената мисъл за нашето безсилие и ни карат да възлагаме на Бога всичките си надежди за оживяване на нашето сърце.

Много неща в живота ни биха се облекчили, много неща биха си дошли на място, ако ние по-често си представяхме мимолетността на нашия живот, реалната

възможност да умрем още днес. Тогава сами биха си отишли от нас всички малки скърби и многото дреболии, които ни занимават, и по-голямо място биха заели първостепенните неща.

Нашият живот не върви гладко, и тази “негладкост” вече става някаква обичайна норма; нашето минало благополучие е толкова далече (не само външно, но и вътрешно), че дори и не въздишаш за него. Разбира се, това е общо място, отдавна известно на всички, особено на нас, руснаците, че страданията са полезни за душата; но аз неотдавна преживях някак поновому този трагизъм. Нашите трудности и скърби, ако ги носим доброволно (съгласяваме се с тях), хранят и укрепяват душата, те непосредствено се превръщат в духовни богатства – “кратковременното наше леко страдание ни доставя в голямо изобилие пълна вечна слава” (2 Кор. 4:17); това е благодатен вятър, издуващ платната на нашия дух...

Важна е не “праведността” сама по себе си – праведни са били и фарисеите, но с лъжлива праведност (основана не на това, което трябва, т. е. на любовта и вярата), с външна праведност – надменна, лъжлива, тройно неправилна. Всички добродетели са нищо без смирение.

Каква е нашата праведност, доколкото я има – не се ли съчетава тя с греха? Не ли формална, не е ли тщеславна?

Старицата Х., която се смята за окончателно благоустроена в религиозно отношение, когато ѝ донеса да прочете нещо, възкликва: “Ах, това е точно моя мисъл, трябва да си го препиша!” Самолюбивият човек е безнадеждно сляп и самотен: той не вижда нищо нито в света, нито в хората, освен себе си и своето.

Сама по себе си ограничеността на човека не е глупост. Най-умните хора задължително са ограничени в редица неща. Глупостта започва там, където се появява упоритостта и самоувереността, т. е. където започва гордостта.

Злото и доброто не са съвкупност от добри или лоши постъпки; това е зла или добра сила, владееща човека. Безмерен е този натиск на злото, силата на това начало. Малко (религиозно) значение имат постъпките сами по себе си. “Добрите” по резултат дела (да нахраниш, да помогнеш и т. н.), могат да бъдат зли по същество; и неуспешните, глупавите и дори вредни дела могат да бъдат добри – произлизайки от добър източник, имайки добри подбуди.

Често ние не грешим не защото сме победили греха и вътрешно сме го преодолели, а по външни причини – от чувство за приличие, поради страх от наказание и пр.; но и готовността за грях вече е грях сама по себе си.

Но вътрешният, изпълнен грях все пак е по-малък от извършения: няма вкореняване в греха, няма съблазън за другите, няма вреда за другите. Често има пожелаване на греха – но няма съгласяване с него, има борба.

Ето стъпалата, по които грехът влиза в нас – образ, внимание, интерес, влечение, страст.

Ние вършим добри дела, очистваме сърцето си и се приближаваме към Бога не за награда, а от любов към Бога. Веднъж попитах себе си:

“Бих ли останал с Христа, ако със сигурност знаех, че дяволът ще победи Бога?”
Къде е тук егоизмът?

Minderwertigkeitsgefühl⁵ – това е същата “гордост”, същото обръщане на вниманието към себе си, егоцентризъм, само че под друга форма. На смирения и простия няма да дойде в главата нито мания за величие, нито страдание поради своето нищожество.

Най-общо казано, каноните, и особено акатистите, са ми скучни и ги чета само по задължение. Изключение правят само покаяните канони от Октоиха и Постния Триод. Но има и часове на голяма душевна тежест и тъга, и тогава проиизнасяш думите на някои канони (Молебният на Божията Майка, на Пресладкия Иисус) като свои собствени. Значи “нечувствителността” към каноните е изобличение в отсъствие на настроението на автора на дадения канон у някое лице. Моралът в християнството не е нещо второстепенно, а главно. От друг порядък е нравствеността, непроизлизаща естествено от пълнотата на нашата религиозност; тя е или просто добропорядъчност, или дело на инстинкта, или – много често – нетърпим фалш.

Колкото повече човек отдава сърцето си на Бога, на делото и хората, забравяйки себе си и своето, толкова по-леко ще му става, докато не достигне мир, тишина и радост – дял на простите и смирени души.

В първото послание на Евангелист Иоан (1 Иоан. 4) се говори за божествената любов, за тази любов, която покрива множество грехове, която отменя закона, заменя изпълнението на всички заповеди; за тази любов, която дава Живот; която дава висше знание: “Който не люби, той не е познал Бога” (1 Иоан. 4:8), и обратно – “Всеякой, който люби, познава Бога” (1 Иоан. 4:7). Познава го по закона за подобие.

Ние мислим за себе си, че всички сме причастни към тази любов: всеки от нас обича нещо или някого. Ако и да има хора, които никого и нищо не обичат и още тук

---

⁵ Комплекс за малоценност (нем.) – Бел. прев.

пребивават в “мрака на преизподнята”, те са много рядко явление. Всички ние обичаме близките, роднините, приятелите, хората със сходен начин на мислене. Но това ли е тази любов, която очаква от нас Христос? Относно любовта към сродниците, на всички е ясно, че това е същата егоистична любов към своето, към себе си. Но любовта към приятелите, близките – не е ли същото? От многото явления и лица ние избираме сродните на себе си, включваме ги в своето разширено “аз” и ги обичаме. Но ако те малко се отдалечат от това, заради което сме ги избрали, тогава изливаме върху тях в пълна мяра ненавист, презрение, и в най-добрия случай – равнодушие. Това е човешкото, плътско, естествено чувство, често много ценно в този свят, но губещо своя смисъл в света на вечния живот. То не е трайно, лесно преминава в своята противоположност, придобива демоничен характер.

Ако в нас наистина беше стихията на любовта, тя би се изливала върху всеки – върху добрия и злия, върху приятния и отвратителния.

Но как е възможно това? – Евангелската заповед не може да бъде неизпълнима, иначе Евангелието би се оказало сбор от прекрасни, но неприложими към живота думи. Към тези думи се отнася и заповедта за любов към враговете. Как е възможна тази любов?

Две обстоятелства ни затварят пътя към разбирането на тази заповед: първото е, че ние не сме изпълнили предишната заповед – “Ако някой иска да върви след Мене, нека се отрече от себе си” – заповедта за духовната нищета. Само по пътя на отричането от себе си и своето, от своите симпатии и антипатии, съждения, навици, гледни точки, можем да разберем Евангелието и, в частност, заповедта за любов към враговете.

Второто: трябва да се откажем и от тази гледна точка, че в човечеството има два враждебни лагера, две породи хора: праведни и грешни, предназначени за блаженство и обречени на гибел. Няма такова нещо. Всички ние сме грешни, всички сме поразени от първородния грях, но за всички нас е пострадал Господ. Той е приятел на грешниците. Той предупреждава смятащите себе си за праведни, че митарите и блудниците ги изпреварват в Царството Небесно. На Него са еднакво скъпи всички, и на Него принадлежи окончателният съд. Ето защо непосредствено след думите на Христа за любовта следват думите за неосъждането – “Не съдете, за да не бъдете съдени”. Не съдете – тогава ще ви бъде по-лесно да обикнете всеки, не съдете – и няма да имате врагове. Гледайте на “враговете” като на болни от една и съща болест с вас, като на погиващи. Оставете гледната точка на личния съд и приемерте гледната

точка на Божието дело в света. Спомнете си, че доброто трябва да победи окончателно и навсякъде, не оставяйки нищо на дявола.

Течението на времето те плаши, когато стоиш на едно място. Трябва да се потопиш в дълбочина, където времето няма значение.

Най-острата скръб за починалия е скръб за себе си, тя е егоистична, лична болка. Праведните, смирените, светите не скърбят.

Очакването и изискването на чудеса е не само нечестиво, като проява на недоверие към Бога, но и безсмислено – нали имаме милион извършени чудеса и, ако те не са ни убедили в нищо, то защо точно това ($n + 1$) чудо трябва да ни убеди?

Можем да преживеем целия си живот, и много живеят така, като нечия сянка и копие. Първият, най-примитивен смисъл на съществуване, е да бъдеш самия себе си, издигайки се до преобразяване на себе си в “Божи образ и подобие”.

“Не прелюбодействуй” на гръцки е: “Не се разпореждай с чуждото”. “Прелюбодеянието” – това е любов, престъпваща законите. Чисто или нечисто не е нещото или действието само по себе си, а смяната на мястото, нарушението. Торता в полето е радост за стопанина: от нея расте пшеницата, а на масата тя е безчинство.

Защо да просим, нали “Отец знае?” (Молитвата “Отче наш” и други). В това е нашето съзнателно обръщане към Бога, смирението, чувството за връзка и зависимост; освен това – важноста на “изговарянето”, общението.

За посмъртната съдба на нехристияните: “Ония, които без закон са съгрешили, без закон и ще загинат...” (Рим. 2:12). Значи онези, които извън закона са съгрешили, ще бъдат оправдани? Нали те (ст. 15) имат “закон, написан в техните сърца” и съвест.

В обета има и частично приемане на страданието, което ни е изпратено, и съгласие с него: Ти, Господи, ни изпращаш страдание за наше вразумление, аз Те моля да го замениш с друго – изцели моето дете, и аз обещавам да понеса това страдание в друга форма – пост, поклонничество, друг духовен или телесен подвиг.

Пот, сълзи, кръв... Ако потта се пролива с вътрешна съпротива, злоба, проклетия; ако сълзите се проливат от болка, обида, злоба; ако кръвта се пролива без вяра, то душата не придобива нищо добро.

Същите неща, когато се извършват с послушание, с покаяние, с вяра – ни очистват и възвисяват.

Щастието не е самоцел, то произлиза от праведния живот. Ако животът бъде устроен правилно, ще има и щастие: а правилният живот – това е праведният живот.

Из писмо до болен

Случвало ли ви се е, скъпи приятелю, да размисляте върху думите на ап. Павел: “ние не униваме; но ако и външният наш човек да тлее, то вътрешният от ден на ден се подновява. Защото кратковременното наше страдание ни доставя в изобилие пълна вечна слава”. Какво значи тази тайнствена връзка, подчертана навсякъде в Евангелието, между страданията и “славата”, т. е. духовното сияние, разцвет и сила? Стигнах до мисълта, че всяко духовно усилие, всяко доброволно (а даже и недоброволно) лишение, отказ, жертва, страдание – незабавно се обменят за духовни богатства вътре в нас. Колкото повече губиш, толкова повече придобиваш. Горко на щастливите, ситите, смеещите се – те ще оскъднят до пълна духовна нищета. Мъжествената душа инстинктивно търси жертва, случай да пострада и духовно укрепва в изпитанията. Ние трябва да молим Бога да ни даде изпитания и почти да скърбим, когато живеем благополучно. Децата, израснали в топлина, изнеженост и ситост, израстват духовно празни. Обратно – преминалите през болести и нищета израстват духом, “защото кратковременното наше леко страдание ни доставя в голямо изобилие пълна вечна слава” (2 Кор. 4:17).

Много хора се смущават от прозаичността на събирането на пари в църквата и го смятат за неуместно.

Горко ни, ако разглеждаме това житейски, делнично. Изобщо, за християнина няма делнични, скучни, нерелигиозни теми. Само “по християнски”. И тогава темата става дълбока и многозначна. Проблемът не е в темата, а в отношението към нея. Нима не се случва някоя висока, свята тема, да се тълкува кощунствено или лицемерно.

Апостол Павел, събирайки пожертвования за църквата и превозвайки ги, пише за това, без да се съмнява, че върши свято дело: даващите умножават плодовете на духа, това подтиква приемащите да прославят Бога и да благодарят на онези, които не само проповядват Евангелието с език, но и го изпълняват със сърцето си. Ако ние сме едно тяло с една Глава – Христос, то как можем да търпим в нашата среда да има бедни, гладни братя? Приемайте събирането на пари за църквата като изпитание за вашата вяра, вашата любов, вашия патриотизъм. Такова събиране е проверка не толкова на вашите парични възможности, колкото на богатството на вашето сърце. Внимателно следете с какви чувства посрещате то призивите за помощ. – Чрез хиляди ръце на болни и сираци Сам Христос чука на вашето сърце, и вие отворете вратите и

Го пуснете; а че това е Той, вие ще познаете по чувството на радост, което познава всяко милващо сърце. Бог може и сам, “чрез чудо” да помогне, но това чудо да се извърши чрез хората; блажени са онези, които се явяват “служители на чудото”.

Защо трябва да “подаваме” на всеки беден, без да изпитваме неговите достойнства, и дори, ако знаеш, че той е недостоеен човек: освен това даващият се обогатява духовно, а затварящият своето сърце и портфейл ограбва самия себе си, освен това, отказвайки милостиня, особено при църковните врати, ние причиняваме голяма вреда на просещия, вселяваме в него злоба, убиваме вярата, събуждаме ненавист към богатите, ситите, религиозните.

Има хора, които, сякаш не вярвайки в Бога, “живеят морално, правейки добро”. В по-голямата си част това е фалшив морал и фалшиво добро, отровено отвътре със скрито тщеславие и гордост. А ако това е чисто Добро, то тези хора, сами не знаейки това или не умеейки да назоват Бога, “се докосват до Неговата дреха”.

Ако разбираме думите на Апостола за признаците на вярата (Марк. 16:17) в смисъл, че всеки вярващ притежава всички тези признаци, то можем да изпаднем в пълно униение: тогава е ясно, че в нас няма вяра. Може би ще ни утеши обяснението на Ап. Павел за различните дарове на Светия Дух (1 Кор. 12): “Едному се дава слово на мъдрост, другиму – слово на знание, другиму – дарби за лекуване...”.

Светостта и познанието се дават чрез съборността. Незнанието и грехът са дело на отделни хора. Само в църковното единение е преодоляването на едното и другото. В Църквата човек намира самия себе си, но не в безсилието на своята духовна самота, а в силата на своето единение с братята и Спасителя. Църквата е жив организъм, обединен от взаимна любов, представляващ абсолютно единство на живите и мъртвите в Христа.

Изпитвам недоверие към основния метод на всяко богословстване (дори и това да е методът на светите отци); всички тези симетрични построения, хитопези и т. п. се правят с явна тенденциозност. Направо бих казал: ако на нашия грешен ум някаква богословска истина изглежда логична, симетрична и т. н., значи тя не е истина: и аз предпочитам да остана при евангелските абсурди, отколкото при философските композиции, които са толкова по-подозрителни, колкото са по-красиви. Ясни и отчетливи линии имат само мъртвите тела и умрелите мисли, живите са обградени с колебливата и променлива аура на диханието и излъчването. Всяко определяне и фиксиране в нашите човешки планове ограничава, замразява това дихание на живота и винаги е непълно, случайно и поради това невярно.

Иудеите не повярвали, въпреки че имали свидетелствата на Самия Христос, на Предтеча, на Христовите дела и свидетелството на самото Свещено Писание – и накрая, глас от небето – свидетелство на Отца. Не повярвали, защото “нямали любов към Бога”. Това е тайната на всяко неверие: ако няма любов към Бога, то нито глас направо от небето (“халюцинация”), нито вътрешно озарение (“психоза, мания”), нито най-достоверните свидетелства ще направят нещо. И обратното, ако има любов към Бога, ако знаеш, че в Него е твоят истински живот, тогава не са нужни никакви доказателства, тъй като самата любов е доказателство. Дори и цялата философия, всички закони на логиката и очевидността да бъдат против това – аз все пак ще предпочета да си остана с моята любов – против логиката, против очевидността. Вярата не е очевидност, тя е избор: ето, пред тебе са животът и смъртта, проклятието и благословието – “избери живота, за да живееш ти и твоето потомство”.

Обръщайки се от радостните картини на евангелската вяра към себе си, изпитваме смущение. Ние не само не преместваме планини, но и нямаме онова спокойствие, устойчивост, радост, които дава вярата; унието, страхът, смущението на сърцето са нашите обичайни състояния. И в отчаянието си често молим да ни се дадат някакви доказателства, нищожен знак за Божието присъствие около нас – макар и само намек за Неговия промисъл за нас. Но очакването на доказателства за Божието битие е отказ от подвига на вярата.

Бог не ни принуждава, нито ни насилва. Вярата е акт на свободно избиращата любов.

Но, ще кажем ние, Господ е дал на Тома свидетелство за Своето битие. За грешните души и това не е помощ – можем да виждаме и пак да не виждаме, както фарисеите. И ние имаме чудеса, извършили се в наше време: чудесни изцеления, семейни чудеса, случаи от нашия живот, които не можем да обясним иначе, освен като чудо. Помогни ни, Господи, със спомените за множеството проявления на любовта на Бога към нас, да се утвърдим във вярата, която дава сила, радост и мир.

Колко тъжно и непълно е съществуването на девойката и колко изпълнено - съществуването на жената! Никой роман не може да замени брака. В романа хората се явяват в своята пищност и разцвет, но все пак не показват самите себе си: в романа се разкрива една призрачна, украсена действителност, и животът на всеки от двамата непременно е поза, макар и простима и невинна. Само в брака е възможно пълното познание за човека – чудото на усещането, осезаването, виждането на чуждата

личност, и това е също така чудесно и единствено, както и познанието за Бога на мистиците. Ето защо преди брака човек се плъзга по повърхността на живота, наблюдава го отстрани, и само в брака се потопява в живота, влиза в него чрез другата личност. Това наслаждаване на истинското познание и истинския живот дава онова чувство на завършена пълнота и удовлетворение, което ни прави по-богати и мъдри.

И тази пълнота се задълбочава с появяването от нас, слети и примирени, на третия – нашето дете.

Но отгук започват непреодолими трудности: вместо усложнената пълнота обикновено се получава взаимно неразбиране, протести и почти неизбежно отделяне на този трети от нас. Двойката не успява да стане завършена триоца. Как става това? Необходимо ли е то? Можем ли да направим да не бъде така? – Нали роденото от нас е част от самите нас, нали това са нашите тяло, кръв и душа. В детето ние познаваме своите навици и склонности – тогава откъде се взема несъгласието, разривът? Мисля, че съвършената двойка ще роди и съвършено дете, тя и по-нататък ще се развива по законите на съвършенството; но ако в двойката при сключването на брака има някакво непреодоляно разминаване и противоречие, то и детето ще бъде син на това противоречие и ще го продължи. Ако ние само външно сме примирили своя антагонизъм, а не сме го победили, издигайки се на ново стъпало, това ще се отрази и на детето.

Друго обяснение: в детето, заедно с неговите тяло и душа, получени от нас, присъства главното – единствена и неповторима личност със свой собствен път в живота.

Най-важното за възпитанието на децата е те да виждат, че техните родители живеят дълбок вътрешен живот.

Философия на семейните свади: често свадите възникват от упреците на жената, които се приемат тежко от мъжа дори ако тези упреци са правилни (самолюбие). Трябва да си изясним откъде идват тези упреци: често те са породени от желанието на жената да види своя мъж по-добър, отколкото е в действителност, от повишената високостепенност към него, т. е. от своего рода идеализация. В тези случаи жената се явява съвест на своя мъж, и така трябва да се приемат нейните упреци. Мъжът, особено в брака, е склонен да се отпусне и да се успокои на емпиричната даденост. Жената го откъсва от нея и очаква от мъжа си повече. В този случай семейните стълкновения, колкото и да е странно – са доказателство за осъществил се (а не само

проектиран) брак, и в този нов човек, получил се от сливането на двамата, жената играе ролята на съвест.

Ето защо свадите между близки хора дори са полезни – в огъня на свадата изгаря всичкият боклук на обидите и недоразуменията, натрупвал се понякога много продължително време. И след взаимно обяснение и изповед настъпва чувство на пълна яснота и спокойствие – всичко е изяснено, нищо не тежи. Тогава се развързват висшите способности на душата и във взаимното общуване се договаряш за удивителни неща, достига се до пълно едино-душие и едино-мислие.

В брака празничната радост от първия ден трябва да продължи през целия живот; всеки ден трябва да бъде празник, всеки ден мъжът и жената трябва да бъдат нови и необикновени един за друг. Единственият път към това е задълбочаването на духовния живот на всеки, работа над себе си.

Толкова скъпа в брака е само любовта, толкова страшно е да я изгубиш и понякога тя изчезва от такива дребни неща, че трябва да насочиш всички мисли и усилия нататък (и още към “божественото”) – и всичко останало ще дойде само.

За брака

Теза: бракът е благословена от Бога наредба: Кана Галилейска, “плодете се и множете се”, тайнството на брака, чинът на венчанието. Всичко е благополучно.

Антитеза: “по-добре е, ако си останете като мене”. 144 хил. девственици, изкупени от земята, които “не се оскверниха с жени” (Откр. 14:3-4), “скопци заради царството небесно”, липса на светии, прославени заради семейните добродетели.

Синтез: (но не пълен, тъй като всичко у нас още не е пълно и е заразено с греха, включително и бракът) – Адам и Ева са създадени преди грехопадението. “Песен на песните”, символиката на Евангелието: “бракът”, “брачният пир”, женихът и невестата – Христос и Църквата, “тази тайна е велика”.

Трудността на отношенията между кръвно близките, и изобщо в семейството, произлиза от това, че в семейството (мъж – жена, родители – деца) обикновено господстват отношения от инстинктивно-природен порядък и ако един от членовете му живее духовен живот, за него става лошо. “Врагове на човека са неговите домашни” – е казано за този случай.

Тази погрешност на съжденията, обикновено неправилна – в добрата или лошата посока на оценката, с която почти всички грешат по отношение на своите близки – от

неумение да се отнесат обективно към своето, от кръвна и страстна заинтересованост от своите, което и води до слепота и преувеличения.

Когато Христос за заслугите на един казва: “Сега стана спасение на този дом”, тези думи говорят за признание и в този свят, за вечността на нашите земни, кръвни връзки. Заслугите и страданията на един спасяват и неговите близки – колко утешителни и многозначителни са тези думи, каква вечна ценност придават на нашия земен живот!

Обичайният в наше време страх пред мисълта, философията, богословстването изобщо не може да се оправдае нито с Евангелието, нито със светите отци, които изключително много са размишлявали и разсъждавали – например Григорий Ниски, Максим Исповедник, кападокийците изобщо; аз не мога да си спомня нито един свети отец, който да е имал страх пред човешкия разум, разсъждението, различните мнения. А че това трябва да бъде движено от любов към Бога, от жажда за истината, се разбира от самосебе си.

Тезата, за която с такава лекота говорят нашите професори. Работата не е в това християнска ли е тази идея – тя действително е християнска. Целият въпрос е в пътищата към нея. Какъв е пътят на влизането на християнина в живота, в културата.

1. Социално-икономическа работа – тя е по-лесна от всичко, но и тук има трудности – разсеяност, суета, отвличане на ума.

2. Наука, техника – много по-трудна – научното творчество разрушава духовния живот, увлича настрани.

3. Изкуства – най-трудна от всичко, тъй като тази област е двусмислена, демонична.

Приобщаването към културата е някакъв вид компромис за духовния живот. Не е ли по-верен начинът на обожение на живота отвътре, какъвто е бил пътят на преп. Серафим. Тогава се преобразява и останалото.

Какъв трагизъм е скрит в отношенията на хората към Бога! Ние Го търсим, страдаме поради Неговата отдалеченост, макар и да знаем, че Той обитава в самата ни душа – и в същото време каква мъртвост, какво тежко, почти непреодолимо окаменяване безнадеждно ни отделят от Него.

Сама по себе си човешката ограниченост не е глупост. Най-умните хора неизбежно са ограничени в някаква степен. Глупостта започва там, където се появяват упорството и самоувереността, т. е. проявите на гордост.

Страстта прави глупав и най-умния човек.

Гордостта – самотата – е външна тъмнина. Гордостта – от нея идва самолюбието, пристрастността, неспособността за самооценка, глупостта. Всеки горделивец е глупав в своите самооценки, макар и по природа да има гениален разум. И обратно, смиреният е мъдър, макар и да “не е умен”; същността на мъдростта – чувството за Истина и смирението пред нея – е достъпна за него.

За непротивенето на злото – Толстой е разбрал външно тази заповед за любовта и с това е внесъл много смутове и зло: отричане на държавните постановления и съда, настроения на бунт. Аскетическото разбиране е в изпълнението на тази заповед в [личния морал].

Голяма е очистващата сила на страданията и техният смисъл. Нашият духовен ръст зависи най-вече от това как понасяме страданията. Мъжеството пред тях, готовността за тях – това е знак за “правилна” душа. Но не трябва да ги търсим и да си ги измисляме.

Постоянно се сблъскваш със светски, външни хора, стоящи далеч от църквата и не желаещи да признаят [своето] неразбиране, своята неподготвеност да възприемат Истината, и обвиняващи за това свое неразбиране Църквата и Истината. Нашето православно разбиране и подход към Бога не са чувствено-емпирични, нито формално-логически, а житейски-опитни, според мярата на нашия духовен ръст, във връзка с молитвата и нашата нравственост – “в лукавата душа няма да влезе Премъдрост”.

“Оскверних Твоя образ и се поробих на страстите”. Светските сладости погубват духовния живот, с тях се губи хладната трезвост на духа, яснотата на мисълта, контролът над себе си, разсейва се вниманието, отслабва волята, личността се разхлабва, размива се и се разстройва.

Силата на девството – сиянието на неразпиления пол – се сублимира във висшите духовни ценности. Целомъдрието е условие и източник на истинското творчество.

При наличието на богат душевен живот сексуалната сфера в значителна степен се превръща в енергия от естетически, нравствен или друг порядък. Но ако това го няма, както е у голяма част от европейската младеж, то остава чисто скотското, което обратно, поглъща и слабите искри на другите, по-високи прояви.

Всичко около нас – възпитанието от детството, “житейската борба” ни учат на “собствено достойнство”. Но ако сред нас има такъв, който ще се почувства митар – а дай Боже всеки да се почувства такъв – нека се радва, защото той е онази заблудена

овца, онази изгубена драхма, заради която е дошъл Христос, и за неговото спасение ще има още по-голяма радост на небето, отколкото за сто праведника.

Не всички еднакво сериозно осъзнават най-важното в нашите духовни пътища значение на съзерцаването на житейския път на светиите. Мнозина казват: “Аз имам Евангелие, имам Христос – нямам нужда от посредници”. Други, може би, няма да кажат такива самоуверени думи, но на практика не прибягват към помощта на светиите в периоди (а кой ги няма) на духовен спад. Защото кой е всеки светия? – същият човек като нас, но който, тръгвайки по правилния път, намерил *онова*, което търсим всички ние – Бога. Как да не се вглеждаме в тях, как да не вземаме пример от тях, как да не вървим след тях! Сама по себе си “светостта” е задача на всеки от нас според мярата на неговите сили.

Да потискаме или просто да приспиваме греха и всичко греховно в себе си – това е неверен път, все едно грехът ще остане и ще даде нови израстъци, макар и да откъсваме всяка нова издънка.

Трябва да облагородим това зловредно растение, т. е. да сублимираме своята греховност, да я преобразим във висши състояния, изкривяване на които е била. Пример – апостол Павел и всички, които активно и съзнателно “изграждат” своята душа.

Общо място на гордите е да се възмущават от чуждата лъжа, да протестираат против неправдата, да възстановяват истината. В своето заслепление те дори не забелязват, че сами са оплетени в лъжа, че не понасят истината дори и в слаб разтвор, че трябва да заслужат правото на истина.

Те не понасят истината по отношение на себе си, а и можем ли да казваме истината на душевноболен? За какво му е тази истина? Всяка истина за него само ще се превърне във вода във воденицата на собственото му безумие.

Чрез скърбите се изстребват нашите грехове, “няма скърби – няма и спасение” (думи на преп. Серафим). Не само страданията, изпращани от Бога, но и всяко духовно усилие, всяко доброволно лишение, всеки отказ и жертва веднага се разменят за духовни богатства вътре в нас; колкото повече губим, толкова повече придобиваме. Ето защо “богатите е трудно да влязат в Царството Небесно” – защото в тях не се извършва тази размяна на земни, временни, тленни блага за небесни и нетленни. Мъжествените души инстинктивно търсят жертви и страдания и крепнат в отричането от себе си. Това много пъти е потвърдено от много примери в Евангелието и у Апостолите. Особено много са те у ап. Павел. Това знаят е нехристиянските религии:

как изтезават себе си факирите, йогите, дервишите; при тях това е точно разчетено. Бог ни изпраща скърби – да ги приемем мъжествено и мъдро, израствайки и укрепявайки се духовно в тях.

По време на всеки Велик Пост на изповед Бог внушава една или друга ръководна мисъл. Тази година това е любовта към Христа и главното средство за борба с греха – молитвата към Него.

... Толкова тъжно е всеки път да се разделяш с Поста и пасхалната седмица. Винаги преживявам тежко и затварянето на вратите на Светла събота, и изобщо края на пасхалната седмица. Макар и още да пеят “Христос Воскресе”, всичко става по-трудно, като че отново да се затворили вратите на Царството, отворило се чрез усилията и подвизите на поста. Хората отново с ненаситна жажда се потопяват в земното, в суетата, църквите се опразват.

Леки са само първите крачки на приближаваното към Бога; окрилеността и възторгът от явното приближаване към Бога постепенно се сменят с охлаждане и съмнение и, за да поддържаме своята вяра, са необходими усилия, борба, отстояване.

Начало на духовния живот е излизането от своята субективност, от себе си, надрастването на самия себе си в общението с висшето начало, с Бога.

Толкова смърти има наоколо, че смъртта вече почти е престанала да бъде страшна и на моменти тя за мен става по-реална от живота. И колкото повече близки отиват там, толкова по-лек става този преход. Защо Църквата мълчи за задгробния свят? – Човек живее, мисли и чувства в условните форми на пространството и времето. Извън тези форми ние не можем нито да мислим, нито да говорим.

Отвъдното живее с други форми. Ако говорим за него, ние ще говорим с плътски език. Ето откъде идва целомъдреното мълчание на Църквата.

Православното особено ясно чувства контраста между “умната красота на горния свят” и “този свят”. Ние страдаме от усещането за тъмнината и греха, примесено с целия свят. Ставайки православни, всички ние отчасти ставаме аскети.

Бог е създал живота.

Дяволът го е победил чрез смъртта.

Бог е потъпкал победата на смъртта чрез Възкресението.

Цялата съвременност казва: “грешни!”, и тези, които искат да живеят и живеят според Светлия Закон – винаги биват изкушавани и не бива да очакват лек, “приятен” живот.

Трудностите при четенето на книгата на Иов възникват от това, че не там търсят и очакват разрешение на антиномиите, които поставя Иов, докато те са в това, че въпросите са разрешени от Иов само от пришествието на Христа.

“Многословието” в молитвата е добро дори и с това, че нашето съзнание по-дълго остава привързано към светите слова.

Макар и при това да няма пълно потопяване в смисъла на произнасяните думи, а само отклоняване от празните и суетни неща, грижите и нечистите мисли, това също не е малко. А ако към него се прибави преживяването на поне 1 % от прочетеното, то душата придобива тези неизброими съкровища.

Тайнствената сфера на изкуството, така пленителна и омагьосваща, толкова малко приближава своите служители до това, което ние смятаме за истина; техни обичайни черти са егоизмът, гордостта, жаждата за слава, нерядко крайната чувственост. Във всеки случай сферата на изкуството не е духовна сфера, а област на чистата душевност.

Защо свещениците не ходят на театър? – Църквата отхвърля самия принцип на театралността. Забраняват се маските, украсяването, преобличането в костюма на другия пол, тъй като всичко това е имитация, двусмисленост, фалш. Дори и гледането на това е някакво участие в него. А що се отнася до актьора – с колкото по-голямо увлечение играе той, толкова по-голяма вреда причинява на душата си, изпълвайки я с объркване и лъжа.

Защо така ярко възприемат руската националност хора със смесена кръв – Дал, Гершензон, дори Пушкин? Защото смесената кръв дава възможност за релефно, стереоскопско виждане.

Чета за изцеленията по молитвите на о. Иоан Кронщадтски и недоумявам: аз често съм склонен да смятам болестите за Божие посещение и дори не винаги имам твърдостта да се моля за оздравяването на болните, толкова признавам Божията ръка и воля в болестта. Молитвата за изцеление не е ли намесване в Божиите съдби? Тогава какво е изцелението? Може би – освобождаване от греховете по молитвата на праведника и, в резултат на това, – оздравяване.

Разрешаването, освобождаването от греховете се дава от Бога според мярата на нашето покаяние и вяра.

Как да отличим истинското покаяние от формалното, често заблуждаващо самия каещ се? Само да се съгласим с него, и ако покаянието не излиза от дълбините на сърцето – то в миг преминава в самооправдание, недоволство, дори обида.

Всеки човек има жив и убедителен опит в борбата с греха, в радостта от победата над него, в сладостта на доброто и молитвата.

Най-малките деца в семейството или “децата на старостта” обикновено са избрани: Светата Дева, Иоан Предтеча, Исаак, Иосиф. Св. Тереза била последната от девет деца. В приказките е отличен – именно в духовен смисъл – най-младият. Навярно поради това, че плътското, егоистичното, страстното в родителите е отслабнало, а духовното е възраснало.

Защо в нас има такава слепота за собствените ни грехове? – Поради пристрастието към себе си. Ние, може би, много виждаме, но го оценяваме неправилно, умаляваме го, извиняваме го, не му отдаваме значение. Инстинктивна тенденция, независима от нашата воля.

Нашата така наречена “реална действителност” е само полуреална и малко действителна. Със своето отношение ние правим явленията такива или онакива, завършваме ги, превръщаме ги в добро или зло. Така е и с хората. Какви са те в действителност – това не знае никой, освен Бог; по-точно те са нещо гъвкаво и пластично, и ние сами формираме, често по някакъв случаен признак, въображаема, схематична фигура и след това пак сами или ѝ се възхищаваме, или я поругаваме. Колкото по-мъдри са хората, толкова са по-прости: те не измислят хората, а приемат човека такъв, какъвто е, и без протест приемат често и най-крещящите дисонанси в тях.

Стремителният, неудържим бяг, отплуването на часове, дни, години понякога води до отчаяние. Едва успяваш да живееш, да виждаш семейството си. Трудно е да изразиш точно своето чувство – болезнено чувстваш и силата, и остротата на своята любов, и в същото време нейната безполезност и мъчителна ефимерност.

Понякога наблюдавам състоянието на някоя душа, уж доброкачествено по всички външни признаци – човекът често и дълго се моли, обича да пребивава в църквата, там са всичките му интереси; а в същото време той е сух, жесток, не обича никого. Не мога да разбера това: аз познавам молитвата, след която целият човек се изменя, но такава “изолирана” от всичко останало молитва, мисля, че не е правилно, благодатно състояние, тъй като в нея е налице първото и не най-важното – формата, а няма живи, видими резултати.

Нямаме основание да очакваме, че Бог ще ни се открие несъмнено и в пълнота такива, каквито сме сега. Но в думите на Апостола – “Всеки, който люби, познава

Бога... защото Бог е любов” (1 Посл. от Йоана) ни се дава пътят, по който трябва да вървим.

Детскостта се губи в живота и се възстановява в светостта.

Човекът идва от безкрайността и отива в безкрайността. А защо в този кратък миг на своя живот почти всеки средностатистически човек така се страхува от всяка мисъл за това, което го сродява с безкрайното, излизашо от тесните и привични рамки на всекидневието, и сякаш нарочно гради живота си така, че да не даде място на нищо духовно в него?

Повечето неразрешими житейски противоречия, нещастия, вътрешни затруднения, за които слушаш на изповед, произлизат от това, че хората живеят извън Църквата, а идват да търсят разрешение на своите трудности в Църквата. В тях няма решимост да променят своя живот, няма дори и мисъл за това – затова и Църквата е безсилна да им помогне. Влезте в Църквата, приемете целия чин на църковния живот – и тогава трудностите ще се решат от самосебе си.

Поклонението на кръста, на позорното оръдие за наказание, е избрало за християнството най-вътрешно свободните хора.

Целият наш живот е построен по схемата на пасхалните песнопения: от една страна – гроб, смърт, слизане в ада, а от друга – възкресение, живот, радост. Задачата на нашия живот е в него тези елементи на рая и Възкресението да възтържествуват над силите на ада и смъртта.

Божие е да обичаш ненавиждащите те. Дяволското – да ненавиждаш, да оскърбяваш обичащите те. Човешкото – да обичаш обичащите те и да ненавиждаш ненавиждащите те. Но “бъдете свършени, както е свършен вашият Отец Небесен”.

Чувството за своята необикновена греховност често представлява, особено в младостта, видоизменение на същата тази страст – гордостта. “Аз съм необикновен във всичко, дори моите грехове са по-силни и ярки от тези на другите!”

“Недейте се лишава един от други – освен по съгласие за някое време, за да пребъдвате в пост и молитва”... – признаване на необходимостта от ритъм в живота на християнина, от редуване на поста и молитвата с обичайния живот. Указание за дълбока мъдрост: опитът да се задържиш на висотата на молитвата без спад води до униние и отчаяние.

Как да съединим (аскетическото) внимание към себе си с отричането от себе си? – внимавайки в своите грехове, с това ние се отричаме от себе си.

Не назоваването на греха, дори не психологически точното описание, не разсъждението, макар и правилно, за причините и следствията от греховете, – а усещането за самата материя на греха, за самата му стихия, болката и скръбта за него, жаждата за освобождение от него – ето кое е важно.

Не бива да приспиваме страстите, а да ги изкореняваме. Ето преимуществото на живота в света: той ни открива, чрез сблъсъка с изкушаващите ни хора и обстоятелства, нашите сърца.

Има два вида хора според техните способности, ако не за духовен опит, то поне за духовно разбиране.

Едните – в разговор с тях езикът прилепва към гърлото – никакъв отклик и резонанс, глухота и слепота. И това почти винаги са благополучни, сити, благоустроени хора – те са шеговити, остроумни, добродушни.

И другите, които улавят всяка дума за духовното, разбират го от половин дума, строги са към себе си, способни са на покаяние и умиление, до болка са чувствителни към чуждата мъка – това са болните, нещастните, умиращите. Преди се страхувах от тях, а сега се радвам на всяка възможност да бъда именно [в такава] общество и винаги сам да получавам урок. Колко случаи са минали пред очите ми, когато безнадеждно-плътски хора, под влияние на болестта, са ставали изтънчени, одухотворени, умилителни. Впрочем понякога се случва и обратното: под влияние на нещастията човек някак загрубява. Ясно е защо – човекът жадно се нахвърля на живота, на щастието, поставя го над всичко, над Църквата, над Бога, над любовта към Христа, и постигналото го нещастие го заварва неподготвен, озлобява го, прави го груб.

Болестта не е нещастие, а Божие поучение и посещение; болния преподобен Серафим посетила Божията Майка, и нас, ако смирено понасяме болестите, ни посещават висши сили.

Всички ние сме щастливи дори и само поради това, че принадлежим към Православната Църква, която ни е научила да се молим, открила ни е цялата мъдрост, която можем да вместим, и продължава видимо и невидимо да ни наставлява.

Ние знаем Пътя, Истината и Живота. Колко велики сърца и умове са се объркали, не намирайки истината, а ние притежаваме тази истина. Наистина, някои от нас за известно време отпускат въжето, като учещи се да плуват, но въпреки това и те знаят, че пътят е един, а останалото е глезене и грях.

Живеещият извън Бога човек съзнава, че е слаб, изпълнен с противоречия, подвластен на греха и смъртта. Такъв му изглежда и светът, и в същото време той жадува за обожествяване на себе си и на света.

Това драматично противоречие между явната ограниченост на света и човека и неговите абсолютни желания се разрешава от християнството, което е утолило всички видове жажда на дохристиянския свят. Бог, който в античността се е възприемал като човекоподобно същество, който за езическите религии е бил безличното всичко, а за будизма – нищо, в християнството става Бог – любов, даваща на човека познание, свобода, сила и спасение.

... Да се стремим всички наши постъпки, целият ни живот да бъдат не сън и дрямка, а колкото се може по-силно и пълно разкриване на всички наши възможности – и всичко това не някога си, а сега, всяка минута. Иначе от слабия, небрежен живот неизбежно ще последват безсилие, отпадналост на душата, неспособност за вяра и силни чувства, животът ще бъде пропилян напразно, и едва ли ще можем да преодолеем неговия изстинал накуп – тогава ще може да го изгори само огънят на истинския подвиг...

Вече можем да констатираме, че силата на действие на християнските идеи върху човечеството се е оказала безпримерна. Това признават дори враговете на християнството. Ницше твърди, че цялото човечество е “развратено” от християнството, че неговата психология и морал изцяло са проникнати от християнския “декаданс”; Розанов (преди неговото обръщане към Православието) с ужас и тъга констатира, че хората окончателно са отровени от “сладката отрова”, и че сред отровените е и самият той. Ние не можем да кажем, че цялата история след Христа е станала християнска, ние знаем, че особено сега сме далече от това, но можем да твърдим, че тя качествено се е променила под влияние на християнските идеи. Тестото се надига по действие на дрождите, но не се уподобява на тях, дървото изгаря от огъня, но пепелта и въглените, оставащи от него, нямат нищо общо с огъня. Така и идеите в тяхното действие върху човечеството. Такова е било и преобразяващото действие на християнството върху света.

Християнството ни е научило да обичаме и ценим не атрибутите и достойнствата на човека, а неговото същностно ядро – душата, и то първо е провъзгласило абсолютната ценност и единственост на всяка човешка душа. Пак то е успяло да очисти човешката душа от всичко случайно и греховно и да покаже нейната безкрайна красота и божествена същност. Всички блага на света не са нищо пред

ценността на душата – “каква полза за човека, ако придобие целия свят, а погуби душата си?” Оттук е цялата сила и убедителност на Христовите думи, когато Той предпазва от един или друг порок, убиващ душата. Ако човек е такава велика светиня, то всяко лекомислено негово действие по отношение на себе си или на друг е престъпно и да си го позволиш, значи да погубиш своята светиня; всеки грях е дълбока драскотина на прекрасна картина, безобразна бръчка на ангелско лице. Пазете се от греха – а това значи: пазете себе си от разтление, разрушение и душевна смърт.

Както треперещите ръце, възпалените очи, превитият гръб са следствие от лошо изживян живот, както отслабената памет, старческото слабоумие са резултат от греха, така и по-дълбокото разложение на личността е предизвикано от отстъпления от божествения закон. Но в какво е тайната на тази голяма ценност на нашето “аз”? В това – отговаря Евангелието – че “ние сега сме чеда Божии” (1 Иоан. 3:2), ние сме “свои на Бога, Божи род”. Това учение за причастността на човека към божеството, съществуващо още у Платон, в християнството е станало живот и издигнало самосъзнанието на човека на небивала висота, откривайки му светлите перспективи на бъдещето със заповедта: “Бъдете съвършени, както е съвършен вашият Отец Небесен”.

Приближаването на светлината е страшно и мъчително за лъжата и греха. Страхът Божи е начало на мъдростта, начало на покаянието, начало на спасението.

Слабата ни власт над нашите чувства, слабият ни контрол над съдържанието на нашето знание е от отсъствието на религиозна култура. Оттук е вътрешната хаотичност на съвременните европейски умове и дисциплинираността на източните хора, където всичко е на основата на религията. Извън това всяка работа над себе си е безплодна.

Същността на нещата не е в постъпките, думите и действията, а в това с какво е пълно сърцето ти. Добра постъпка не е тази, която е видимо добра, а онази, която произлиза от пълнотата на милващото сърце; така и злите думи и дела са пръски от пълно със зла сила сърце. Да бъдеш добър не значи да се научиш на добри постъпки, а да натрупаш топлината на благодатта в сърцето си, най-вече чрез очистване и молитва. Как да не се простудиш на студа? – като се стоплиш отвътре. Как да не охладнееш в света? – като обградиш сърцето си с благодатната топлина на Светия Дух.

Молитвата е изкуство; неправилно поставената молитва увеличава вътрешния хаос, особено у хората с неустойчиви нерви.

От началото на Великия пост чета Исаак Сирий. Възхищавам се, умилявам се, духовно се храня с него. Възхищавам се от силата на неговите разсъждения, от смелия, лек полет в най-съкровениите сфери, умилявам се от благостността, от святата любов, с която е наситен дори неговият слог (в прекрасния стар превод на Московската Духовна Академия, 1854 г.); храня се с неговите мъдри съвети, винаги точни и конкретни, винаги изпълнени с любов. И в същото време се ужасявам: той пише за монаси и изисква от тях толкова много, че хвърля в безнадеждност читателя-мирянин. На какво да се надяваме ние, потопените в суета, лъжа, злоба и страсти?

С тъга изпращам отиващия си Велик пост. През Поста толкова много добро се върши с лекота, а злото отслабва и увяхва, толкова радостно е да виждаш молещи се, говеещи, пристъпващи с вълнение към св. Чаша. Колкото и много разочарования и огорчения да има на изповед, колкото и голямо да е количеството на вялите, равнодушни, помрачени от греха и страстите, все пак не са малко и хората с чувствителна съвест, безпощадни към себе си, обичащи Бога и жадуващи за очистване. Всяка изповед е урок и духовна придобивка и за свещеника.

По въпроса за това прощават ли се греховете на онзи, който пристъпва към Тайнството без достатъчно разкаяние и вяра, еп. Инокентий Херсонски пише: “Без това (без вяра и покаяние), колкото и свещеникът да казва: “Прощава се, разрешава се” – ти няма да получиш разрешение от Бога”.

Постът усилва духа в човека. По време на пост човек излиза срещу ангели и бесове.

“Корнилий Стотник постил до деветия час и тогава му се явил Ангел”. Също и Петър (Деяния, гл. 10). Връзката между поста и мистичните способности.

Условията, с които ни е заобиколил Господ – това е първото стъпало към Небесното Царство, това е единственият за нас път за спасение. Тези условия ще се променят веднага, щом ние ги използваме, обръщайки горчивината на обидите, оскърбленията, болестите, трудовете – в злато на търпението, безгневието, кротостта.

И нашите достойнства нерядко се оказват недостатъци. Например равнодушието към парите и собственото ни положение понякога произлиза не толкова от доверие в Божия Промисъл, колкото от леност и лекомислие. Обломов също бил равнодушен към своята кариера и Стива Облонски би могъл да изглежда безсребърник.

Вътрешните ни дела винаги вървят зле; не дай Боже, ако ние в един прекрасен ден видим, че всичко в нашето душевно стопанство е прекрасно. Така и ще бъде лошо, докато Господ по Своето безпределно милосърдие не приеме при Себе Си всички нас – и силните, и слабите, и болните от грехове, и праведните – ако не за друго, то за нашата любов към Него.

“Те имат очи пълни с прелюбодееание и непрестанен грях” (2 Петр. 2:14). “Непрестанен грях” – на него се противопоставя “непрестанната молитва”.

“Безчувствието”, окаменялостта, мъртвостта на душата произлизат от занемарените и неизповядани навреме грехове. Колко се облекчава душата, когато веднага, макар и с болка, изповядаш извършения грях. Отложената изповед поражда безчувствие.

“Неврастенията”, “нервността” и тям подобни, струва ми се, са просто вид грях, а именно греха на гордостта. Най-големият неврастеник е дяволът. Можем ли да си представим като неврастеник смирения, добрия, търпеливия човек? И обратно – защо неврастенията непременно се изразява в злоба, раздражителност, осъждане на всички освен себе си, нетърпимост, ненавист към хората, крайна чувствителност към всичко лично?

Наистина, ужасно лесно отстъпваме своите позиции, често завоювани с труд. Само да забележим и най-малката проява на недоброжелателност към себе си, укор или насмешки – и цялото ни разположение към човека изчезва безследно. Ние сме добри, докато с нас са добри. Но нали това няма никакво отношение към това какво трябва да бъде истинското братско отношение към хората.

Примерна година на “нормалния” православен”: “успешна” изповед – известен подем за половин ден. Още на другия ден – срив: изправяш се. След час (ден) – ново грехопадение. Изправяш се, но вече не така енергично. След това – едно след друго, махваш с ръка и потопяваш в безпросветна “безболезненост” за цяла година – до следващия Велик пост. Тогава отново се стягаш, спомняш си за предстоящото говеене и т. н. Така на Бога и духовния живот в действителност се отдават седемдесет дни от цялата година.

За това да се молим с “чужди” молитви (гордото противопоставяне на “своята” молитва): пример ни е Христос. Неговите молитвени вопли на кръста са “цитати” от псалмите – “Боже мой! защо си ме оставил” (Пс. 21:2). “В Твоя ръка предавам духа си” (Пс. 30:6).

“В него се открива правдата Божия от вяра във вяра” (Рим. 1:17). – Очевидно твърдение за степените на вярата.

Pia fraus у православните. Разказ за килийника, който с лъжа примирил скараните старци. О. Иоан Кронщадтски съветва не само да не предаваме лоши отзиви, но по-добре да предаваме несъществуващи добри. Изобщо нечувствителността на Православието към някои видове лъжа. Според мен това произлиза от известно пренебрежение към житейската действителност. Нашите дразги, караници, злоба – това е “несъществуващо”, макар и то да съществува някак си, докато измисленото добро е по-реално, макар и да е измислено.

Започнатото с молитва дело не може да не бъде успешно – като започнато с любов, надежда, вяра.

Довод за материалистите и атеистите – религията е полезна за душата и дори за тялото. Духовният мир е най-доброто средство против всяка болест – и той се дава само от религията.

За нас са непонятни много божествени истини – но нали непостижимостта и необятността са тяхно свойство. За да можем изцяло да ги обхванем със своето ограничено човешко съзнание, самите ние трябва да станем равни на тях, да станем божествени.

В нашия сегашен живот всичко е толкова несигурно, колебливо, тежко, почти непоносимо, че смъртта съвсем не изглежда нещо страшно. Аз често мисля за смъртта като за спокойно, светло пристанище, където няма болести, печали, и най-важното – няма раздяла. Когато на утринната и вечерната молитва поменавам много скъпи хора, то в минути на скръб ми е почти радостно да мисля, че ще бъда с тях, и техният живот ще изглежда много по-реален от нашето призрачно съществуване.

Винаги е по-добре да преодоляваш съмненията и нещастията не като ги заобикаляш и отстраняваш, а като преминаваш през тях.

Ако разделим нещастieto на хронологични моменти, понякога ще се окаже, че в нито един от тях няма нещастие.

Природата, или по-точно Бог-Промислител, диктува на всяка възраст особен религиозен режим. С настъпването на старостта телесните възможности намаляват и условията за неразсеян вътрешен живот се подобряват: подвижността намалява – отваря се повече време за молитва; органите на външните чувства се притъпяват – по-малко разсейване и повече внимание към своя вътрешен свят; способността за смилане на тежки, угояващи храни намалява – естествено разположение към пост;

принудително целомъдрие. Блажен е онзи, който разбере тези знаци и сам посрещне Божия промисъл за нас, и постепенно замени тленните материали в своята житейска сграда с неизгарящи и нетленни.

Често най-страшните самобичувания, взривовите на покаяние изчезват само от сянката на признаването на греховността на каещия се от духовника. И в това е проверката на източника на покаяние – истинно ли е то, или е само истерично удоволствие от самооголването, макар и с приписването на себе си на всички възможни грехове.

“Въдворявайки се в тялото, ние сме отдалечени от Господа” – защото ходим с вяра, а не с “виждане”, *per fidem... et not per speciem...* (2 Кор. 5:7). Доколко сме “отдалечени” – нима изцяло? Седим в смъртна сянка, в преизподня? Това е моята обичайна скръб и усещане. Изход – тайнствата, молитвата.

Моята постоянна мисъл – за недостъпността на Бога за нас, за Неговата безкрайна отдалеченост от нас, за това, че дори когато пристъпваме към Божествената Евхаристия, когато приемаме Божествените Тяло и Кръв – Господ остава в други светове, безнадеждно отдалечени от нас. Само Божията Майка, Която е “една от нас”, “от нашия род” толкова леко се е издигнала по-високо от серафимите; и това е било преди въплъщението на Христос; значи, има възможност за близост. Само децата, най-“детските” вероятно са близо до Бога, а останалите? Защо са необходими такива свръчовешки усилия (подвижниците), та един от милион да види ангели, да беседва с Бога, да се моли, получавайки отговор? Откъде е този дебел слой грехове, непроницаем за Бога, за Св. Евхаристия, за жертвата на Христа, за Неговата Любов?

Обръщането към себе си, автоеротизмът, е начало на всеки грях. Смехът (не усмивката) духовно обезсилва човека.

Нима в мен, при цялата ми немощ, има нещо, което съзнателно би се възпротивило на Христа, когато Той дойде в славата Си? Нима всяка човешка душа няма неудържимо да се хвърли към Него, като към нещо дългоочаквано, безкрайно желано?

“Поменникът” на няните съдържа десетки имена (непременно цялото свое село), а този на “интелигентните” – едва 5-6 имена.

Нашата търпимост към инославните и изобщо търпимостта към различието в богословските мнения, трябва да се храни преди всичко от Евангелието и Църквата – нали християнството на Йоан съвсем не е това, което е християнството на Петър, и християнството на Франциск Асизки не е това, което е християнството на ап. Павел.

Същото е и с отделните страни и народи. Пълната истина е нещо абсолютно и поради това съвместимо със света; светът и човекът по своята същност са ограничени, и поради това ограничено приемат истината на християнството, а тъй като всеки народ и всеки човек имат своята ограниченост, то и християнството влиза в тяхното възприятие особено, оставайки еднакво по същност. Даровете на Духа също са различни, както в отделните хора, така и в отделните народи.

От всички християнски изповедания нито едно не чувства така живо личния Христос, както православието. В протестантството този образ е далечен и няма личен характер. В католицизма той е извън света и извън човешкото сърце. Католическите светии го виждат пред себе си като образец, на който се стремят да се уподобят до стигмати – рани от гвоздеите, и само православният – не само светията, но и обикновеният благочестив мирянин Го чувства в себе си, в своето сърце. Тази интимна близост с Бога няма нищо общо със западната екзалтация и сантиментализъм и тази трезвост на православно религиозно чувство изключва всеки романтизъм и лицемерие. В православието руската религиозна интуиция щастливо е избегнала както рационализма, където би могъл да го увлече руският здрав разум, така и неудържимия мистицизъм, към който го е теглело онова свойство на руската натура, което Достоевски е определил като стремеж да се престъпват границите и да се поглежда в бездната. Всички тези свойства отчасти са останали в руския характер и с тях се обясняват многобройните секти в православната Църква, разпадащи се на две основни групи съобразно с тези две особености на руския характер.

В своето малко те достигат много сериозни резултати, а ние в своето голямо вегетираме в нищожество – за православието и протестантизма.

Важни са не идеите, а фактите и реалностите. Християнството почива върху факти, които трябва или да отхвърлим с достатъчно основания, или да признаем с всичките им изводи.

Тези факти са двояки:

1. Христос, Неговият живот, смърт и възкресение, описани в Евангелието. Да опровергаем всичко, да признаем Евангелистите за лъжци и съзнателни измамници е много трудно; за фантазори и визионери – също. Ако се зачетем в евангелските разкази, особено за възкресението, ако четем без предразсъдъци и предубеждения, а със свободна душа, то не е възможно да не видим, че всичко това е било точно така; това е най-простата и естествена хипотеза.

2. Втората група факти – това е животът, чувствата, чудесата и молитвите на светиите и просто на вярващите хора, фактът на необикновеното разцъфтяване на хората в християнството, преодоляването на болестите, старостта, смъртта, преобразяването на техните души – за това говори житието на всеки светия. Нима можем “научно” да обясним фактите от живота на Серафим Саровски, на св. Франциск или Йоан Кронщадтски?

... Нима не е чудо, че древният свят, тогавашният свят – уморен, разложил се, грохнал, така бързо приема юношески свежата сила на християнството? Да, наистина, явяването на християнството е чудо на Божията сила.

Християнството покорило света без насилие, то възпитало младите народи, създало християнска култура, чрез която ние живеем и до ден-днешен, смекчило нравите – в съда, в социалните отношения, издигнало значението на жената, създало християнска наука и изкуство. И ние сме законни наследници на тези богатства. Но не винаги се чувстваме такива. Тънка нишка, готова да се скъса, ни свързва с Църквата. Да се стараем да обновяваме в себе си мисълта за нашето “благо-рождение”, за висотата на нашето християнско звание. Нали християните са особен вид хора – “по това ще познаят, че сте Мои ученици” – т. е. такива трябва да бъдем, независимо от нашата оскъдност.

Въпроси за размисъл преди изповед на неразкаяни грешници (“какви грехове имам толкова...”, “не, с нищо особено не съм грешен”)

1. Защо светиите са се смятали за първи грешници?
2. Какво значи “бъдете съвършени, както е съвършен вашият Отец Небесен”?
3. “Ето, и небесата са нечисти в Неговите очи, и у Ангелите Си съглежда недостатъци” (Иов. 4:18).

Защо духовникът не се отвращава от грешника, колкото и отвратителни да са неговите грехове? – Защото в тайнството покаяние свещеникът съзерцава пълното разделяне на грешника от неговия грях (ако той действително се кае).

Не всеки болен може да понесе тежка операция, не всеки изповядващ се може да понесе истинска изповед. Както операцията, може би необходима, е в състояние да убие болния, така и гледката на собствената греховност, ако веднага бъде извикана от дълбоката вътрешност на душата, може да бъде убийствена за човека. Налага се да бъдем снизходителни и временно да храним болния с общоукрепващи средства.

Законът на Джеймс-Ланге в религиозния живот

– Трябва да прибягваме към определени думи, жестове, знаци (кръстното знамение, поклоните, коленопреклоненията), за да събуждаме и поддържаме религиозното настроение в себе си.

Но, ще кажат, колко струва тази нагласа, ако тя е резултат от изкуствени и външни прийоми?

– Но телесните и психическите процеси са тясно свързани помежду си и взаимно влияят едни на други, и няма нищо унижаващо духовния живот в това, че – не всички – а само символичните пози и жестове влияят на духовния живот. Цялото наше тяло в неговите форми и линии не е случайно – “образ съм на Твоята неизказана слава” – и свещените и символични изрази водят до духовно високи състояния в душата и духа.

Същността на духовната слепота е в невиджането на Истината. Има различни видове духовна слепота – една е слепотата на хората, обременени от пиянство, преяждане, тежки житейски грижи, на блудниците от двата пола, на грешниците; друга – на Савел и Христовите ученици, и трета – на фарисеите. Първите две произлизат от незнание и преди всичко от дълбоко вкоренили се неправилни, възгледи, вторите – от чувствените страсти, помрачаващи нашето зрение, а последната – от гордост. Спасяват се първите и вторите, а третите погиват.

Осъщественото, макар и най-малко добро, извършено в живота, живият опит на любовта несравнимо повече ще ни придвижат напред и ще отклонят всяко зло от душата ни, отколкото най-жестоката борба с греха, противенето му, най-строгите аскетически мерки за обуздаването на тъмните страсти в нас.

Бъбривостта – нейната същност, от една страна, е в отсъствието на смирение, а от друга – в самоуслаждането от примитивния процес на саморазголване, подобна на приятността от ромоленето на ручей. При това веднага следва общ спад на духовното ниво, разпуснатост, вътрешно разслабване и разсеяност. Средства за борба: постоянно бодърстване, придаване на символично значение на всичко, което ни заобикаля, събуждане в себе си на сериозен духовен интерес към събеседника.

“И когато страда един член – страда цялото тяло” – за Църквата (1 Кор. 12:26), а ако ние не чувстваме това – то не сме в Църквата.

“Аз търся истината”. – Щастие е, ако при това ударението се поставя на последната дума – “истината”. Много по-лошо е, ако с гордост подчертават думата

“търся”, гордеейки се с положението на постоянно стремящи се към истината – “винаги учещи се и не можещи да достигнат до познанието й” (2 Тим. 3). Още по-лошо е, ако ударението се поставя на думата “аз”.

“Иди си от мене, Господи, понеже аз съм грешен човек” (Лук. 5:8), тук има страх от явяването на Божията благодат.

Неправилно е впечатлението от винаги кроткия, милващ всички и прощаващ Христос. Той е бивал и страшен. Приближаването на светлината е страшно и мъчително за лъжата и греха. Страхът Божи е начало на премъдростта, начало на покаянието, начало на спасението. “Понеже съм грешен човек” – това е покаен вопъл.

Работата над себе си и своите анархично автономни нерви много се облекчава и става съвсем лесна, когато вниманието и въображението бъдат настроени правилно. Ние непременно ще се спъваме от всяка дреболия, докато в нашата душа не стане отчетливо, ярко и убедително това, което не е дреболия, когато влечението към това главно нещо – с цялата ни душа и мисъл – постави на място дреболиите, отравящи нашето всекидневие.

Има три степени в борбата с “нервите” – лечение, самоконтрол и, най-вече – съзиждане на висши ценности в душата.

Често думите на молитвите и псалмите не ни докосват, струват ни се чужди, непонятни като вътрешно чувство. И това е напълно разбираемо, тъй като цялата обстановка, цялото настроение на нашия външно благоустроен и вътрешно пуст живот толкова малко съответстват на онези пустини и манастири, в които са се създавали молитвите, на целия дух, който ги е внушавал. В редки моменти от живота – в голяма скръб и самота, ако временно излезем от плена на света – как излизат от сърцето като свои собствени воплите към Бога, “Побързай, Боже, да ми помогнеш!” Колко разбираем става тогава опитът на затворниците и безмълвниците!

На неумеещите да виждат своите грехове се препоръчва да обръщат внимание на това какви грехове виждат близките хора в тях, в какво ги упрекуват. Това почти винаги ще бъде верен знак за нашите действителни недостатъци.

Заспива ли душата след смъртта и остава ли в сън до Страшния Съд, или не, това само по себе си няма никакво значение: и в единия, и в другия случай можем да кажем, че веднага след смъртта за починалия настъпва окончателният Страшен Съд; нали, разбира се, през времето от смъртта до възкресението за съда съзнанието не действа.

От скръбта по починалите няма да ни защити нито естествената ни привързаност към живота, нито мъжественото понасяне на страданията, нито житейската мъдрост, нито дори вярата, колкото и голяма да е тя. Смъртта е двустранно явление: отиващият си от нас умира, и в този процес на болезнено разделяне нашата душа боли и замира. Но за християнина е забранен пътят на безпросветната скръб, мрак и униние; той не трябва да отстъпва пред страданията, нито безсилно да остава в тях; а трябва с цялото напрежение на своите духовни сили да премине през страданията и да излезе от тях укрепен, задълбочен, умъдрен.

Нека нашата вяра и изобщо нашият духовен живот да са слаби, но нашата любов към починалия нали не е слаба; нашата скръб е толкова голяма именно поради големината на нашата любов. Нека нашата голяма любов ни изведе от мрака на скръбта. С напрежението на нашата любов и ние ще прекрачим този съдбоносен праг, който са прекрачили и те. С усилията на своето въображение ще влезем в този свят, в който са влезли те, да предоставим повече място в своя живот на това, с което сега живеят те – и нашата печал постепенно, незабележимо ще се обърне на радост, която никой няма да ни отнеме.

Разговор с Х. за поста

Х. – На какво се основава разликата между постно и блажно? Защо рибата можем да убиваме, а бика не можем?

Отговор – При предписването на постна храна Църквата съвсем не се ръководи от сантиментални съображения, както например вегетарианството или индуизмът, а от чисто физиологични – отстранява се това, което “угоява” и възбужда.

Х. – На мен постът ми действа отвратително: аз отслабвам, ставам неспособен за работа, нормалното ми душевно състояние изцяло зависи от това дали съм сит, или не. Затова не разбирам защо трябва да изтощавам себе си.

Отговор – Ще ви разясня това, ако ми кажете: достатъчно ясно ли различавате в себе си душевната област от духовната?

Х. – Не, не достатъчно ясно.

Отговор – Следователно, вие не можете със сигурност да твърдите, че изтощаването на тялото вреди на духовния (а не на душевния живот). Мога да ви посоча примери за обратното – че постът развива духовните сили: няма да застанете

да се молите, след като сте се нахранили; няма да отидете при умиращ, след като сте пили шампанско; по-добре ще утешите страдащия, когато не сте преситени.

X. – Но всичко това е било добро в онези времена, когато целият живот е бил приспособен към църковния живот. А сега се налага да постим, без да променяме с нищо обичайната работа, срещите с хора, от което страда работата, появява се раздразнителност. Би трябвало, когато постиш, да заминеш за някой манастир, да се отделиш от обичайния живот.

Отговор – Не бъдете максималист и не отлагайте изпълнението на това, което ви заповядва Църквата преди настъпването на условията на XVII век. Много можем да постигнем и сега. Пример за това са нашите няни, прислугата, селяните.

X. – Това не е много удачен пример. Никога не съм виждал прислугата в такава нервно състояние, както през последните дни на Страстната седмица. Очевидно постът действа много зле на нервите.

Отговор – Вие сте напълно прав; но постът е нещо изключително външно, техническо, помощно, и ако то не е придружено с молитва, усилен духовен живот, дава само повишена раздразнителност. Естествено е прислугата, която сериозно е постила и която през Страстната седмица е била заставена да работи усилено и не е била пускана в църква, да е изнервена и озлобена.

Смисълът на поста е в послушанието към Църквата.

Облекчаването на тялото – “помислите на смъртните не са твърди и мислите им са погрешни, защото тленното тяло обременява душата”. Упражняване на волята, самоограничение, отказ, жертва.

В живота съществува пълно неразбиране на поста. Важен е не постът сам по себе си, като неядене на едно или друго или като лишаване на себе си от нещо като вид наказание – постът е само изпитан начин за постигане на необходимите резултати; – чрез изтощаване на тялото да се достигне до изтънчване на духовните мистични способности, помрачени от телесността, и с това да се облекчи приближаването към Бога.

Както в наркозата, в опиянението, в съня – така и в поста човек проявява себе си – у едни се проявяват висшите способности на духа, а други само стават раздразнителни и зли – постът разкрива истинската същност на човека.

Работата, правилно поставена в религиозно отношение, не може да доведе до преумора, неврастения или сърдечна болест. Ако това го има, то е знак, че човек

работи “в свое име” – надявайки се на своите сили, на своя чар, на своето красноречие и красота, а не на Божията благодат.

Както гласът може да бъде поставен правилно, така и душата може да бъде поставена правилно. Карузо е пеел без умора, Пушкин не е можел да каже, че писането на стихове е уморително, славеят пее цяла нощ, но призори гласът му не отслабва.

Ако ние се изморяваме от нашата работа, от общуването с хората, от разговорите, от молитвата – това е само защото нашата душа е “неправилно поставена”. Има гласове, “поставени” от природата; други трябва да постигат това чрез продължителни трудове и изкуствени упражнения. Така и с душата.

Болест и мъдрост. Доказвайки на ритора Евдокий неговата предразположеност към занимания с философия, Платон привежда като аргументи възвишеността на душата, тихият нрав и болезнеността, телесната немощ; и това Платон смята за немаловажно в делото на “любомъдрието”.

Схемата на отношенията с хората често изглежда така – човекът много ти харесва, искрено го идеализираш, не виждаш нищо лошо в него. И изведнъж човекът се “издъни” в нещо – излъже, похвали се, прояви страх, предаде те. И ето, ти правиш преоценка, зачеркваш всичко, което си виждал преди (и което все пак продължава да съществува) и изхвърляш човека от сърцето си. Отдавна съм разбрал, че това е неправилен и грешен начин на отношение към хората. В основата на такова общуване с хората са заложени две неосъзнати мисли: 1) аз съм извън греха; 2) и човекът, когото съм обикнал, също е безгрешен. Как иначе ще си обясниш и рязкото осъждане на другите, и удивлението, когато добрият, благочестив човек съгреша. Това са изводите от моите горчиви размишления за собственото ми сърце и съзнанието, че сам съм способен на всеки грях.

А между другото нормата на отношенията към нашите близки е безкрайно да прощаваме, тъй като самите ние безкрайно се нуждаем от прошка. Главното е да не забравяме, че доброто, което ценим, остава, а грехът също така винаги е съществувал, само че ние не сме го забелязвали.

В съня ние изпитваме такива високи и напрегнати състояния на молитва, умиление, радост, на които почти не сме способни по време на будърстване. Можем ли да си обясним това с пасивността на нашето тяло в съня? – то не пречи.

Писмо на N за пустеещия, нов, прекрасен, току-що построен храм – “почти няма молещи се”. Все повече си мисля, че нашите декоративни, пишни богослужения

трябва да приключат, че те вече са приключили вътрешно. Те са изкуствени, не са необходими, вече не хранят жадните души и трябва да бъдат заменени от други, по-активни и топли видове религиозно общуване.

Колко малко приличат нашите богослужения, със свещеник, отделен от стената на иконостаса, с охлаждащото разстояние на паркета между молещите се и Св. Престол, с прохладни въздушни течения между отделните “посетители” – молещи се, с напразно изнасяната Св. Чаша и упорития отказ да се “пристъпи” – колко малко прилича всичко това на богослужебните събрания от времето на апостолите и периодите на мъченичество. Спада религиозността, и все по-високо се издигат декорациите, гасне горенето на душите, и все по-ярко блестят позлатата и електрическите полилеи.

Стоенето в църква, дори и лениво и разсеяно, не остава без плод; ако се обърнеш навътре към себе си, когато стоиш в църква, ще видиш, че в този момент си способен на много добро и по-лесно се удържаш от злото, по-лесно прощаваш, по-лесно запазваш мира в сърцето си.

След хиляди препятствия, които ни поставя нашият многогрижен и суетен живот, след преодоляването на вялостта и леността на нашата душа, ние достигаме до Св. Чаша и Господ ни приема като “причастници” – участници в Тайната Вечеря. Това участие – причастието – е голяма радост и източник на сила. Но не бива да се лъжем. След Тайната Вечеря учениците на Христос ги очаквали най-тежки изкушения; пред техните очи Божественият Учител, Когото те признавали за Христос – Месия, бъдещ цар на Израил и на света, Син Божий, бил хванат, подхвърлен на унизителен съд и изтезания, всенародно наказан като престъпник заедно с разбойниците и се оказал безпомощен пред човешката злоба. И само след като преминали през тези изкушения, те се удостоили да съзерцават ослепителната светлина на Светата Пасха.

И ние излизаме на изкушения от храма, сгрят от нашите молитви и молитвите на онези, които са се молили в него преди нас, в мрака и студа на външния свят. Очакват ни изкушенията на този свят и най-големите изкушения – от собствената ни душа. Да ни помогне Христос, с Когото сме се съединили с най-тесни връзки, да преодолеем и винаги да преодоляваме тези изкушения, и да доведе нашата радост до следващата Пасха, когато заедно ще вкуσαμε новото вино в незалязващия ден на Небесното Царство.

Смята се, че Църквата трябва да се освободи от баласта на слабовярващите и невярващите (както това станало в Русия), да се изчисти от чужди елементи, и това ще усилва нейното сияние.

Още тук, на земята, отчасти имаме и ада, и рая – в нашите страсти и в опита на доброто.

Нима нашите достойнства ще ни оправдаят пред Бога? Дори и нашата правда, нашите добри дела, нашите подвизи да са наистина велики – какво са те пред Божията Правда, какво е нашата светлина пред непристъпната светлина на Божията Слава, какво е нашата красота пред нетленната красота на едемските градини? Повече или по-малко, това е както земните разстояния – два километра, два милиона километра – са нищо в сравнение с разстоянията на звездните светове. Важно е не количеството на нашите добри дела, а посоката на нашия живот: надясно или наляво, към плюс или към минус, към добро или към зло, към Бога или към тъмнината.

В момента, в който човек приеме с благодарност изпратените му от Бога страдания, той веднага ще излезе от тях в такъв мир и щастие, че всичко около него ще стане светло и радостно. Само да пожелае това – и Бог ще му го изпрати.

Животът е тежко изпитание, нашите скърби няма да ни оставят до смъртта: християнинът никога няма да има идилия и комфорт. Но затова пък и радостите, които Бог изпраща на християнина, не могат да се сравнят с никакви радости от “този свят”.

Много често нещастieto ни изглежда огромно, защото добавяме елементи, които съвсем не са задължителни: очакване на нещастия, подготвителни моменти, резонанс в сърцата на близките, промеждутъци между моментите на действителните страдания, в които страдаме по инерция, спомен за току-що преминалата болка. Ако живеем по православному с пълнотата на всеки момент от живота, това силно ще обезвреди нещастieto, ако не и да го преодолее напълно.

По какъв начин телесните състояния влияят на духа? Как може да стане така, че поклоните, кръстното знамение, произнасянето на свети слова да приведат в движение нашата душа? Нормално е моторът да привежда в движение колелата, но се случва влияят и негоден мотор изобщо да не може да работи, докато не започнеш да буташ автомобила и да въртиш колелата.

Важна е всяка молитва, дори и невнимателната. Силата и действието на думите не зависят от психологията на говорещия. Ако ругателната, нечиста дума осквернява и ранява душата на произнасящия я и дори на слушащия, то светите слова на

молитвите, дори и разсеяно повтаряни, покриват с тънки щрихи нашата памет, нашите ум и сърца и извършват блага работа над нас, неведома за самите нас.

Светът е крив, и Бог го изправя. Затова е страдал (и страда) Христос и са страдали всички мъченици, светии, преподобни – и ние, които обичаме Христа, не можем да не страдаме.

“Виждам лежаща в греха създадената по Божи образ наша красота” – това е против аскетите, говорещи за тленността на тялото, за неценността и временността на човешката красота; временна е не красотата (защото тя е “по Божи образ”), а нашето тяло.

Нашият живот на земята е подобие, реално отражение на невидимия живот, и тук трябва да живеем не този опростен, обезбожен от видимостта живот, който обикновено живеем, а пълния истинен живот, неразривно свързан и имащ обща природа с божествения живот. Това се отнася за всичко – и за главното, и за второстепенното. От нашето отношение към Бога до всяка наша, дори и най-незначителна дума и постъпка. В частност, по въпроса за брака – това, което хората са свели до плоскостта на физиологичния акт, прикрит с битови обреди – е най-висшето разкриване на човешката личност, достигането до нейната завършена пълнота в тайнственото съединение на двамата, което, по думите на Апостола, е подобно на съюза между Христос и Църквата.

Х. ми пише: “Субективно съм много близка до религията, тя ми е необходима – Църквата и всичко останало. Но нали работата не е в това, а в Обективното, а аз нито веднъж не съм почувствала това”. Какво бихме могли да отговорим? Първо, за това е вярата, а не знанието. Пряко общение с Бога са имали Моисей и светиите – и то в редки моменти. В този смисъл нашата вяра е вяра (и знание) за тяхната вяра.

Но ако – което е невъзможен случай – нямаше светии и няхаме нито един достоверен случай на общение с Бога (а ние имаме хиляди) – и въпреки това всеки от нас има слаб, поради нашата слабост, но достоверен опит на общение с Бога.

Именно когато говорим за общение с Бога, ние или знаем за какво говорим, или говорим безсмислици. Говорейки за Бога, ние Му приписваме два признака – формален – че Той обективно съществува, и реален – че Той е Любов.

“Ние разбираме, че сме Го познали, по това, че пазим Неговите заповеди, “По това познаваме, че ние сме в Него”. “Който обича брата си, той пребъдва в Светлината”.

“Всеки, който люби, познава Бога”... “... защото Бог е Любов” – всичко това е от 1-вото послание на св. Йоан.

Нямаме никакво основание да очакваме, че Бог ще ни се открие несъмнено и в пълнота такива, каквито сме сега. Но в тези думи на светия Апостол ни се дава нишката, по която трябва да вървим към Бога. (Други пътища няма).

Освен това не е възможно да отхвърлим цялата евангелска история, чудесата и учението на Христос, Неговото самосъзнание като Син Божи, Преображението, Възкресението и Възнесението, явното и обективно слизване на Светия Дух на апостолите, целият явил се след това сонм на светиите. Или ще се наложи да стъпим на плоска, философски несъстоятелна гледна точка на отричане на всичко това, или, признавайки обективността и реалността на всички тези случаи на Богоявление, да се запитаме: “Защо ми е трудно да приема всичко това?” – а отговорът на този въпрос е ясен.

Имал ли съм, както мнозина имат, реална, несъмнена среща с Обективното? – Направо ще кажа: не; но съм имал твърде много частични докосвания: в редки случаи на изцяло самоотвержена любов, понякога в молитва, особено по време на богослужение – определено чувстваш излизане от себе си и влизане на “не твоето” в тебе; в много случаи от живота, когато явната Божия помощ не може да бъде обяснена по никакъв друг начин; това вече не е вяра, а знание – точни и понятни сигнали от другия свят. Всичко оснано е вяра, “подкрепяна от любовта към Бога”.

Нашият особен кръст е нашата отдалеченост по време от времето на Христа. Но “блажени са, които не са видели, и са повярвали”. Колко труден е пътят към Христа сега, когато ние не виждаме нито Христа, нито хората, които са Го виждали, когато почти не виждаме хора, които действително Го обичат.

Представете си само, че бихме могли (и само по време сме отделени от това) да видим Христа с очите си, да Го слушаме, да слушаме проповедта на Павел или Петър!

Предмет на моите постоянни размишления и наблюдения е психологията на греха, и по-точно психическият механизъм на падналия човек. Вместо вътрешно постигане – разсъдъчни процеси; вместо сливане с нещата – пет слепи чувства (наистина “външни”); вместо възприемане на цялото – анализ. До образа на рая са много по-близо примитивните хора със силни инстинкти, неспособни за анализ и логика. Каква греховна работа извършваме над децата, развивайки в тях всички черти на падналата душа!

Защо толкова трудно се дава вярата на хората, откъде са тези съмнения, периоди на упадък, защо тя понякога напълно изчезва, макар и да бихме дали всичко, за да я задържим? Първо, това е непосредствено дяволско изкушение. Би било удивително, ако това не беше най-главното за нас. Второ, ние често искаме и търсим доказателства, т. е. отстъпваме от подвига на вярата, търсим непосредствено знание. Но все пак всеки има, макар и неголям, опит във вярата, опит за нейната животворност и за това трябва да се държим.

Хората са способни да разберат много неща в живота, правят много тънки наблюдения над чуждата душа, но какво рядко, почти несъществуващо явление е човек да умее да вижда самия себе си! Тук и най-зорките очи стават слепи и пристрастни. Ние сме безкрайно снизходителни към всяко зло и безмерно преувеличаваме всеки проблясък на добро в себе си. Вече не говорим за това да бъдем по-строги към себе си, отколкото към другите (което се изисква), но ако прилагаме към себе си поне същите мерки, които прилагаме към другите – това би отворило очите ни за много неща. Но ние безнадеждно не искаме това, а и вече не умеем да виждаме себе си и така живеем в своята сялопо успокоение.

А нашият духовен живот даже и не е започвал, а и не може да започне, докато не отстъпим от тази неправилна позиция.

Ако има приятелство, или дори не приятелство, а просто добри отношения, то преди да ги късаме заради някакво недоразумение, трябва да приложим правилото на Исуса, син Сирахов, колкото и очевидна да е вината на другия:

Гл. 19, ст. 13. “Разпитай приятеля *си*, може би, той не е направил това; и ако е направил, нека занаяпред не прави” (какво евангелско търпение и кротост!).

Ст. 14. “Разпитай приятеля *си*, може би, той не е говорил това; и ако е говорил, нека го не повтаря”.

Ст. 16. “Не вярвай на всяка дума”.

Ст. 17. “Някой съгрешава с *дума*, но не от душа; и кой не е съгрешавал с езика *си*?”

Особено важно е последното – кой не е съгрешавал с дума? Колко често ние казваме зли, обидни, лъжливи думи в раздражение, малодушие, лекомислие, слабост или обсебени от друг грях – кой може да се смята за свободен от тези грехове?

Как да обичаме враговете? – Ние сме неуязвими за злото, когато сме облечени в бронята на Духа, когато злото на хората не може да стигне до нас, когато гледаме с

жалост и любов на тези, които ни причиняват зло. Това е същото, както не е страшно да бъдем на студено със запас от вътрешна топлина – например след ски-бягане.

Не трябва да смесваме това състояние на незлобие със самодоволната бронираност срещу света.

Анализ на покаянието – болка от греха, отвращение от него, признаване на греха, изповядването му, решимост и желание за избавление, тайнствено преобразяване на човека, придружено със сълзи, с разтърсване на целия организъм, очистване на всички етажи на душата, чувство на облекчение, радост, мир.

На света няма нищо случайно. Който вярва в случая, не вярва в Бога.

Чисто моралистичното отношение към злото в себе си, стремежът към самоусъвършенстване – това е повърхностно и безплодно занимание. Ако ние видим без Бога цялата бездна на злото в себе си – то нашето положение ще ни изглежда безизходно. Ако започнем да се надяваме да постигнем пълна праведност без Бога, това ще ни отведе в друга задънена улица – на самообожаването.

Изходът е възможен и в единия, и в другия случай – в признаването на Божията ръка над нас.

За всички нас пътят към Христа е в отхвърлянето на своето човешко естество, в смирението – “той трябва да расте, а аз да се смалювам” (Иоан. 3), да се радваме, слушайки гласа на Жениха. Вървейки към Христа, не можем да отминем подвига на Предтечата.

Ако ние вземем решение във всичко и винаги да следваме гласа на съвестта, тъй като това е Божият глас в нас, тази решимост ще развие в нас изгубения орган на богообщението.

Разбираемо е защо Каин и неговото потомство се явяват протестиращи, беззаконници, врагове на Божеството. Хам и всички духовни “хамити”. “Божият закон не е техният закон, той им е чужд и дори противен. Обратно, кротките по дух “синове на Авел” виждат в божествения закон нещо свое, родно, на което те доброволно и охотно се покоряват, тъй като са “синове Божии”; както ние, например, охотно се подчиняваме на традициите на нашето семейство и училище, на обичаите на нашия народ.

Каин и Авел (Исав и Иаков) са родоначалници на два типа хора: кротките, пасивни и непредприемчиви “авелити” и воинствените, активни и изобретателни “каинити”; в частност – славяните и западноевропейците.

“Елинизмът” у светите отци – у св. Григорий Богослов “аз достигнах атическо съвършенство” (писмо 128); непрестанно цитира Омир, Пиндар, стоиците, Платон, споменава за Атина.

Сократ по своето душевно устройство е православен; една от съществените черти на православието е озарените от благодатта сърца в “глинени съдове” (2 Кор. 4:7). Същото пленява и у Сократ.

Днес, обяснявайки мистиката на Сократ, се натъкнах на такъв образ: как той е карал събеседниците си да “раждат” собствената си мисъл. Със своите въпроси той е създавал силно разрежена атмосфера около своя събеседник, унищожавал е всички отговори и решения, взети наготово, отстрани: накрая събеседникът се чувствал като мишка под въздушна помпа, той идейно се задъхвал и с напрежение на силите в тази пустота раждал своята мисъл.

В евристичния метод на Сократ поразяват смирението и кротостта. Вместо да срази опонента с един рязък удар, той проявява търпението на майката, която води детето и много пъти го вдига и насочва.

Всяко богословстване и познаване учението на Църквата има смисъл, нещо повече – възможно е само от пълнотата на едно любещо и вярващо сърце. Тогава то е плодотворно, осмислено, жизнеспособно, тогава естествено произлиза от живеещата в Христа душа.

След грехопадението човек е изгубил и способността за познаване на Бога, както изобщо е изгубил себе си, и само пришествието на Спасителя в света е дало на човека възможност да възстанови своята способност за Богопознание.

Има два вида безчувствие: първото е на естествения, сит и благополучен плътски човек, а второто – на грешния, падналия човек.

Първият не познава духовната област, вторият е паднал от нея.

Колко радостно е да виждаш явните плодове на действието на вярата върху душата, на любовта към Христа. Ето днес – признанието на N за това, че след неговата скръб и обръщане към Църквата за помощ, той се чувства съвършено преобразен – това, което е било привично-сучно, почти мъртво, се е изпълнило с живо, реално съдържание, целият свят е зазвучал по различен начин. Да, само опитът, собственият опит може да доведе до това чувство за жизнеността и правдата на Църквата и Христовото учение. И, колкото и да е горчиво да го кажем, страданията са обичайният път към това.

За хората с нашето разположение смъртта е нещо неочаквано и нелепо, тя съвсем не хармонира и не се връзва с предишното. А тъй като смъртта е явление от висш божествен порядък, това значи, че целият ред на нашия живот не се връзва с божествения ред.

Смъртта винаги е ужас и зло, било то смъртта на старец или на дете, на грешник или на праведник. Смъртта винаги е победа на дявола, временна, но все пак победа. Нашето тяло, създадено за безсмъртие, се подчинява на злия закон на смъртта, отделя се от душата, разпада се, разлага се, превръща се в нищо.

Смъртта е влязла в света чрез греха – тя влиза в нас от детските ни години, набраздява лицето с бръчките на греха, прави да угасне живият огън на очите, разслабва тялото. Но Христос е победител на смъртта и ада и най-главното в Христовото дело е победата на възкресението над смъртта: “Ако Христос не е възкръснал, то празна е нашата вяра” (1 Кор. 15:14).

Истерията е разпадане на личността, освобождаващо огромни, пагубни по своята разрушителна сила количества енергия, като в разпадащ се атом.

Нашата любов към Бога за нас вече е лично Негово утвърждаване в нашия опит. Нашата любов към Бога е Сам Бог в нас; и субективно усетили тази любов в себе си, с това ние вече сме признали Бога.

Този опит на любовта е единственият верен и самоочевиден път. Преди това движение на сърцето човек е глух и сляп за всичко, дори и за чудото. А след като е усетил Бога в себе си, той няма нужда и от чудеса – чудото вече се е извършило в самия него.

В шествието на Христос, посрещан от възторжени тълпи, се е криело трагично недоразумение – Христос е отивал на доброволни страдания, а тълпата е приветствала началото на Неговото земно Царство. Хората са били поразени от чудесата, наситили са се с хлябовете – те са жадували за власт и авторитет над тях.

Сега Христос би могъл да направи всичко в пределите на “мира сега”, но хората, принасяйки Му поклонение и почести, не принесли главното – души, преминали през покаянието, обърнали се, преобразени.

А как ние посрещаме Христос? Не чакаме ли от Него хляб, чудеса в материален план и не оставаме ли в предишния си плътски, суетен живот? Но ние имаме повече, отколкото са имали те, имаме Голгота, Кръста и Възкресението на Спасителя, и това ни задължава при следващата среща с Него.

Да принесем и да положим в нозете Му нашите съкрушени за своя грях сърца, жаждата за очистване и участ в “живота в бъдещия век”.

Незавършено писмо до N

... Ако в нас има макар и слабо влечение към духовното, то колкото и да сме потопени в разсеяния и многогрижен живот, с трепет и надежда ще очакваме настъпващите велики дни на покаяние и всеки ден ще се надяваме да стъпим на тази тайнствена стълбица, възвеждаща сърцата ни към небето.

Ето, настъпват великите и печални дни на поста, и ние, след изповедта и Причастието, очистили душите си, изпитали умиление и сълзи, почувствали нови сили в себе си, вземаме решение да започнем нов живот. Но обикновено още в самия ден на Св. Причастие се свиваме от дребни неща, бързаме да поправим грешката, но правим нови грешки в още по-голямо количество и накрая махваме с ръка и се потопяваме в безболезнената привична греховност за цяла година. Но ето, постът отново приближава, и само при мисълта за него нашият “вътрешен човек” започва отново да оживява, надеждата се възражда и ние отново очакваме спасителните и благодатни дни на поста с вълнение и упование на окончателното и трайно възстановяване на нашата вяла и грешна душа. Но между тези намерения и истинското покаяние лежи трудно проходимата област на множество препятствия. Няма да говоря за външните препятствия – обремененост с дела и грижи, за хилядите външни причини – тези препятствия, колкото и да са големи, се преодоляват, ако в нас има някакво вътрешно горене, жажда за очистване и добра воля за това.

По-важни са вътрешните трудности – маловерието, страстите, нечистотата – накрая, слепотата за своите грехове и “окаменялото безчувствие”;

особено последните две.

“Да виждаш своите грехове в тяхното множество и в цялата им гнусота действително е Божи дар” (И. Кронщадтски).

“Почувствалият своя грях стои по-високо от онзи, който с молитвата си възкресява мъртви; който се е удостоил да вижда самия себе си, стои по-високо от удостоилите се да виждат ангели” (Св. Исаак Сирий).

И обратно – слепотата за своите грехове, невиджането им – е естественото състояние на природния паднал човек. Ние несъзнателно скриваме от себе си своите грехове, забравяме ги, защото така е по-лесно да се живее. Може би Сам Господ

скрива от нас част от нашите грехове, за да не ни хвърли в ужас и униние от ясното виждане на цялата бездна на нашата нечистота. Но нали ако няма виждане на своите грехове, няма и покаяние; а ако няма покаяние – няма и спасение. “Дай ми да виждам своите прегрешения” – това е естествената молитвена въздишка на всеки от нас, встъпил във великите дни на Поста. А за това трябва да не щадим себе си, да се отречем от себе си, да се отречем от своето греховно естество...

“Сладостите на този свят” и всяко потопяване в сляпата телесност погубват духовния живот. Защо? – губи се трезвостта на духа, яснотата на мисълта, самоконтролът, разсейва се вниманието, отслабва волята, личността се разслабва и се размива. Аскетизмът призовава към отказване от всичко приятно – в храната, облеклото, постелята, общуването с хората и т. н. Сублимация, преминаване към по-висши ценности.

Земното щастие – любовта, семейството, младостта, здравето, наслаждението от живота, от природата – всичко това “е добро” – и не бива да мислим, че християнството сурово го осъжда.

Лошо е само робуването на своето щастие, когато то владее човека и той изцяло е потопен в него, забравяйки главното.

И страданията от гледна точка на духовния растеж са ценни не сами по себе си, а само по своите резултати; отнемайки земното щастие, те поставят човека лице срещу лице с висшите ценности, карат го да отвори очите си за себе си и за света, обръщат го към Бога.

Оттук следва, че земното щастие, свързано с постоянна памет за Бога и не изключващо напрегнатия духовен живот, е безусловно добро; както и страданията, ако те озлобяват или принизяват човека, не оказвайки благотворно въздействие – са само двойно зло.

Това е в отговор на широко разпространеното убеждение, че Църквата и Евангелието осъждат всяко земно щастие и призовават към страдания заради самите тях.

... Тук се наслаждавам на тишина, свобода и, най-важното, на много свободно време. Понякога то със сигурност е необходимо за нормалния живот на душата. Обичайният ни живот, изцяло зает с дела и не оставящ ни нито минута да отдъхнем и да се опомним, сериозно вреди на онова подсъзнателно, което трябва да съзрява в тишина и известно външно бездействие.

Упорито мечтая за свое огнище, и дори в най-прекия смисъл – за камина, която да гори на дърва, за своя библиотека, за градина. Разбира се, това са само “безсмислени мечтания”, целият ни живот, цялата ни история са против това – към разрушаване на огнищата и на семейния живот, към мравуняка и кошера.

Фонтан, и в короната му – статуя на Божията Майка. Това имам в стаята си – евтина пазарна статуетка, но толкова ѝ се радвах. Мужикът пои коня си на извора, други мужици и селянки събират сено. Мълчалив, незабързан живот; дори влакът не бърза и превозва всички доброкачествени вещи: греди, дърва, пресована слама и сено; и бесовските сили, управляващи света, пресичат този тих, малък човешки свят само във вид на автомобили, прелитащи като мълнии по тясното шосе, залято със смраден катран (сякаш за да отдели бесовския от Божия свят).

... Занапред решавам – по възможност никога да не живея в големи хотели. Хотелската стая, дори и добрата, е пълна с чужди флуиди, вредни за моя душевен мир. Някакви чужди миризми, постеля, на която са спали хиляди хора, умивалник, непременно с полепнали чужди коси. Всичко това е обезпокояващо, подозрително, фалшиво. Може ли да се живее нормално, да се почива в такава обстановка! Къщата е нещо съвсем друго, дори и най-примитивната и неудобна – тук всичко е естествено, човешко, доброкачествено.

Живеем в стара, 250-300-годишна ферма: ниски тавани с дебели греди, неголеми прозорци, камина, крепостни стени. На мястото на предишната камина сега има чугунена печка, но и тя, особено във влажните дни, създава усещането за истински дом, за уют, за нещо желано. Мисля, че истинско чувство за домашно огнище би могло да има само у хора, израснали в такива гнезда, в свой дом, с истински, жив огън в огнището, с опушен таван. Какво особено влечение може да има човек към сегашния наш “дом” – квартира, една от хилядите еднакви, с централно отопление, електричество, водопровод вместо кладенец или извор, без отличителни свойства, която лесно можеш да смениш с всяка друга? Така съвременната култура убива чувството за дом и родно семейство и прокарва път към социализма, комунизма, анархията както в душите, така и в бита.

“У конника се развива чувство за свобода и власт” (Л. Браун) – конникът и ездата са създали рицарството и цялата рицарска култура. Какви чувства поражда управляването на автомобил? Какво носят в света шофьорите? Каква нова култура създава автомобилът?!

Домът – огнището – домашните богове. В прекрасната статия на С. Франк “Религиозността на Пушкин” е посветена цяла страница на култа към домашното огнище, домашните богове, уединението.

Оказва се, че стихотворението “Пора, мой друг, пора...”⁶ е написано на лист, на гърба на който има следната бележка: “Скоро ли ще пренеса моите домашни богове на село – полята, градината, селяните, книгите, поетичните трудове, семейството, религията, смъртта”.

Откъде идва срамността (и безсрамието) на голотата, забраната ѝ в Библията и в религиозното съзнание на народите? – Аз мисля, че “голият човек” е “грешният човек”, отпаднал от Божията слава. Телата на прародителите и телата на светиите са облечени “в светлина като в дреха”; а при нас, падналите, светлината е заменена с дрехи до определено време; “голото състояние” е зов към Бога, утвърждаване в своя грях.

Днес, гледайки младия селянин, работник на трамвайната площадка, си помислих: колко малко място във фигурата на човека заема лицето и колко малко място в лицето заемат очите, и веднага разбрах израза “многооки херувими”.

Чувството за стил ни помага да разберем живота, неговата хармония или дисхармония, отношенията между хората, помага ни да устройваме своя живот, своето семейство и дом. Но заедно с това то прави временния живот тежък – нарушаването на стила от другите болезнено ни засяга там, където други нищо не биха забелязали.

Освен това същите тези нарушения у добрите и хубави хора често ни пречат да се разберем с тях, пречат ни да бъдем добри.

Ако можехме да задълбочим това чувство, да се научим под външната некрасивост и безпорядък да виждаме хармония и красота (където те съществуват) – това би било близо до мъдростта.

“Слънцето е вечен прозорец в златна ослепителност” – това звучи в мен през целия днешен, много горещ ден. Слънце – сол, sol-sal⁷.

В свещените обреди слънцето се замества със сол, жертвата се очиства със сол. Вкусът на слънцето е горчиво-солен, какъвто е вкусът на морето, а мирисът му – като на горчиви треви, растящи по сухи скали. Чубрицата е по-слънчева трева, отколкото

⁶ “Приятелю, часът дойде!...” – прев. Кр. Станишев – Бел. прев.

⁷ Звученето на думата *слънце* в оригинала в по-голяма степен запазва ефекта на алитерацията: солнце – соль, sol-sal. – Бел. прев.

влажните рози. Ето какво си мислех, седейки на надгробния камък, разтривайки и миришейки стръкчета пелин.

Ето ме на мястото на моя отдих. Тук не можеш да не се възстановиш – слънце, въздух, изобилие от планински потоци и издигащи се нагоре ухания на гори и далечни ливади.

Обичам и низините и долините, но много по-малко и по друг начин – вероятно така, както обичат греха, обичам топлината, “изобилието на земните плодове”. А тук – аскетическа оскъдност.

Искаше ми се да намеря пътя към онзи гол хребет, издигащ се зад гората. Днес бях на този хребет. Изкачвах се три километра и по пътеката се приближих към гребена: цялата Савоя с нейните върхове и хребети беше пред мене.

А в подножието, преминавайки сред поляните, облени в слънце и заобиколени с редки борове, забелязах остатъци от някакви стени, фундамент, купчина камъни. Те веднага ми се сториха някак тайнствени – след това научих, че това са остатъци от римски лагер.

Днес си направих хубава разходка. В началото изкачването беше доста скучно – едва забележима пътека по варовити сипеи, сред рядка, ниска борова гора; наистина, имаше и утешителни събития – почти изпод краката ми изскочи заек, срещаша се храсти кисел трън, прецъфтяваща шипка. Вървах бавно, четях наум утренята и часовете, посядвах за малко. Изкачвах се два часа, докато се добрах до превала: и всичко в миг се измени. Отляво – малко селце около църквата, отдясно – прекрасни ливади, а право зад превала – безкраен изглед от планини, ивици и петна, покрити със сняг. Наоколо, съвсем наблизко – разпокъсани назъбени скали. Надолу – зелени склонове, гора, и над всичко това – необикновен снежен въздух и пълна тишина. Само отдолу се носеше шумът на реката, и някъде под камъка бълбукаше невидим извор. Дълго седях, наслаждавайки се на тишината, планините, ароматите. До мен цъфтяха безсмъртничета, но такива, каквито преди не бях виждал – сини с тъмновиолетова среда. Долу нямаше цветя, а тук, на високото – такова изобилие, сякаш се раждат не от земята, а от въздуха и слънцето.

И аз си помислих – ето кое е хубавото на планините – в тях, като в общуването с мъдър човек, попиваш в себе си свежест, яснота, спокойствие – качества, произлизащи от височината.

При това пътуване високо оцених суровата живописност на Корсика; много характерните за нея стени от сив гранит, редуващи се с непроходими храсталаци –

знаменитото “маки”. По пътя рядко се срещат дървета – маслини и евкалипти; това придава на пейзажа някакъв много сложен рисунък, сух и остър. А после през цялото време море – на хоризонта, долу, във вид на заливи, разделени от дълги редове скали, излизащи далеч в морето – а на тях кръгли наблюдателни кули, където преди са палели огньове по време на опасност.

След три дни непрекъснато пътуване из острова (кръщаване на отдавна родили се деца и опяване на отдавна починали руски хора), днес прекарах истински блажен ден. Станах – и слънцето току-що беше изгряло. По прашния път – към морето. От двете страни на пътя – широки каменни стени (зад които в романите и в действителност местните хора правят своята vendetta); след това поле, обрасло с пелин – до плажа. Розов пясък, едър като брашно от елда; тих, много тих залив, стъклената, прозрачна вода деликатно се плиска в брега; бял фар се отразява цял в залива. Няма жива душа. Въздухът е още хладен, затова водата изглежда много топла.

Ето каква мисъл имах, докато се печех на пясъка по бански костюм – никак не се чувствах свещеник. Какво голямо значение има облеклото! Все пак, рядко ми се случва да имам такова “несвещеническо” самочувствие; аз почти постоянно, с лекота и удовлетворение, се чувствам свещеник и когато – ето така – излизам от това чувство – винаги упреквам себе си.

Като цяло много се радвам, че тръгнах. Почти не мислех, че тук ще срещна нещо, което може така да ме развълнува и удиви. Ривиерата малко ме трогва, а Корсика изглежда истинска, близка. Нейната пустинна дивост и суровост, гранитните скали и ароматните треви и храсти ли? Може би близостта на нейния пейзаж със Синай, с Палестина? Във всеки случай аз оставям тук частица от своето сърце.

Днес дълго прекарах на Pierre Plate. Беше много хубаво – тих, небесносин ден. Греех се на слънчицето, слушах как звънят звънчета някъде далече в долината и от време на време изпитвах необикновени чувства – удивителна тишина – и наоколо, и тази, която цари в душата. Прекарах там до самия залез. Отначало долините сякаш се напълниха с розов прах, а далечните планини все оставаха слънчеви. После и те угаснаха, станаха лилави, а долините – сини. Вече се чувства есента – цветя почти няма, тревата е изпасана от козите и листата са станали по-светли, макар и още да няма жълти.

Тук всичко е още хубаво и може би още по-хубаво, отколкото през лятото. От сутринта – прозрачно-ясен въздух и чисто небе. Тишината е изумителна – планинска тишина. На слънце е много топло, дори горещо, но на сянка вече е есен; към два часа

понякога се събират облаци, раждат се в миг. Но вечер отново небето е най-ясно. С всичко това без църквата през цялото време чувстваш някаква неловкост, почти измамност на своето положение, и това ми пречи изцяло да се наслаждавам на отдиha. Тук ми стана още по-ясно, че свещеникът не трябва нито ден да се отделя от своята църква.

Вчера в Кан беше първото ми кръщение. Много се изморих след бдението, тъй като за пръв път служих без дякон, и няколко пъти се чувствах окончателно погиващ. Но когато видях това малко, четиринайсетгодишно момиченце, родителите му, златната купел, осветена от три свещи, почувствах такова умиление (каквото не очаквах), че всяка умора в миг си отиде. Извърших кръщението с голям подем, вълнение и радост. Валентина Х. е първото кръстено от мен дете. Слава на Тебе, Боже!

Обичайното чувство преди произнасянето на проповед, особено пред случайно (в религиозен смисъл) събрани хора, е че говориш с невярващи, и поради това всички твои думи за Христос, за вярата, за чудото се превръщат във взаимна, мълчаливо подразбирана лъжа: аз говоря с предполагаеми вярващи, макар и да зная, че за болшинството това не е вярно, а от тяхна страна – ти, може би, така трябва да говориш поради своята длъжност, а аз от приличие съм принуден да те изслушам, без да показвам твърде явно своята скука. Затова често не говоря нищо. Много лесно е да говориш с болните, старите, бедните, например в болницата, при инвалидите.

В съня, когато нашето нормално съзнание угасва, контролът над себе си изчезва, когато сме пределно искрени и не се срамуваме от нищо, – тогава от дълбините на подсъзнателното изплуват първичните основи на нашето същество, оголват се най-дълбоките пластове на душата и ние, повече от когато и да било, биваме самите себе си. Типичните за нашите сънища образи, видения и душевни състояния са най-верните, от нищо нескривани прояви на нашата истинска личност.

Разбира се, тук трябва да различаваме и чисто психическите феномени (като молитвите и песнопенията след дълги църковни служби), както и просто влиянието на нашата физика, на която сме така подвластни (например кошмарните видения при болести на черния дроб). Но при достатъчно обективна и умела преценка характерът и същността на нашите съновидения могат много да ни помогнат в познаването на себе си и да ни отворят очите за много неща вътре в нас.

Колкото и да се менят модите, траурът на жената остава все същият, защото в скръбта си жената не измисля, а взема готовото и общоприетото. В това е

обяснението на всеки консерватизъм: консервативно е това, което е сериозно. Най-консервативното явление в човешкия живот е религията, защото тя е най-дълбокото явление. Реформата започва, когато в душата вече няма нищо – (говоря за реформата на формите), затова революцията винаги е признак на оскъдняване на духовния живот на нацията.

Нашата постоянна грешка е в това, че не вземаме насериозно дадения, протичащ в момента час от нашия живот, че живеем с миналото или с бъдещето, че винаги чакаме някакъв особен час, когато нашият живот ще се разгърне в цялата си значителност, и не забелязваме, че той изтича като вода между пръстите, като скъпоценно зърно от лошо завързан чувал.

Бог постоянно, ежедневно, ежечасно ни изпраща хора, обстоятелства, дела, с които трябва да започне нашето възраждане, а ние не им обръщаме внимание и с това ежечасно се противим на Божията воля за себе си. И наистина, как може да ни помогне Господ? – Само като ни изпраща определени хора и определено стечение на обстоятелствата в нашия ежедневен живот. Ако ние приемахме всеки час от нашия живот като час на Божията воля за нас, като решаващ, единствен час от нашия живот – какви скрити дотогава източници на радост, любов и сила биха се открили на дъното на нашата душа!

Да се отнасяме сериозно към всеки човек, когото срещаме на пътя на нашия живот, към всяка възможност да извършим добро дело, – и бъдете уверени, че с това вие изпълнявате Божията воля за себе си в тези обстоятелства, в този ден и този час.

Ако имахме повече любов към Бога – с каква лекота бихме Му доверили себе си и целия свят с всичките му антиномии и непонятности. Всички трудности произлизат от недостатъчна любов към Бога, всички трудности в отношенията между хората – от недостатъчна любов едни към други. Ако има любов, не може да има трудности.

Множество недоумения на съвременните християни биха се разрешили, ако ние действително бяхме християни в прекия, евангелския смисъл; би се разрешил и въпросът за смисъла на страданията: “как Господ търпи”... и много други. Но при нашата ненаситна, безогледна привързаност към благата на този свят, когато самата тази привързаност поражда множество страдания, за какъв религиозен смисъл на нашия живот и в това число – и на нашите страдания, можем да говорим?

Как да се укрепим в Църквата?

Чрез ръководството на духовния отец, чрез постоянната връзка с него. Чрез честото прибягване към тайнствата, старателната подготовка за тях, посещаването на

богослуженията, домашната молитва, ежедневното четене на Евангелието и на книги с религиозно съдържание, чрез спазването на църковната година и общуването и дружбата с вярващи и църковни хора.

Това е задачата – отказвайки се от самите себе си, да останем самите себе си, да изпълним Божия замисъл в себе си.

Приближаването на светлината е страшно и мъчително за тъмнината и греха. Постоянно наблюдение: как хората упорито избягват Светото Причастие; отивайки в църквата като че по вътрешно влечение – те остават да стоят в двора, и това е признание на мнозина.

Съществува обратна пропорционалност между духовното израстване и многословието. Лесно и съблазнително е да заменим духовното напрежение с бърборивост. В това е съблазънта на всяко “учителство”.

В утринните и вечерните молитви – “помилуй ме”... очисти ме... ще отворя устата си... и т. н. “Аз” през Бога.

В евангелската молитва: “Отче наш... хляба ни... прости ни, всели се в нас”, “Свети Боже, помилуй ни”. Две самочувствия – лично (в молитвите на пустинниците) и църковно.

“Аз съм дълбоко вярващ” – общо място на всички самомнителни, ограничени и слабовярващи хора. Апостолите, виждайки Христа и осезавайки Го, се молели: “Усили в нас вярата”. В Евангелието ясно са посочени признаците на дълбоко вярващите: “Повярвалите ще ги придружават тия личби: с името Ми ще изгонват бесове, ... на болни ще възложат ръце, и те ще бъдат здрави” (Марк. 16:17, 18); “... нищо няма да бъде за вас невъзможно”; “... и всичко, що поискате в молитва с вяра, ще получите” (Мат. 17:20, 22). – Прилича ли това на нас – хладните, безпомощни и немощни духовно?

В притчата за блудния син имаме пространен разказ за пътищата на човешката душа, отпаднала от дома на Отца, слязла до дъното и отново издигнала се чрез покаянието. В този разказ всяка дума, всеки образ дава материал за дълъг размисъл: и отделянето от Отца като начало на греха, и отиването в далечна страна, и разпиляването на своите богатства, и всички следващи образи от притчата. Да се спрем на най-важния момент от притчата – да разгледаме как е започнало излизането на грешника от бездната на греха, как се е извършило това чудо?

Блудният син, като си взел своето, изгубил всичко в този свят – лишил се от всички радости на живота, изгубил родината си, подкрепата на семейството, нямал

къшей хляб, бил съвсем самотен – всички пътища в този свят били затворени за него. “Скръб и утеснение върху душата на всеки човек, който прави зло” (Рим. 2:9). Но именно тук се извършва божественото чудо: в самото утеснение – освобождение, в самата скръб – спасение. И сред нас има хора, достигнали до предела на скръбта. Те си мислят, че гибелта е около тях – нека се утешат. Когато човек стига до такова положение, когато са му затворени всички пътища в хоризонтален план, за него се отваря пътят нагоре! И водата, притисната от всички страни, се издига нагоре, и душата – потисната и утеснена от скръбта – се издига към небето. Блазе ни, ако навреме сами вътрешно се освобождаваме от широките пътища на този свят, ако нито удобствата на живота, нито богатството, нито успехът не запълват сърцето ни и не го отвличат от най-главното.

В противен случай Господ в гнева Си ще съкруши нашите идоли – комфорта, кариерата, здравето, семейството – за да разберем накрая, че Той е Единият Бог, на Когото трябва да се покланяме.

Но, ще кажат, нима не виждаме, че страданията не обръщат душата към Бога, че те безплодно я разкъсват и така се оказват безсмислени.

Да се върнем към грешника от притчата – защо страданията са били спасителни? Защото той, “като дошъл в себе си”, намерил пътя към спасението? – Защото си спомнил Дома на Отца, защото добре знаел, че този дом съществува, защото го обичал, защото, оставяйки езика на образите, този грешник повярвал в Бога.

Ето кое ни спасява в страданията, ето кое ни отваря вратите на Небесния Чертог – единствените врати, на които си заслужава да чукаме.

Сълзите имат такова голямо значение, защото разтърсват целия организъм. В сълзите, в страданията нашата земна плът се стопява и се ражда духовното тяло, ангелската плът.

Духовното тяло се съзижда със сълзи, пост, бодърстване.

Какво са сънливостта, разсеяността, трудността да са молим, “окаменялото безчувствие” – ако не явна смърт, резултат от греха, който ни убива, дадена ни като непосредствен опит, в наблюдението над себе си, смърт преди смъртта.

Кой ще ни възстанови, кой ще ни възкреси? – Божията сила, на която отново и отново се надяваме.

В нашия живот ние със сигурност знаем само това, че ще умрем; това е единственото сигурно, общо и неизбежно за всички. Всичко е изменчиво, ненадеждно, тленно, и обичайки света, неговата красота и радост, ние трябва да

включим в своя живот и този последен, заключителен момент, – който, ако пожелаем, също може да бъде прекрасен – нашата смърт.

Познаването на себе си, вглеждането в дълбините на своята душа е важно именно за изясняването на своите слаби места и съответно на това – борба с тъмнината в себе си и съзнателно приближаване към светлината. Както телесните болести, у всеки от нас има свои с характерните им особености, така има и душевни немощи, и както лечението на тялото е индивидуално за всяка болест и всеки човек, така, освен общия за всички “духовен режим”, всеки трябва да има своя особена борба, насочена именно против присъщите на него грехове и пороци.

Ужасява не само грехът, но и възможното след него отчаяние и униние. Исаак Сирин казва за това: “Не се плаши, макар и да падаш всеки ден, и не отстъпвай от молитвата; стой мъжествено, и ангелът, който те пази, ще зачете твоето търпение”. Да си спомним какво казва Христос в такива случаи: “Иди си и недей грешни вече”, и толкова – няма проклетия, нито отлъчвания. Не бива да се поддаваме на злия дух, който тегли към още по-голям грях – унинието. Отново и отново трябва да падаме пред Христа, и Той отново и отново ще ни приема.

Много ми дава четенето на Исаак Сирин. Особено добър е неговият общ тон – на благостна мъдрост, любов, крайна жалост към греховното човечество, неговият забележителен език, стегнатостта и силата на неговите изречения. Колко убедително говори той за това, че ние, изгонените от рая в страната на тръните, не бива да се учудваме, че и ние сеем в тръни и събираме сред тръни, и биваме болезнено уязвявани от тях, дори ако търсим само доброто и постъпваме праведно; и всичко това ще трае дотогава, докато не намерим в сърцето си рая на божествената любов, когато всичко, дори и на тази земя, стане радостно и светло за нас. Господ да ни изпрати макар и предчувствие за тази радост, а дотогава да живеем без ропот и да се трудим сред “тръните”.

Всяко богоборчество има низш произход. Истинският аристократизъм е в преклонението пред Всевишния.

Мъдростта на живота, в това число и християнската – е да не бъдеш вискателен към хората.

Не дават милостиня, защото, виждате ли, те ще я пропият и т. н. Дори и да я пропият, това е по-малък грях, отколкото озлоблението, което възбуждаме в тях със своя отказ, и тази жестокост и осъждане, които култивираме в себе си.

Ние малко познаваме и в повечето случаи не се опитваме да опознаем нашето богослужение, живота на нашата Църква. А трябва да изпълним това, да станем живи нейни членове. Дори не всички знаят, че така нареченият “хор” или лик говори и пее от името на всички предстоящи, и в древни времена не е имало специално определени професионалисти, които да изпълняват това задължение, а са пеели всички, засвидетелствайки своята вяра, с отговорност за произнасяните думи. Ние даже не винаги знаем тези думи. Много от нас ли ги разбират? Със своето стоене в църква сякаш подписваме писмо, което не сме чели, поемаме задължения, които не познаваме. Църквата е жива и ще бъде жива вовеки. Нека да не висим като изсъхнали, мъртви листа на това вечно живо Дърво.

Наблюдавам една особеност у хората и извеждам от нея значим, както ми се струва, психологически закон. Често хората, дори когато имат запас от време, винаги закъсняват, във всяка дума и действие. В тях има някаква неосъзната от самите тях съпротива срещу всяко действие – все едно приятно или неприятно. Когато идва моментът да кажат, да вземат, да направят – те несъзнателно се бавят, извършвайки множество дребни, ненужни действия, имащи за цел да отдалечат момента на предстоящия акт, и в края на краищата закъсняват. Мисля, че този механизъм съществува във всяка душа, доведен до психоза у някои и съвършено изчезващ у светиите. Това е някакъв елементарен вид грях, чист, безпредметен, “безкористен”.

Самолюбивият човек е безнадеждно сляп и самотен; той не вижда нищо нито в света, нито в хората. Той вижда единствено себе си.

От началото на света хората умират, от началото на света е известно, че всичко земно е нетрайно, преминава, тлее, и въпреки това с каква сляпа ненаситност хората залагат всичко, което имат, всички сили на своята душа на тази карта, която със сигурност ще бъде бита, отнасят своите съкровища в банка, която със сигурност ще фалира.

Има една сигурна придобивка на нашата епоха – това е убеждението, че на земните пътища, на пътищата на придобиването няма да намериш щастие. Целият живот на нашия свят дотогава се е движел към целта на личното щастие. Сега тази цел е отнета от човечеството. Всеки знае, че с никакви усилия в нашето съмнително и несигурно време няма да построиш този стъклен дом на личното щастие. Светът се колебае като чаши на везна, “не смеейки да признае нито властта на Звяра, нито лекото иго на Христа”.

В какво се състои задачата на християнина в такива критични епохи? Нашият избор е направен. Ние доброволно сме приели “лекото иго на Христа”. В тази борба между силите на светлината и силите на тъмнината трябва да отдадем всички свои сили, способности, таланти и материални средства на силите на доброто, и тогава ще наследим онези блаженства, които Христос е обещал на вървящите по Неговите пътища, а не по неверния път на земното щастие.

Думите за това, че ние сме създадени по Божи образ и подобие – ето нашето мерило, нашата съвест, ето пътя, по който трябва да вървим. Всеки друг път е изгубване на себе си, изкривяване на своята личност: само в преобразяването на себе си в Божи образ и подобие, във връщането към това, за което сме създадени и което сме изкривили в себе си – е истинният път на човека.

Светът е система от символи – *ab reālibus ad reāiora*⁸ отражение на духовния свят в плътта на природния свят – “образ и сянка на небесното” (Евр. 8:5). Смисълът на символите е в радостта от съзнанието, че нашият свят е подобен на другия свят. Оттук са и иконите, свещите, димът на кадилото.

Цялата вселена ли е развратена от грехопадението? Не съзерцаваме ли райските светове, гледайки звездите?

Въпреки всичко душата търси радост; скърбите и страданията сами по себе си са несвойствени на човека, и това инстинктивно обръщане към радостта и светлината не е ли спомен на душата за изгубения рай и стремеж към него?

Дълбока заблуда е схващането, че нашето тяло е низко и греховно само по себе си. То е толкова греховно, колкото и душата – тялото е поразено от греха, но то е свято и е Божи образ по своята същност. Според първоначалния Божи замисъл тялото е било свято, както и душата в него. Грехопадението и наказанието за греха са били едновременно и за душата, и за тялото. И в еднаква мяра трябва да очистваме и тялото, и душата си. “Образ съм на Твоята неизказана слава, макар и да нося язвите на прегрешенията” – ето тези язви трябва да лекуваме, помнейки “създадената по Божи образ наша красота”, която ще възкръсне и ще се приобщи към Божията слава.

Всички добродетели са нищо без смирение. Пример за това са фарисеите. Целият сбор от добродетели при отсъствието на смирение е “корабокрушение в пристанището”. Признак на смирените е да не вярват на своите достойнства и даже да

---

⁸ От реалното към най-реалното (лат.) – Бел. прев.

не знаят за тях (смиреномъдрие), да не осъждат, да се радват на унижението. И тяхното блаженство е на първата степен.

Едва сега виждаме гибелното неразбиране на руския национален дух, което, уж пазейки Русия, я е погубило. Тук се отнасят преследването на славянофилите и безсмисленото преследване на старообрядците, унищожаването на техните икони, запечатването на храмовете, разрушаването на олтарите и престолите, иначе казано, преследването на най-верните носители на руския дух.

Древният иконописен стил съответства на древното благочестие (молитва, постигане на Бога и т. н.). Оттук произлиза лъжливостта на нашите опити да усвоим за себе си древния стил, тъй като нашето благочестие не съвпада напълно с религиозния стил на XI – XVI в. Но новите стремежи трябва да произлизат от пълнотата на новия духовен живот; без това те ще бъдат измислица и лъжа. Ако имаме някакъв духовен, молитвен живот, той е от същия вечен стил, какъвто и у ап. Павел, Симеон Нови. Затова изписването на иконите по “древния канон” и дори скромното копиране е същото, каквото е препрочитането на древните подвижници – то ни помага в укрепването на нашия слаб духовен живот.

Реалистичната живопис – това е характерното грешно възприемане на света. Затова зографисването на храмовете в реалистичен, “италиански” стил изкривява нашето религиозно чувство. Иконата, изписана по “канона”, е противоположният полюс на това грешно възприятие – тук светът е преобразен, всичко е “по чина и благообразно”.

Съвременните безбожници, отричайки религията и борейки се с нея, все пак не могат да останат съвсем без религия, тъй като преклонението пред Висшето е вложено в природата на човека. И те неволно създават жалка имитация на религията – поклонение на вождовете (светиите), дори и на праха им (мощите), религиозно преклонение пред своето учение (Евангелие) – т. е. подменят вечното и прекрасното със своето временно и бездарно, но произлизащо от същата потребност, която не могат да заглушат в себе си. Подмяната на истинната религия с лъжлива ги довежда до духовен тупик – тъй като тяхната религия не храни духа, а религиозната потребност външно е някак удовлетворена.

Рационализмът и материализмът, отхвърляйки религията, опитвайки се научно да обяснят всички тайни на мирозданието, проявяват преди всичко научна нечестност, тъй като те по същество не обясняват нищо, на много неща не дават положителен отговор и не искат да признаят тази своя несъстоятелност. Основната

им грешка е в това, че те не виждат повредеността на човешкия разум от греха, т. е. именно тази основа, на която се опират. Второ, това, че те смятат, че всичко може да бъде обяснено. Оттук и техните жалки и безплодни опити да дадат материалистично обяснение на всичко, в същото време, когато признаването на повредеността на човешката природа, а следователно и на разума от греха, преклонението пред Всевишния и признаването на съществуването на Тайната – е самата същност на религията. Тя не дава обяснение на всичко – защото такова обяснение тук няма, но дава обещание и предчувствие за хармония там, където ще има примирение на всички антиномии.

Има различни видове духовна слепота: по различен начин добросъвестно се заблуждават от незнание (Савел, езичниците); по друг – потъналите в грехове и покрити от мрака на страстите; и по съвсем друг – изгубилите критерия за истината, гордите (моето е истина, не моето – лъжа). За проглеждането първите трябва само да срещнат истината, а за вторите и третите то е в покаянието: “Заслепен с душевните си очи, идвам при Тебе, Христе, и като слепия по рождение Ти зова: просвети живеещите в тъмнина със светлината на покаянието”.

Колко често ние сме слепи, когато не виждаме своите грехове, слепи сме, когато виждаме чуждите недостатъци (или когато не виждаме чуждите достойнства), слепи сме, когато се смятаме за притежатели на истината и отхвърляме чуждата гледна точка. Нека Господ ни изпрати мъдра простота, нека просвети нашите очи, заслепени от мрака на греховете, за да видим себе си и целия свят в светлината на Христовата истина.

Защо нашата любов към Бога е слаба? – Защото вярата ни е слаба. А вярата ни е слаба поради равнодушието към божествените неща. От тяхното познаване и изучаване ще дойде вярата, а от вярата – любовта.

Познаването на нещо е излизане от себе си и приобщаване към познаваното.

Познаването на истината е общуване с Истината. Познаването на Бога е докосване до Неговата слава, живот в Бога. Богопознанието е богоуподобяване.

Невъзможно е винаги да бъдем в състояние на духовен подем. Бог допуска прекъсвания на нашата молитва, защото не иска нито да ни лиши от бодростта (нашите възходи), нито да храни нашата гордост (нашите падения).

Да предоставим на своето сърце да върви така, както го води Бог.

Наистина, тези промени са тежко изпитание; но за нас е полезно да познаем от опит, че моментите на духовен подем не зависят от нас, а са дар Божии, който Той ни отнема, когато намери за добре.

Ако този Божии дар винаги беше с нас, ние не бихме чувствали нито тежестта на своя кръст, нито своето безсилие; нашите изпитания не биха били истински изпитания, нашите добри дела не биха имали цена.

Затова нека понасяме търпеливо периодите на спад и сърдечна сухота. Те ни учат на смирение и недоверие към себе си; дават ни да почувстваме колко слаб и крехък е нашият духовен живот, подтикват ни все по-често да прибягваме към Божията помощ.

В това състояние на сърдечна сухота и безчувствие, на отсъствие на гореща молитва трябва да внимаваме да не прекъсваме своите духовни упражнения, да не оставяме нашата ежедневна молитва. С това бихме си причинили голяма вреда.

Ние сме склонни да мислим, че ако веднъж не усетим определено удовлетворение в молитвата, то не си струва и да се молим.

За да се разубедим в това, достатъчно е да си спомним, че молитвата и любовта към Бога са едно и също. Същността на молитвата не се състои само в радостните усещания, които понякога я придружават. Любовта-молитва може да съществува и без тях, и това е по-очистеният и по-безкористният ѝ вид, тъй като, лишена от духовна радост, тя има за цел единствено Бога.

Можем да се чувстваме лишени от благодатни утешения и въпреки това да запазим твърда воля, съгласна на всичко тежко, което ни изпраща Господ, и смирено приемаща всичко, дори до състояние на душевен упадък, което понякога усещаме.

Ако успеем с такива чувства да понасяме периодите на сърдечна сухота, за нас те ще се окажат плодотворно духовно упражнение.

Постоянно слушаш: “Трудно е да се живее!” и обичайното възражение при привеждане примера на светиите: “Те са свети, всичко им е лесно”. Обичайно заблуждение. Именно на тях им е трудно. Те са преодолели не само житейските трудности, но и самото човешко естество. Обичайният път на светията – от бездната на греха към върха на светостта – е тесен и труден път; докато нашият – винаги лесен път – е по линията на най-малкото съпротивление. Но плодовете на нашия път са тежки и горчиви, докато “трудният” път дава наградата на истинските блаженства.

Има три степени на послушанието – обръщане за съвет в случай на пълно недоумение, изпълнение на съветите, съвпадащи с нашите мисли, наклонности и

гледна точка и, накрая, – изпълнение на послушанието дори когато то противоречи на нашите възгледи и желания – и само тогава то е истинско послушание.

Ако не осъждаме, то как да помогнем на своя съгрешаващ брат?

– Като се заемем с “гредата” в своето око; и само след като се позанимаваме с нея, ще разберем колко дълбоки са причините за греха, колко трудна е борбата с него, по какви начини се лекува грехът, за каква жалост и съчувствие е достоен грешникът, и тези твои чувства и опит в борбата с греха ще ни помогнат да извадим “сламката” от окоето на брата – със съчувствие, с пример, с любов. Осъждането отпада от самосебе си.

“Пустинята приспива страстите”. Но от човека се изисква да ги изкорени (Ис. Сир. т. II) – в това е предимството на живота в света: той ни открива, чрез срещите и сблъсъците с хората и обстоятелствата, нашите страсти, нашите греховни наклонности.

Тщеславният човек е като просто стъкълце, което блести и играе, когато слънчевите лъчи падат върху него; и колкото повече са лъчите, толкова повече играе, и бива мрачно и безцветно, когато ги няма.

Колко голяма е силата на смирението! Колко ни обезсилва неговото отсъствие! Ако в проповедника и оратора се долавя макар и сянка от самодоволство – това не само зачерква всичките му действителни достойнства, но и въоръжава против него. Обратно – смиреният, дори и когато няма голям ум и таланти, пленява сърцата на всички (Saint cure d’Ars⁹).

Същността на гордостта е да се затвориш за Бога, същността на смирението – да дадеш на Бога да живее в теб.

Чрез греха и гордостта на един човек е паднало единосъщното на Него човечество, и чрез смирението на Единия “от нашия род”, то се е възродило.

Целият ни живот е зает с това да осъждаме. Ние не щадим чуждото име, ние лекомислено, често дори без злоба, осъждаме и клеветим – почти по навик. Както есенните листа шумолят, падат и гният, отравяйки въздуха, така и осъжданията разрушават всяко дело, създават обстановка на недоверие и злоба, погубват душите ни.

---

⁹ “Кюreto от Арс”, Жан-Батист Мари Вианней (1759-1834). Католически свещеник, известен като покровител на свещениците и изповедниците, канонизиран от Католическата църква. Въпреки своята слаба образованост, се отличавал с жива вяра и пламенна проповед, които завладявали сърцата на вярващите. (Бел. прев.).

Признаци на несправедния съд – страстност, злобност, липса на любов: от снизходителност към себе си, непризнаване на своята греховност и вискателност към другите.

Осъждането ще отпадне, ако си спомним нашия безкраен дълг към Бога. Нашето немилосърдие, неумолимост, безпощадност към хората затварят пътя на Божието милосърдие към нас, отдалечават ни от Бога.

... Да бъдем по-снизходителни, да се отнасяме с повече любов едни към други – на всички ни е така необходима взаимна помощ и любов и всички наши трудности и скърби са толкова нищожни пред лицето на вечността...

Как хората от чисто практическа гледна точка не са забелязали досега, че с вражда и зло никога нищо не е постигнато, а кротостта и незлобието винаги постигат всичко. Разбира се, говоря за постиженията в нравствената и духовната област, но съм убеден, че това е най-верният път и в областта на всекидневния живот.

Блазе ни, ако ние сами навреме вътрешно се освобождаваме от широките пътища на този свят, ако нито радостта от живота, нито богатството, нито успехът не изпълват сърцето ни и не го отклоняват от най-главното. В противен случай Господ в гнева Си ще съкруши нашите идоли – комфорта, кариерата, здравето, семейството, за да разберем накрая, че има един Бог, на Когото трябва да се покланяме.

Удивително малко съзнателност има в нашия живот. Разбира се, говоря не за разяждащия самоанализ, не за болезненото самобичуване, не за самолюбивото вглеждане в себе си, а за внимателното, спокойно внимание към своята душа, за гледането навътре в себе си, за работата над себе си – за това съзнателно да градим живота си, а не да бъдем увличани от случайни чувства или идеи. Ние най-малко от всичко сме господари на самите себе си. Необходимо е обучение, школуване, внимателен и упорит труд над себе си.

Евангелският стотник (Мат. 8) е образ на съвършения човек, който, имайки подчинени на него войници, на едно казва: върви (на злите помисли) – и отива, на друго: дойди (доброто в себе си) – и идва, и на слугата си (тялото): направи това – и прави.

Обратна е картината у обикновения среден човек – разсеяност, дисхармония, неподчинение на чувствата и волята; и трябва да отбележим, че единствено идването във вярата и Църквата отново слага ред в тази разпокъсаност на душата, приобщава я към своята хармония.

Всяко принуждаване, дори и към добро, винаги предизвиква само отпор и раздражение. Единственият начин да приведеш човека към нещо, е да въздействаш със собствения си пример и с това да породим у него желание да стъпи на същия път на доброто. Само като самостоятелен, свободен акт, това обръщане ще бъде трайно и плодотворно.

Послушанието не убива, а усилва духовната воля на човека.

Добродетелта на благодарението, както всички други наши добродетели, както подвизите на поста и молитвата, – е необходима преди всичко на самите нас. Само това, че в нас има чувство на благодарност, свидетелства за това, че в нас действително живее несъмняваща се вяра и любов към Бога. Нашата благодарност е уверение за правилно устроена религиозна душа.

Всички ние умеем да просим; в трудни моменти дори и невярващите прибягват към Бога, но не умеем да благодарим. Благодарствената молитва е знак за високо издигнала се душа. Добре е да си спомняме за Бога в нещастие; но да не забравяме за Него в радост е знак за душа, утвърдила се в Бога. Просителната молитва може да съжителства в сърцето ни с нашия егоизъм, гордост, злоба; а благодарствената молитва е несъвместима с такива чувства.

Да прибягваме към Бога в нашите беди и скърби, но да се постареем да се изкачим и на по-високата степен – благодарствената молитва.

Типични препъвания

1. “Всички хора са егоисти, всички постъпки, дори и най-добрите и самоотвержени, – са егоистични, тъй като всеки, вършейки добро дело, получава удовлетворение и удоволствие от него”.

Ако получавам удовлетворение от доброто дело, тъй като резултатът от него е непредвиден и неочакван, това не значи, че аз върша добро дело, за да получа удовлетворение. Има много пориви и постъпки, напълно чужди на всякакъв егоизъм, т. е. извършвани без каквато и да било мисъл за получаване на награда, и такъв човек едва ли ще се откаже да извърши добро дело, ако предварително знае, че то няма да му донесе нищо.

2. “Светиите са егоисти, мислят само за своето спасение”. Това не е вярно. Светиите са хора, имащи вкус и влечение към божественото. Можем ли да обвиним растението за това, че се стреми към светлината?

3. “Аскетизмът е ненужен. Моето тяло не ме безпокои, затова не трябва да се боря с него. Главното е да обичаш Бога и ближния, а аскетизмът е излишно занимаване със себе си”.

Ако тялото е пречело на св. Серафим, на Буда и дори на Христос, защо то не пречи на вас – това е защото Вие не познавате себе си, не осъзнавате своята греховност и не си поставяте духовни цели. За да обичаш Бога и ближния, трябва да ги чувстваш, а за това необходимо да изтънчиш себе си с аскеза.

Аскетизмът е необходим преди всичко за творчеството (всякакъв вид), за молитвата, за любовта, т. е. за всеки човек и за целия му живот.

4. “Защо Бог не облекчава нашите страдания? Как Той, благият, може да ги допуска?”

Най-тежките страдания произлизат от греховната злоба, самолюбието, ревността, желанието за мъст; всяки грях носи в себе си болка и скръб (“скръб и утеснение върху душата на всеки човек, който прави зло”. Рим. 2:9). Виновен ли е Бог за тези страдания? Ние бихме ли искали грехът да не носи болка със себе си, т. е. грехът да не се изкупва и светът да тъне в греха? – “Нашите грехове горят и изгарят чрез скърбите”.

5. Теодицеята... (незавършено).

Не бързай да поставяш думи и декорации на празно място, докато то не се запълни с дълбоко вътрешно съдържание.

От нашето човешко състояние: да обичаме обичащите и да ненавиждаме ненавиждащите ни, са ни показани два пътя: Божият път – да обичаме ненавиждащите и дяволският път – да ненавиждаме и оскърбяваме обичащите.

Как да различаваме злото или доброто в постъпките, в хората? Единствената мяра е чувството на радост, мир, любов; и обратното – съмнение, смущение. Това е почти безпогрешен съд.

Защо са толкова важни впечатленията от детството? Защо е важно да бързаме от най-ранна възраст да изпълним сърцето и ума на детето със светлината и доброто? В детството е силата на доверието, простотата, мекотата, способността за умиление и състрадание, силата на въображението, отсъствието на жестокост и окаменялост. Именно това е почвата, в която посятото дава тридесет, шестдесет и стократен плод. По-късно, когато душата вече окамене и се ожесточи, възприетото в детството може отново да очисти, да спаси човека. Затова е толкова важно да държим децата близо до Църквата – това ще ги нахрани за цял живот.

Общуването с децата ни учи на искреност, простота, умение да живеем с този час и дело – което е основно в Православието.

Децата сякаш отново се раждат всеки ден – оттук е тяхната непосредственост, неусложненост на душата, простота в съжденията и действията.

Освен това в тях не е заглушено чувството за добро и зло, душата е свободна от плена на греха, няма съд и анализ.

Всичко това ние имаме като дар по рождение, който лекомислено разпиляваме по пътя, и после с мъки и трудове събираме троха по троха разпиляното богатство.

Иска ми се да напиша труд, посветен на седемте смъртни греха. Характеристика на всеки грях, неговата картина, разновидности, причини, източници и връзки, симптоми, начини на борба. Неговите признаци в заплетени случаи. Мисля, че такъв труд би бил от полза на търсещите истинско покаяние.

Вчера вечерта, когато останах сам в планината, духаше такъв вятър и беше толкова студено, че аз затворих и вратата, и прозорците, и за пръв път спях със затворени прозорци. Беше малко тъжно. Ето едно изпитание за нашите вътрешни богатства: имаш ли с какво да живееш вътре в себе си, без външни впечатления, ако се лишиш от хора, от впечатления за зрението и слуха, ако се хвърлиш в пълна самота? С ужас си представих това.

Ето, аз имам книги, любима работа, възможност да изляза и да погледам природата – и въпреки това понякога ми е тъжно. Наистина, почти през целия ден вали дъжд, тревата така и не успява да изсъхне. Все пак побродих един час из гората, открих някои нови пътечки, намерих великолепна елхова горичка, където цялата земя е плътно покрита с мъх; след дъжда той беше особено ярък. Срещнах много гъби.

А днес от сутринта пак има гъста мъгла и дъжд. Това стоене в самота, почти без никакво излизане, ми помогна ясно да си представя пътя на безмълвниците и затворниците.

Самотата е прекрасен опит и прекрасно упражнение. Опит – има ли в теб нещо духовно, можеш ли да живееш с вътрешното, когато външното е сведено до минимум. Нали ние в по-голямата си част живеем с външни впечатления – хора, дела, грижи. Какво ще стане, ако отстраним всичко това? Какво ще стане, ако се затворят вратите на външните чувства? – тогава с болка, с труд и скърцане биха се отворили вратите към вътрешната горница на душата.

Разбира се, в този пазарски шум, в който обикновено живеем, е трудно и да заподозрем, че в душата ни съществуват тези вътрешни стаи.

И колко по-лесно е да се молиш в такава самота и тъга; колко свои чувстваш тогава воплите към Бога в псалмите.

Врълхлетя ме водопад от чествания, приветствени думи, изразяване на чувства (по повод на преместването ми в Париж). От една страна ме засипват с комплименти и похвали в очите, а от друга – ме тъпчат с обеда: и едното, и другото е в състояние да убие всичко добро в душата. Понякога се чувствам напълно обезсилен и опустошен духовно, и само честите прояви на истинска благодарност и любов обезвреждат отровата на похвалите. Толкова добре познавам своята немощ и нищета, че ми се струва, че тщеславието не ме уязвява дълбоко в душата, но все пак усещам леко гъделичкане, макар и като цяло да запазвам душевно равновесие и трезвост.

Както винаги – с увеличаване на напрежението, службите, срещите, трудовете нараства и духовната сила.

Почти винаги ми е трудно да “говоря” – измъчвам се и преди, и след това. Колко е трудно да кажеш най-същественото и колко рядко идва то, ако, превъзможвайки себе си, изкажеш нещо от “същественото”. Най-общо казано – аз силно чувствам безцелността на всяко словесно общуване. Но тук (в младежкия лагер) говоря леко и свободно, и след това не се кая.

Главното е, че виждам колко им е необходимо такава общуване с тях. В тях – макар и да има голяма трезвост, практицизъм, елементарност, най-просто казано – малка културност и вътрешна и външна невъзпитаност, – има и жив ум, прямота, жажда за живот и благодарност за истинския интерес и любов към тях, което те веднага улавят.

Все по-малко имам вкус към словесните методи на въздействие и вяра в тях и изобщо в думите – “скритият човек на сърцето в нетленната *красота* на кроткия и тих дух, което е драгоценно пред Бога” (1 Петр. 3:4).

Из писмата на о. Александър малко преди смъртта

При мен идва Х. и с кротък глас, но настойчиво ме укорява в маловерие и неумение да преодолее болестта със силата на духа. Аргументи – “Христос ни е освободил от робството на плътта” (ср. Рим. 8:2). Какво да кажа на това?

Дарът на изцеление у християните не е дар на всемогъщество и власт над природата.

Много праведници до края на дните си са страдали от неизлечими болести – старецът Амвросий¹⁰, Паскал.

Самият апостол е бил болен, изцелявайки другите (но не всички) – ап. Тит.

Как да обясним това? Обяснява се с това, че докато живеем в това тяло на смъртта, ние носим всички последствия от това – до възстановяването на всеобщото.

А второто – “в тялото си нося мъртвостта на Господа Иисуса” (2 Кор. 4:10).

“Много неща премислих и преживях отново по време на тази болест. Нашият живот е нещо страшно, съмнително и крехко; той е отделен с тънка ципа от болката, страданието и смъртта. И човек е толкова безсилен пред целия този мрак, целият духовен живот се оказва толкова слаб, непонасящ температура 40 С, отслабващ при силна болка. Изобщо болестта много смирява, толкова ясно виждаш своето нищожество и безсилие. Въпреки това Господ не ни оставя без Своите утешения. Единствената защита от всички ужаси, които ни заобикалят, е вярната любов към Христа и неотстъпното държане за Него”.

“Моята болест ме научи на много неща. Тя още повече ме утвърди в мисълта, че ако си с Христос, ще бъдеш и със страданията, и че за християнина няма друг път, освен чрез болката – вътрешна и външна. И размисляйки за огромното множество страдания в света, аз мислех, че от ето такива, с нищо незаслужени, безвинни страдания се гради невидимото Царство Божие, създава се и се събира Неговото страдащо Тяло – Христовата Църква”.

---

¹⁰ Преп. Амвросий Оптински – Бел. прев.

Из писмата до младежта

“Ако ти вече приемаш моето ръководство, ще те посъветвам следното:

– Да се молиш сутрин и вечер, макар и с една молитва, макар и само една-две минути, но се старай да постигнеш пълно съсредоточаване на мислите върху думите на молитвата, изгонване на всичко странично от ума, (сърдечна) топлина, макар и в слаба степен, усещана и реално в областта на сърцето, тъй като ние се молим преди всичко със сърцето.

– Да четеш, когато можеш, но задължително всеки ден, поне 1-2 стиха от Евангелието, с усилие да приложиш прочетеното към своя живот и към разбирането заобикалящото те, т. е. с усилие да разбираш прочетеното като живо слово на Бога, отправено именно към тебе.

– Винаги да четеш някаква книга с духовно съдържание: Жития на светиите, История на Църквата и пр. Тук могат да бъдат полезни и френските книги – например за св. Франциск Асизки или за св. Тереза, – ако няма православни.

Всяка от тези точки може да има безкрайно развитие и задълбочаване, аз само бегло се докоснах до тези теми...”

“На твоите въпроси за поста: постът не е гладуване. Гладуват и диабетикът, и факирът, и йогата, и затвореният в тъмница, и просто бедният. Никъде във великопостните служби не се говори за поста изолирано, в нашия обичаен смисъл, т. е. като за неядене на месо и пр. Навсякъде има само един призив: “Като постим, братя, телесно, да постим и духовно”. Следователно, постът има религиозен смисъл само тогава, когато е съчетан с духовни упражнения.

Постът е равен на изтощение, на изгънчване. Нормалният, зоологическият, благополучният човек е недостъпен за влиянието на висшите сили. Постът разклаща това физическо благополучие на човека и тогава той става по-достъпен за въздействията на другия свят, изпълва се духовно”.

“... Що се отнася до изповедта, не я отлагай. Слабата вяра и съмненията не са пречка. Непременно се изповядай, каейки се за слабата вяра и съмненията като за своя немощ и грях. И това е така: съвършена вяра имат само силните духом и праведните: къде ти ние, нечистите и маловерни, ще имаме тяхната вяра! Ако я имахме, щяхме да бъдем свети и божествени и нямаше да имаме нужда от помощта, която ни предлага Църквата. Не отхвърляй тази помощ и ти”.

“С отвращение прегледах няколко томчета детективска литература, с която се храни съвременната младеж. Съвършено открито и явно, постоянно и настойчиво вътпявано впечатление: глупостта, скуката, бездарността на всичко, което има отношение към реда и държавата, и привлекателността, красотата, благородството, блестящата талантливост на представителите на порока и престъплението. Читателят съзнателно бива приучаван на такива комбинации, като “крадецът-джентълмен”, “благородният убиец”, “романтично влюбеният мошеник”. Това е най-истинската и, убеден съм, съзнателно приготвяна отрова”.

“Необходимо е постоянно да четеш това, което храни душата ти и ти сочи целта, единствената цел в живота. Тук е необходим своего рода аскетизъм, самоограничение, самопринуждаване. Всеки християнин е подвижник, запомни това. Човешката природа е толкова изкривена, че се налага жестоко да я насилваме, ако искаме да се равняваме по евангелските мерки, и ни се налага да се равняваме всеки ден, всеки час. Господ да ти помогне в това...”

“Основната грешка на нашата младеж е в убеждението, че всичко може да се постигне по пътя на логиката, че християнството е философска система, която може логически да се докаже и изложи, че те, младите хора, в сегашното си състояние (нравствено, религиозно, интелектуално) могат да усвоят всяка истина на вярата. Те често упорито не искат да видят това, че християнството е живот. Вместо да обикнат истината и да се преклонят пред нея, те я оспорват и полемизират с нея”.

“Убедил съм се, че ежедневното четене на светите отци и житията в нашите условия е най-главното и действено средство за укрепяване на нашата вяра и любов; това четене конкретно изобразява областта, към която се стремим, дава на нашата вяра образи, идеи, чувства, показва ни пътя, обнадеждава ни с описването на степените, на етапите на вътрешното движение, сгрива сърцето ни с влечение към блажения живот на светите подвижници. Как можеш да обичаш това, което не виждаш, от което нямаш постоянни впечатления? Първите християни са горели с такава вяра и любов именно поради това, че са “чули, видели са с очи, попипали са с ръце” (1 Иоан. 1:1). Възможността да имаме преки впечатления от Божествената светлина ни дава или общуването с живите светии, или общуването с тях чрез проникване в техния вътрешен живот по пътя на четенето. Както изглежда, естественият път към това е чрез четенето на Евангелието. Да, разбира се, за онези, които могат да го четат с полза. Има много хора, на които Евангелието нищо не им говори – или защото то е “зачетено” от детството, или защото евангелската светлина е

твърде силна за слабите очи. Не всички са способни да го възприемат и имат нужда от смекчаващата среда на житията на светиите, в които присъства същата евангелска светлина, но в по-достъпен за нас вид”.

“Ти питаш за значението на текста: “Ако житното зърно, паднало в земята...” и т. н. (Иоан. 12:24).

Тук се има пред вид смъртта на нашата низша личност, егоизма, “самостта”, своеволието – само с унищожаването им в нас се ражда новият благодатен живот, който свети на всички и “принася много плод”. Това казвал и Гьоте: “Entbehren sollst, du sollst entbehren”¹¹, същото разбирал и свети Серафим, казвайки: “Радост моя, придобий мирен дух, и хиляди хора ще се спасят около тебе”. Тоест, придобий душевен мир, безстрастие, безгневие, тишина в душата, и ще светиш на всички наоколо”.

“Това, което ти говорих и писах за послушанието, не разбирай като някаква мекотелост, като прехвърляне на своето на гърба на друг и отказ от своя път.

Не, послушанието е подвиг, и то най-труден, изискващ може би по-голяма сила на волята (колкото и парадоксално да звучи това), отколкото да живееш посвоему”.

“Съветвам те да си водиш дневник, това помага при самоизучаването, предпазва от повтаряне на грешките, запазва миналото живо. Струва си да записваш всяка голяма радост, скръб, важна среща, книга, която ти е направила впечатление, своите вкусове, желания, надежди”.

“Позволи ми да ти дам някои съвети:

Най-радикалното средство против гордостта е да бъдеш в послушание (на родителите, приятелите, духовния отец).

Да принуждаваш себе си да изслушваш съветите и да бъдеш внимателен към чуждото мнение.

Не бързай да вярваш в истинността на мислите, които са ти открити.

Бъде по-прост с хората, не подозирай никакъв особен подтекст в техните думи и постъпки.

Не избягвай игрите, веселието, общуването.

Моли се по-често: “Господи, дай ми търпение, великодушие и кротост” или – “смирение, целомъдрие и послушание”.

---

¹¹ “Ти трябва да се отречеш (от своите желания), трябва да се отречеш” – Бел. прев.

Господ да ти помогне да придобиеш плодовете на Светия Дух, първите от които са любов, радост, мир, дълготърпение”.

“Бъди търпелив в своите скърби: без страдания не живеят дори и низшите същества; а колкото по-високо стои човек, толкова повече страда”.

“Низостта и пошлостта на мотивите на започващите да пушат – да бъдеш като всички, страх от насмешки, желание да си придадеш тежест. В същото време – психология на страхливец и мошеник. Оттук и отчуждението от семейството и приятелите. От естетическа гледна точка това е пошлост, особено противна у девиците. От психологическа – пушенето отваря вратата към всичко забранено и порочно.

Пушенето и всякакъв вид наркоза помрачават чувството ни за чистота и целомъдрие. Първата цигара е първото падение, изгубването на чистотата. Не фалшивото пуританство, а непосредственото чувство и дълбоката убеденост в това ме подтиква да ти го кажа. Попитай всеки пушач – несъмнено началото на пушенето за него е било в някакъв смисъл падение”.

“Дръж се по-просто и весело. Християнинът съвсем не бива да изглежда като някаква мрачна фигура, изтощена от аскетически подвизи и служеща за укор на другите хора. Дори ако това при теб е съвсем искрено – все едно – дълго няма да издържиш така, и реакцията може да бъде и в обратната посока. Изобщо не мисли за външното – то трябва да бъде естествен резултат от вътрешния живот и да се проявява от самосебе си”.

“... Смущава те твоята стеснителност и срамежливост в отношенията с хората. Постепенно, с опита ще се развие известна наглост, ако това може да те успокои. Но главното е, че това е ясно доказателство за живеещото в нас самолюбие”.

“Как да направя, за да не ми бъде скучно с човека? – Трябва да разберем, че Бог изпълнява Своята воля за нас чрез хората, които ни изпраща. Няма случайни срещи: или Бог ни изпраща човека, който ни е необходим, или ние биваме изпратени от Бога на някого, без изобщо да знаем.

Ние умоляваме Бога за помощ, а когато Той ни я изпраща чрез определено лице, я отхвърляме небрежно, невнимателно и грубо”.

“Ти питаш за “тесните врата”, защо непременно “тесните”? Не може ли и тук, в Църквата, да се живее леко?

Тази необходимост е обусловена от общата изкривеност и повреденост на човешката природа (грехът, смъртта). Страданията имат и положителна сила и

смисъл. Човек израства духовно, ако ги посреща мъжествено, с готовност. В този свят на страдания вече не е възможно да се живее леко и радостно”.

“Мисля, че в основата на твоите душевни неразположения стоят две причини: 1) прекомерна заетост със себе си и, като резултат – малка заетост с околните, и 2) малко любов към Христа. Тази любов е основа и корен на всеки духовен живот и сила, затова трябва да я отглеждаме и възпитаваме в себе си. Започни поне с тази неопровержима мисъл, че в цялата човешка история не е имало и няма да има нищо по-прекрасно от Христос. Ако вземеш всички Наполеоновци, Цезаровци, Александровци, всички гении и вождове на човечеството – у всички тях ще намериш петна и нечистота; и само в кроткия Син на Мария ще видиш всичко прекрасно, всичко желано, за което някога е мечтаело човечеството. Да се вглежда в този образ, да си го изяснява и задълбочава в себе си, да живее с мисълта за Него, да Му отдава своето сърце – това е животът на християнина. Ако това го има, тогава има и пълна сърдечна тишина, има го този мир, за който говори св. Исаак Сирийн: “Помири се със себе си, и с тебе ще се помирят небето и земята”.

“Ти питаш кое е най-важното в религията, ако не нравствената страна? – Но не по-малко важни са Тайнствата, догматите, обредите, а най-главното е реалното съединяване с Бога и подготвянето на своята душа за безсмъртието”.

“Относно религиозността на Толстой и Русо нещата стоят така. Религията е сложно нещо. Виното например се състои от вода, спирт, ароматни вещества, подправки и т. н. Така и религията – тя се състои от спирта на догматите, от ароматните вещества на култа и обредите и от нравствените правила – водата. Ето, Толстой и Русо са виждали само тази вода”.

“Въпросът за избора на кариера е много труден, но в случай че има ясно изразено призвание, трябва да се вслушваме преди всичко в този глас; това дори практически е по-изгодно, тъй като изборът на кариера не по призвание, а по външни съображения винаги прави хората работници втора ръка, бездарни и без вдъхновение”.

“Твоето съкрушение за това, че не можеш да постигнеш Бога, е много законно – тъй като едно от свойствата на Бога е именно Неговата непостижимост. И ако пълното Му постигане беше станало възможно за нас, които сме ограничени същества, това би означавало, че Той е ограничен и краен, тоест, че Божеството е непълно. Изобщо, нашите познавателни методи за недостатъчни в делото на познанието и не бива да бързае да приемаме тази своя ограниченост за ограниченост

на това, което сме искали да постигнем. В нас е заложена безсмъртна, божествена душа, която и чрез тази ограниченост се стреми към Бога. Цялата грешка е в това, че хората съдят за Бога, пребивавайки извън Бога. В нито едно човешко дело не е допустима такава недобросъвестност. Никой няма да се заеме да лекува хората, без да е изучил медицината, няма да започне да строи къщи, ако няма специални познания: а защо за божествените дела най-строго от всички съдят хора, които са далече от тази област? И в същото време – колко смирени са онези, които са преуспели в делото на Богопознанието. Може да се каже, че смелостта да се съди за Бога е обратно пропорционална на близостта с Него”.

“С Евангелието при тебе “нищо не става”, първо защото не ти достига въображение. Евангелските думи не ти дават живия образ на Христос; за това е необходимо твоето собствено усилие. Второ, ти малко обичаш Христа, иначе жадно би чел и препрочитал тази единствена книга за Него и би намирал все нови и нови детайли и отгънъци.

Има два начина за четене на Евангелието.

1. Да се чете много малко, по един-два стиха и те да се обмислят през целия ден, да се разглеждат като отправени към тебе Христови думи.

2. Когато познаваш добре Евангелието – да четеш по-големи части (по един цял Евангелист, всичките четири Евангелия наведнъж), за да уловиш връзката между събитията и общия дух. При слаба памет това много помага и дори е жизнено необходимо”.

“Много добре те разбирам, когато се оплакваш от пустотата на живота около тебе. Ще те посъветвам две неща: първо, честа кратка молитва през деня за себе си, докато вървиш, като: “Боже, очисти ме, грешния”, “Боже, бъди милостив към мене, грешния”, “Господи Иисусе Христе, Сине Божий, помилуй ме” – много пъти. Ето начин да имаш памет за Бога, която ще те предпази от лекомислие, бързивост и пр.

И второто – да не криеш особено своята религиозност от приятелите си. Неочаквано можеш да срещнеш съчувстващи, питащи, интересуващи се. С една дума, не се стреми да скриваш от хората своята истинска същност под общата маска на лекомислие и празнота”.

“Нашето дело, на православните руски хора, е да разберем своята вяра по два пътя: запознавайки се с нея и живеейки с нея. Ти ми зададе редица въпроси, но имай пред вид, че богословските и философските въпроси не могат да се разглеждат в

какъвто ни е угодно ред и последователност, както е в математиката и във всяка друга наука.

Ако искаш да разбереш в дълбочина нашата вяра, за тази цел чети Евангелието с коментарите в ръка и се старай да живееш църковно. Преди това всичко ще бъде само една игра на ума и празно любопитство. Разбирам колко трудно е това за изпълнение, и обратно, колко лесно и занимателно е да четеш теософските фантазии, но нищо друго не мога да те посъветвам”.

“... Ти питаш за формата в религията. Какво повече да се каже от това, което е казал Христос: “Защо Ме зовете: Господи, Господи! а не вършите, каквото казвам?” (Лук. 6:46). Мисля, че всяко преобладаване на естетиката в богослужението е нарушение на 3-тата заповед. А естетическата емоция толкова прилича на религиозната, че тук е много лесно да сгрешаеш. И изобщо, където има “страстно” отношение, там нещата са подозрителни. Трябва да внимаваме да не се наруши вътрешната правдивост”.

“Когато смяташ, че имаш право да осъдиш някое, дори и наистина възмутително явление и постъпка – провери дали в същото време в теб няма лична злоба, раздразнение, ревност, завист, враждебност към хората, желание да унизиш, да осмееш: почти винаги ще намериш, че има. Оттук изводите са ясни”.

“Вие пишете за “религиозния минимализъм”. Но нали в Евангелието няма да видиш никаква друга гледна точка, освен съединението на духовния максимализъм и житейския минимализъм (“Бъдете съвършени, както е съвършен вашият Отец Небесен”, “Не се грижете за това какво да ядете или какво да пиете” и т. н.). Към каквито и хитрости да прибъгваме в тълкуването на тези ясни думи, отправени именно към нас, никакъв друг смисъл няма да извлечем от тях. Има един-единствен път да направим тези думи незадължителни за себе си – това е съзнателно да направим Евангелието незадължително за себе си, т. е. да се отречем от Христа. Това значи ли, че трябва веднага да оставим своята работа, своите уютни квартири, децата, семейството, малките ежедневни радости и да тръгнем като боси странници накъдето ни видят очите? – Това би било неправилно решение на въпроса – неправилно, защото е външно. Трябва да започнем не с това, а с търсенето на онова състояние на душата, когато външните решения ще се явят от самосебе си, когато постоянната “радост в Господа” и силата на благодатта сами настойчиво ще ни продиктуват друг начин на живот в замяна на епикурейско-егоистичния, който водим. А дотогава – нека да се измъчваме и да страдаме за своята духовна нищета и бедност, за своето

недостойнство, маловерие и духовна леност, но да не ги издигаме като принцип и правило на живота. Ако бях заподозрял, че вие сте спрели до програмата на дребния еснафски живот, с максимум развлечения и минимум духовен живот, бих се разтревожил сериозно. Но това, разбира се, го няма; у вас, навярно, има и вътрешна тревога за себе си, и скръб за Русия и Църквата, и желание за най-висшето, праведно и свято, и готовност за жертва, и съзнание за своята духовна слабост – и слава Богу”.

“Какво да направим, за да не се сърдим, да не се обиждаме, “когато ни обиждат и оскърбяват”? Да търпим и да стискаме зъби? Да се тренираме в самообладанието, да развиваме търпение? – Само по себе си всичко това не е лошо, но не е това, което трябва да бъде, всичко това са външни, а не благодатни, християнски пътища. Единствено верният път е постоянно, ежеминутно да имаме пред себе си висока цел, “винаги да виждаме Господа пред себе си”, както казва псалмопевецът: “Винаги виждах пред себе си Господа, защото Той е от дясната ми страна”. Помните ли един разказ от живота на Клемансо? – Веднъж, обхождайки траншеите, той се приближил изотзад до стрелеца, потупал го по рамото и попитал: “Как е, старче?”, а той, без да се обръща и без да знае кой говори с него, го ритнал с крак и скверно изругал. Клемансо, който никога не прощавал нито една обида, само се усмихнал и продължил нататък. Откъде този езичник, този страстен и гневев човек взел “кротост и търпение за понасяне на обидите”? – От великата идея, която винаги била пред очите му – “победата на Франция”. Да защити и нас от греха непрестанната памет за “победата на Победилия света”. Когато униваме от обидите и се дразним, нашият грях е в това, че в този момент сме прогонили от сърцето си вярата, любовта към Христа и висотата на нашето призвание; в този момент сме се ограничили с това, че помним само писмото, което са ни попречили да напишем, книгата, която сме искали да прочетем, хилядите дреболии, които ни нараняват, и главното – все за себе си и за себе си. “Винаги виждах пред себе си Господа, защото Той е от дясната ми страна” – това е единственият път. Господ да ви утвърди на него”.

“Вие се оправдавате с това, че вашето прегрешение не е голямо, не е важно. Но в света няма нищо неважно, нищожно – нито лошо, нито добро. И най-незначителното действие, мимоходом подхвърлената дума, най-мимолетното чувство – са важни и реални, както е реално всичко в света. Затова всичко, и най-малкото, трябва да съответства на най-главното и нищо не бива да се смята за незаслужаващо внимание или свободно от нашата отговорност...”

“Обичайните (юношески) грешки в богословстването:

1) предположението, че всички въпроси са разрешими, и 2) увереността, че разрешаването на тези въпроси е чисто интелектуален, дискурсивен процес (значи, независим от вътрешния подвиг, от очистването на ума и сърцето с молитва)”.

“Много юношески съмнения са от гордост.

1. Трябва да направим някаква решителна стъпка, да излезем от компромисите, да отдадем всичко на Бога”.

2. “Не бива да се причастяваме често – чувство за своето недостойнство”.

3. “Гордо чувство за своята необикновена греховност”.

4. “Не бива да се омъжваш, тъй като поемаш на себе си твърде много неща – създаването на нови хора”.

“... Относно семейството – не трябва да разбираме това буквално. Ние знаем, че апостолите (Петър) са живеели със своите семейства, че Лазар и неговите сестри не са се изоставяли едни други, приемали са Христос в семейството си, оставайки верни на Него. Знаем, че много светии са били семейни. Само трябва да умеем да поставим семейните отношения на второ място в душата си и всеки момент да сме готови да поставим на първо място своята вяра. Същото е и с имуществото – “можеш да притежаваш всичко, но да не бъдеш обладан от нищо” (ап. Павел)”.

“... Вие пишете за “студенината и самотата” на Вашия живот. Много ми се иска да Ви утеша! Нима молитвите, приятелите, работата, не Ви извеждат от самотата и не стоплят сърцето Ви? Убеден съм, че е така, и че Вашите думи трябва да се разбират в смисъл, че понякога, може би дори често, Ви е студено и самотно; често, но не винаги. Разбира се, в тази самота голяма роля играят обстоятелствата на Вашия живот, но да бъдем мъжествени и да признаем, че немалко значение, и може би дори най-голямо, имате самите Вие. Вие сам пишете, че “Ви е трудно да излизате от себе си”, т. е. че у Вас има някаква обърнатост към себе си, а това е грях, и то не какъв да е, а коренният и първичен грях на нашата човешка природа. “Хората са паднали в самолюбие, предпочитайки съзерцаването на самите себе си пред съзерцаването на Божеството” (св. Атанасий Велики). Изходът отгук, от тази обърнатост към себе си, е в отварянето на себе си за Обективното. Стремете се към блажена простота и се молете за нея, за тази свята простота, която се дава заради забравянето на себе си и пълното, без остатък, обръщане към Божествената светлина, към света, към братята. Тогава във Вашата душа ще дойдат свише пълен мир, радост и покой. А пътят към тях е послушанието – бързо, доброволно, радостно, неразсъждаващо. Вие питате: послушание към кого? – към първия срещнат, към близките, към гласа на съвестта,

към правилата на Църквата, към духовния отец. Нашата затвореност винаги е грях, но не винаги само наш личен грях; често това е порок на целия род, на семейството, на предците. Но това още повече трябва да ни подтиква да се борим с греха за спасението на целия наш род. Нали всяка лична духовна придобивка по тайнствен път се предава на всички наши роднини, живи и починали. Господ явно ще покаже това във Вашия опит, ако Вие преуспееете по този път. Във Вашето семейство на Вас е дадено да разбирате тези въпроси по-добре от всички и, ако Вие измолите за себе си от Бога кротост, душевен мир, търпение, то Вие ще обърнете към духовния път цялото си семейство, и то не с проповед, не с поучения, а с мълчаливо усъвършенстване в доброто...”

“Разрешете ми да кажа няколко думи за Вашето четене. Всичко, което сте чели досега, е било за развиване и укрепване на Вашата християнска мисъл и християнско светоусещане. Но това е малко, и не само е малко, но и този вид четене определено трябва да се постави на второ място. Християнството не е философска система, то е живот, особен начин на живот, и ето на какво трябва да се учим непрестанно, буквално всеки ден. Има майстори в този божествен живот, започнали от първите степени и достигнали до такива върхове, че дори не винаги ги разбираш, когато говорят за тези върхове. Именно тях трябва да четем. Това, разбира се, са светите отци, аскетите, подвижниците, богатири на вярата и ревността за божествен живот. В приблизителна последователност ето най-великите от тях: светите Антоний Велики, Ефрем Сирин, Авва Доротей, Макарий Велики, преподобните Иоан Лествичник, Исаак Сирин, Симеон Нови Богослов. Преди тях можеш да прочетеш нашите, руските – Инокентий, Игнатий Брянчанинов, Теофан Затворник, Иоан Кронщадтски. Те са напоени с духа на изброените по-горе светии, но ги излагат на езика на нашето време и приспособени към условията на нашия живот. Много от аскетическите свети отци са събрани в томовете на “Добротолюбие”-то, приблизително в необходимата последователност. Те трябва да се четат бавно, със записки, с размишление, по един том на 2-3 месеца”.

“В нашето възприемане на словото Божие се различават следните моменти – слушане, разбиране, приемане със сърцето и накрая – прилагането на прочетеното в живота. Испитайте себе си на кой от тези етапи се намирате. Винаги ли просто го слушате и често ли го вземате в ръце, за да го прочетете? Слушайки и четейки, правите ли си труда да вникнете в него и да го разберете? Стига ли то до вашето съзнание и сърце, събужда ли ги? Ако е така, има ли плодове от това, то раздвижва ли

ви поне малко от мъртвата точка на успокоеност на нашия обичаен живот? Испитайте себе си – и бавно и упорито започнете да се изкачвате по тези стъпала”.

“С участие и съчувствие прочетох дългия списък на Вашите душевни скърби и скърбях заедно с Вас. Но все пак аз вярвам, че Вашата душа в основата си е добра. Работата е в това, че да живееш по съвест е много трудно, а да живееш като всички е много лесно и става някак от самосебе си. “Божие е скъпо, бесовското – евтино”, и ето, към това евтино се устремяват всички. Колко лесно е да живееш без усилия, в непрестанен кинематограф от срещи и разговори, без да носиш никакви задължения, без да се принуждаваш към нищо, да храниш своето тщеславие, леност, лекомислие. Но аз добре зная, че такъв живот Ви е дълбоко противен, че Вие бихте искали да бъдете добра, внимателна към всички, светла, чиста.

Позволете ми да Ви дам един малък съвет. Всеки ден започвайте така (разбира се, ако има подходящи условия за това): преди каквото и да било дело прекарайте поне половин час в молитва, четене и размисъл. На молитва споменавайте всички близки, болни, починали, обръщайте се към Бога с молба за помощ във Вашите вътрешни и външни трудности. След това четете. Добре е, ако освен Евангелието почетете от някоя духовна книга. След това помислете за предстоящия ден, представете си всички възможни трудности, които Ви очакват, и се подгответе за тях, и главното – всеки ден от сутринта си давайте дума да не извършите нито една постъпка против гласа на съвестта. А вечер, дори когато вече лежите в постелята, испитайте целия ден от гледна точка на това правило. Зная колко е трудно това, но опитайте – това е истинският, правият път към пълното духовно изправяне. Напишете ми излязло ли е нещо от това”.

“... Бъдете мъдър и извлекете максимална полза за себе си от изпитанията, които Ви изпраща Бог. Каква полза, ако сме прочели цели библиотеки от мъдречи, философи, богослови, а се препъваме на всяка крачка в живота? – “толкова по-голямо осъждане ще получим”. Хершензон пише във “Вехи”: “Всички ние знаем толкова много божествени истини, че една хилядна част от това, което знаем, би било достатъчно, за да ни направи свети, но да знаеш истината и да живееш според истината, както знаете, са две различни неща”. Не си позволявайте да вървите само по лекия път на натрупване и разширяване на знанията, а заравяйте своя плут колкото е възможно по-дълбоко в недрата на своята душа. Условията, в които ни е поставил Господ, са единственият възможен за нас път на спасение; тези условия ще се променят веднага след като ги използваме докрай, като превръщаме обидите,

оскърбленията, болестите, трудовете – в злато на търпението, безгневието, кротостта. Не позволявайте на душата си да се раздвоява така, че една част от нея да се издига до седмото небе с Дионисий Ареопагит, а друга да се влачи по земята в униние, дребнава обидчивост и дори злоба...”

“... Трябва да държите себе си в чистота и яснота, за да свети Вашата светлина на другите. Затова трябва да обичате Светлината и да не ѝ изменяте: “Вярвайте в Светлината, за да бъдете чеда на светлината” – А на практика? – да търсим тази Светлина в себе си и в другите, да поддържаме и култивираме в себе си и другите всяка искрица добро и светлина, да се радваме за светлината, да не вярваме в тъмнината и лъжата, да затваряме очите си за тях, защото те са призрочни и избухват, когато им обръщаме внимание...”

“За какво е необходима вярата? – за нищо. Ако бях казал, че тя е необходима, за да бъдем добри хора, да помагаме на хората, да познаваме Бога, да спасим душата си – всичко това би означавало користоно и егоистично отношение към вярата. Ние вярваме не заради нещо, а защото обичаме Бога, защото Бог за нас е (в Своето явяване на земята в качеството на Богочовека-Христос – съвкупност от всичко най-светло, най-чисто, най-прекрасно, накратко казано – от всичко най-желано. Любовта към Бога води след себе си вярата в Бога. Когато Вие търсите истината сред противоречивите философски системи, това е защото обичате Истината; ако всяка земна красота само измъчва Вашето сърце и никога не го насища – това е защото ние ще се успокоим само при Вечната, Нетленна Красота. Ако се измъчвате от нечистотата на своето сърце – това е защото, без сам да знаете, Вие жадувате за абсолютната чистота и святост”.

“Вие се оплаквате от “граповостта” на Вашия живот – но такава е всичко, което се върши от хората – където има хора, там има и страсти, и теснота, и егоизъм, и самолюбие; толкова повече трябва през цялото време да се държим на известна дълбочина, да не губим от погледа си общите, крайни цели, да унищожаваме всичко дребнаво и делнично в себе си; тогава ще стане по-лесно да понасяме всичко това у хората. Господи, изпрати ни търпение, великодушие и кротост. Всички ние вършим не своето, а Божието дело, и затова всички конфликти ще се изгладят не с нашите огромни усилия, а с Божията мъдрост”.

“Това, че Вашият живот ви измъчва, показва, че в душата Ви има нещо светло, което се ужасява от тази обща лъжа и нечистота. Всеки от нас е двойно същество: от една страна, достойно за съд и осъждане, а от друга – съдещо, жадуващо за правда и

светлина. Колкото повече израства Вашият вътрешен човек, толкова повече ще виждате светлината в заобикалящите Ви хора и неща, докато не достигнете такава чистота на сърцето, че всичко ще Ви изглежда светло и преобразено; и това е пребиваването в рая още преди смъртта. В това състояние живеят праведниците и светиите, които са много сред нас, но ние не ги виждаме поради нечистотата на нашите очи и сърца. Т. е. ние ги виждаме, но те ни изглеждат или съвсем обикновени хора, или чудаци и юродиви”.

“Опасността от самочинните аскетически упражнения: поради нашата крайна материална, чувствена плътскост и тежест ние сме слабо проницаеми за въздействията на духовния свят. Само с изтънчването на нашето тяло до нас достигат “небесните звукове”. Но дяволът също е дух. И чувственият, обременен човек е еднакво недостъпен за въздействията и на двата свята. Но, самоволно изтънчвайки тялото си с аскетически упражнения, човек го прави достъпно и за злите духове”.

“... Не отговарям на Вашата молба по същество, по повод на нея ви пиша това, което неведнъж съм казвал и писал на моите духовни чеда.

Аз не мога и смятам за неправилно да се заемам с решаването на чиято и да било съдба, на чиито и да било семейни дела. Не се чувствам призван за ролята на “старец” и съзнавам своето дълбоко недостойнство за това. Изобщо, “старчеството” и “послушанието” са много отговорни и трудни и за двете страни неща, че да мога така бързо да се заема с тях.

“Разговорите за чувството убиват самото чувство”.

“Ако сърцето е хладно и молитвата не върви – да се обърнем към Евангелието; ако това не помогне, да отворим любимия си свети отец: такъв “светия-приятел” трябва да има всеки”.

“Вие се оплаквате от това колко трудно и дори скучно е четенето на светите отци. Но опитайте се да поставите въпроса така, че те са не трудни и скучни, а може би Вашата душа още не е готова да види светлината, която другите виждат в тях. Но вие не оставяйте това четене, опитвайте се да съгреете душата си с топлината на тяхната вяра, да се докоснете до техния духовен опит. Ще кажете, че тяхната висота е несъизмерима с цялата дребнава делничност, която ни държи в плен. Но вгледайте се в себе си – не е възможно това винаги да е било само трудно и скучно. В редки моменти от живота – в изпитания и скърби или в голяма радост душата се стреми да се издигне, и тогава може би иначе звучат думите, които преди не са достигали до Вас. А в обикновеното време е необходим труд и известно насилие над себе си, за да

събудим своята мудност. И бъдете уверен, че тези усилия ще дадат своя плод, и невидимото засега за Вас натрупване на духовни богатства ще се прояви в нужния момент и може би ще Ви спаси в истинската беда.

Вие пишете за своята самота и изоставеност. Разбира се, необходимо Ви е живото общуване с хората и тяхната близост. Но, помислете си – сред тези свети отци какво “избрано общество” имате, какви съкровища на най-добрите души, натрупани през вековете, Ви се дават и всичко това е изцяло във Ваше владение. В това е и радостта от църковното общуване – че всички ние сме живи и всички сме братя в Църквата, и живият член на Църквата не може и не трябва да се чувства изоставен”.

“Колко са безплодни индивидуалните усилия в повечето случаи! Търсете дружбата. Ето случай, в който 1+1 не прави 2, а поне 3: това сте вие двамата + онова велико нещо – взаимната любов, която Ви поддържа и укрепява”.

“Обикновено ние живеем с най-повърхностните слоеве на своите душа и съзнание. Това се вижда дори от факта колко лесно изпадаме в негодувание за дребни неща, какво голямо значение придаваме на дреболии. Половината от нашите огорчения и житейски трудности биха изчезнали, ако пренесем центъра на своите интереси на по-голяма дълбочина. Ето защо така настойчиво Ви препоръчвам да четете Евангелието именно сутрин – защото тогава това ще даде един малко по-различен тон на началото на всеки ден и ще Ви помогне да го прекарате по-достойно, да запазите сърцето си мирно, каквито и житейски бури да се случват в предстоящия ден”.

“Започвайте всяко дело, дори и най-малкото, с молитва – с призоваване на Божията сила върху Вашето дело и издигането на това дело на висота. Тогава у вас няма да има – и не може да има – лоши дела”.

“Нашите беседи и открити лекции – случайни лектори, случайна публика – не са родено, живо същество, а механичен, изкуствен продукт; тук никой не е вложил своята душа, не е родил това в мъчения, не го обича с родителска любов. Обратно, неголемите кръжоци с постоянен състав на слушателите, с ръководител, който познава всички, са нещо органично, което ръководи и възпитава. Това, разбира се, се отнася най-вече за младежките кръжоци”.

“Ето някои мои впечатления от общуването ми с младежта – израснали в условията на революцията, войната и емиграцията, младите често са нервно неустойчиви, но практични и реалисти; имат малък опит в доброто, често са слабо

културни, но притежават своеобразна честност и прямота, не признават фразите и “идеалите” без дела. Чувствителност към лъжата.

Съхранени ли са те за Русия и как да ги съхраним? Но младежта има право да попита – за какво? Ние не искаме да живеем за някакви цели, измислени от старците.

– За самите себе си. Те може да преживеят – и преживяват – целия си живот като нечия сянка, копие, трета ръка. Но това, разбира се, е лош начин. Първият, най-примитивен смисъл на съществуването е да бъдеш самият себе си.

Но личността е сложна постройка и националността играе голяма роля, ако не явно, то подсъзнателно, и това понякога се проявява неочаквано и за самия тебе.

И така, ако искаме да бъдем самите себе си, ние трябва да бъдем руснаци.

Но нима не можеш изцяло да се превърнеш в англичанин, немец, французин? – Можеш само отчасти.

Иначе това е един дълъг маскарад, който изтощава силите и не дава възможност за творчество.

Но къде да търсим това руско? – Посредством какво са се съхранили великите нации? Какво ги е запазвало или унищожавало? – (Езикът и вярата). И повече вярата, отколкото езикът.

... И на мен ми се иска да кажа на нашата младеж: вие сте млади, имате крилето на младостта, вие ще успеете да извършите този подвиг – да останете православни и руснаци. Вие сте православни, всички съкровища на Църквата, нейните молитви и тайнства са на ваше разположение: запознайте се с това съкровище, изучавайте го, хранете се с него.

Вие сте руснаци. Всичко, което са натрупали вашите предци, цялото културно наследство, целият гений на тази велика нация – това е ваше богатство, дадено ви даром. Ваш дълг е да изучите това наследство, да го култивирате в себе си, да вземате участие в общото руско дело.

Но тук е и трудността и, често, безплодността на индивидуалните усилия. Силата на съборността и дружбата. Огромно значение за младите имат юношеските организации, помагачи за сплотяването”.

“И още едно наблюдение – почти всички младежи са унили, мрачни, потиснати. У всички девойки има някаква лекота, простота, лъчезарност. Всичко им се удава по-лесно, при обръщането им към християнството по-лесно им се удава сърдечността на това обръщане. Младежите трябва да преодолеят много повече неща – преди всичко

разсъдъчността, самолюбието и т. н. Затова в бъдещото руско църковно обновление жената наистина предстои да играе немалка роля”.

Съвети към младите свещеници

Пастирската работа трябва да бъде индивидуална и творческа. Методът, който често се практикува, се превръща в рутина.

Всяка дума и поучение имат смисъл и цена само тогава, когато произлизат от собствения духовен опит и знание. Всяка дума, казана само с уста, е мъртва и лъжлива, и слушащите безпогрешно различават това.

“Пастирски” текстове (правя извадки за ръководство):

“Ние бяхме благи среди вас, *също* както кърмачка се нежно отнася с децата си” (1 Сол. 2:7).

“За всички станах всичко, щото по какъвто и да е начин да спася някои” (1 Кор. 9:22).

Трябва да учим хората да се изповядват. Колко често вместо изповед слушаш обикновени житейски разговори, самохвалство, цитиране на добри отзиви за себе си, оплаквания от близките и от трудностите на живота. Това е отчасти поради незнание и липса на църковна култура, отчасти – поради заплетеност в греха и слабост, когато човек не умее и не се опитва да види себе си, когато няма нито навик, нито желание да оглежда своята душа, не изпитва отвращение към греха, нито стремеж към светлината и жажда за очистване.

Да се стремим всички, които идват на изповед, да излизат от всяко говееене с поне един добър навик – например, задължителна молитва два пъти на ден, неосъждане и т. н.; настойчиво да ги приучаваме и проверяваме – после всичко това само става необходимост.

Случва се, готвейки се за изповед, говеещият понякога да изпитва страх от греха, искрено покаяние до сълзи, а като дойде при свещеника, да не чувства нищо, да няма страх и съкрушение. Не трябва ли да разширим границите на тайнството? Не можем ли да смятаме, че тайнството покаяние включва в себе си цялото говееене, молитвите, покаяните чувства, а моментът на самата изповед е само заключителен, макар и най-важен момент?

Всеки свещеник трябва да бъде добре осведомен в областта на нервните и психическите болести – това е много необходимо в практиката на духовничеството.

Обичаен е случаят, когато изповядващият се, а с него и духовникът, приемат явлението от нервно естество за религиозно преживяване, или когато свещеникът не

умее да определи истеричната основа на много явления и с това само влошава положението. А често става и обратното – за нервна болест се приема тежкото състояние на душата, обременена от греха, заплетена и помрачена от неразрешени конфликти. Известни са случаи, когато една изповед окончателно е излекувала застарели и тежки, уж нервни заболявания, против които са били безсилни всички медицински средства.

Човек, който често се изповядва и няма залежи на греха в душата си, не може да не бъде здрав. Изповедта е благодатно разтоварване на душата. В този смисъл изповедта има огромно значение за целия живот, което е свързано с благодатната помощ на Църквата.

Първата, твърде ранна изповед (има деца, които на 6 години са свършени младенци) не нарушава ли простотата, целостността, непосредствеността с изкуствено пробуден анализ? За някои особено “детски” деца аз бих я пренесъл година-две по-късно.

Днес децата (10-12-годишни) ме попитаха (очевидно след голям спор помежду си), какво е аскетизъм. Аз отговорих: “Система от упражнения, привеждащи тялото в подчинение на духа”. “А какви са първите упражнения?” – 1) дишане през носа, 2) ядене не до насита (да не вземаме втори път), 3) да не се излежаваме в леглото.

Това може да бъде тема на голяма самостоятелна беседа с децата.

Ние, допускайки честата изповед и причастяване, понякога забравяме спасителната сила на продължителното говеене, което е възможно само през Великия Пост – честите и особени служби. Тогава през цялата седмица човек има жив и убедителен опит в борбата с греха, радост от победата над него, вижда резултатите от своята молитва.

Безизходното положение на много каещи се, привидната безнадеждност на тяхното положение (“все едно, ще се върна към същото, няма смисъл да се боря с греха”) – се дължи на това, че тези хора стоят извън Църквата. Тяхното спасение е в това да влязат в Църквата, в общуването на братската любов. В нашата църковна практика се губи съборният характер на нашите тайнства, в това число и на тайнството покаяние.

Често забелязвам у изповядващите се желание да преминат през изповедта без болка за себе си: те или се оправдават с общи фрази, или говорят за дреболии, премълчавайки това, което действително би трябвало да обременява съвестта им. Тук има и лъжлив срам пред духовника и изобщо – малодушен страх да разровиш живота

си, пълен с дребни и привични слабости. А истинската изповед, като благо разтърсване на душата, плаши със своята решителност, с необходимостта да промениш нещо или просто да се замислиш над себе си. Тук свещеникът трябва да прояви смелост, да не се страхува да разруши тази успокоеност и да се опита да извика чувство на истинско покаяние.

На мнителните хора, подозрителни към всяко движение на своята душа, които изтезават себе си и своя духовник с непрестанно копаене в своята душа, и в края на краищата стигат до пълно объркване, – трябва да се забрани самоанализът и детайлното изпитване на своята съвест и да се поставят на проста, но хранителна диета: молитва и добри дела. В тези две упражнения душата се укротява и се развива чувство за Истината; след това можем отново да се върнем към самоизпитването.

За неразкаяните и окаменели, мисля, е необходима публична изповед пред цялата църква, както е било в древни времена.

В нашата пастирска практика е слабо разработен въпросът за това как духовникът да ръководи нервнболните, истеричните, хората с ненормална психика. Според моите наблюдения молитвеното напрежение и подвизите на поста често още повече задълбочават техния вътрешен хаос и не само не ги изправят, но им причиняват явна вреда. Тук са необходими особени прийоми, може би понякога напълно противоположни на онези, които са приложими при нормалните хора.

Човек често не знае как да пристъпи към изповед. Трябва да му се помогне, да се събуди покаяно чувство у него, да му се зададат насочващи въпроси – имал ли е през този период някакъв духовен живот (борба с греха, молитва, самопринуждаване, усилия да стане по-добър), успял ли е в нещо, не се ли е върнал назад? Кой грях смята за най-тежък? Коя добродетел – за най-важна?

Необходимо е да съветваме за колкото е възможно по-често прибегване към тайнството Причастие. Урокът, получаван веднъж в годината, няма да научи на нищо.

По време на изповед много хора, ако не всички, повече от всичко имат нужда свещеникът да се помоли с тях. От тази съвместна молитва сърцето се смекчава, покаянието се изостря, духовното зрение се изтънчва.

Уроците на изминалия пост

Колкото и да си изморен, бъди максимално внимателен, не бързай.

По-добре е към всички да проявяваш пълна любов, снизхождение, съчувствие, никого да не плашиш със строгост.

Дори ако се изповядват неправилно (тщеславят се, изброяват своите добродетели, подробно разказват за своите житейски обстоятелства) – не бъди рязък, не ги спирай – много нещастни хора идват, за да поплачат за своя тежък живот.

Чети ясно молитвата преди изповед на изповядващия се:

“... Докосни се до неговото сърце, отвори сърдечните му очи, дай му, Господи, да вижда своите прегрешения, изпрати му скръб за греховете, дух на сърдечно съкрушение и покаяние, за да се очисти, освети...” и т. н. Често у равнодушните след молитвата се пробужда чувство на покаяние.

Главното е да се достигне до искрено покаяние, ако е възможно – до сълзи, при които не са необходими подробности, но за появяването на които често е необходим подробен и конкретен разказ.

Давай епитимии на всички. Епитимията – това е напътствие, урок, упражнение; тя учи на духовен подвиг, поражда вкус към него; трябва да я ограничаваме с точен срок, например, да се прочетат 40 акатиста и т. н. (разказът на Х. как не му се е искало да оставя ежедневно четене на акатиста, когато срокът изтекъл). Възможни видове епитимии – поклони, Иисусова молитва, ставане за полунощница, четене, пост, милостиня – на кого каквото е най-необходимо.

Нормален ред на изповедта: Молитва и кратък съвет как да се изповядваме. Дай му да се изкаже, не го прекъсвай, само му помагай, ако мълчи. Молитва за изпращане на сърдечно съкрушение на каещия се и прощаване на греховете му.

Съвети. Разрешение

Не можем да лекуваме чуждите души (“да помагаме на хората”), ако не сме излекували себе си, да привеждаме в ред стопанството на чуждата душа с хаос в собствената душа, да носим мир на другите, ако го нямаме в себе си.

Нашата помощ на хората често се състои не от системно обмислени действия върху тяхната душа, а в невидимото и неведомо за нас действие на нашите духовни дарове върху тях. Когато Антоний Велики попитал своя мълчалив посетител: “Защо не ме питаш нищо?”, той отговорил: “Достатъчно ми е да те гледам, свети отче”.

Какво голямо значение има костюмът! С облеклото и формата е свързан цял комплекс от чувства, понятия, душевни движения. И по-конкретно мисля, че

свещеникът не бива да облича светски дрехи. Снемайки своята одежда, той неизбежно придобива “несвещеническо” самочувствие и в някаква степен изменя на своето свещенство.

Всеки човек християнин, и особено свещеникът, трябва винаги да бъде готов заради Бога да се откаже от всичко, когато Бог поиска това.

Не бива да се колебаем да посещаваме и най-съмнителните в църковно отношение семейства. От опит зная, че те ще се радват, навсякъде ще те приемат с голяма радост, няма да те пуснат лесно да си отидеш, ще ти благодарят.

Съвети на о. Сергей Булгаков (предадени му от о. И. Кронщадтски). Не служи по навик, дори и требите, но винаги с благоговение. Старателно се подготвяй за Литургия (подготовката може да се раздели на части през деня). Не вдигай очи по време на служба.

Не актьорствай.

Не затваряй вратите на идващите, каквито и да са те.

Не се отказвай от парите (гордост).

Изповядвай всеки идващ така, сякаш това е неговата последна, предсмъртна изповед.

Свещеникът изслушва потресаващи изповеди, и то с пълно участие, и в същото време не се изморява, не се чувства сломен от тази лавина от човешки грехове и скърби, която го залива, – защото той я приема (по силата на свещеническата благодат) не върху своето сърце. Така и трябва да се живее.

Необходимо ни е, освен енориите и общия църковен живот, и това, което в древна Русия се е наричало “малка църква” – т. е. такива места на църковна топлина, малки църкви на отделни семейства, където да се осъществява общуването на хората, невъзможно в големите, пъстри по състав и непостоянни енории. Задължението на свещеника е да ръководи такива групи, чиито цели могат да бъдат различни – изучаване на Евангелието или църковните служби, обслужване на болни и бедни. Но главното са не тези задачи, а общуването на хората помежду си. Трудно е дори да си представим колко самотни и подивяващи в своята самотност хора живеят сред нас.

Когато обмислям какво да кажа, в мен почти винаги започва истински процес на богословско и словесно творчество, и така самата проповед става репродукция. Значи този процес трябва да се извършва на глас, пред хората. Но за това има две условия – пълно сърце и пълна простота.

За да не говорим, без да сме се подготвили, трябва да имаме в главата си точната тема, разчленена на основни мисли. Но основното творчество трябва да става по време на проповед; иначе прегаряш, докато се готвиш, и поднасяш на слушателите само изстинала пепел.

Трябва по някакъв начин в проповед или обща беседа да разгледаме типичните “препъвания”, “домашните ереси”, с които са заразени голяма част от идващите на изповед. Ето някои от най-разпространените: не трябва да се боим от Бога, приматът на морала; “светиите са егоисти”; отричане на постите; отричане на Ветхия Завет; превъзходството на домашната молитва.

Членовете на Christian Science¹² укоряват нас, православните, в маловерие и неумение да преодоляваме болестите със силата на духа. Техният аргумент е, че Христос ни е освободил от робството на плътта (гл. 8 Рим.).

Какво да отговорим на това?

– Дарът на изцеление у християните не е дар на всемогъщество и божествена власт над природата...

Нали и самите апостоли са боледували, много праведници (св. Амвросий) до края на дните си са страдали от неизлечими болести. Това се обяснява с факта, че докато живеем в това “тяло на смъртта”, носим и всички последствия от това – до общото възстановяване – “винаги носим в тялото си мъртвостта на Господа Иисуса” (2 Кор. 4:10).

План на беседата за страданията (написано с молив малко преди смъртта)

1. Фактът на безвинните страдания на праведниците.
2. Евангелски текстове: “тесният път”, “чрез много скърби...”, “в света скърби ще имате”.
3. Видове страдания:
  - а) От греховете – “скръб и утеснение за всеки човек, който върши зло”.
  - б) Отричането от себе си – кръстът.
  - в) Несъответствие със света.
4. Участие в Христовите страдания.

¹² “Християнска наука” – секта, чиито последователи изцяло отричат медицинското лечение и твърдят, че човек може да се излекува “само с молитва” – Бел. прев.

5. Съзиждане на тялото Христово в света – чрез приемането на Христос и преобразяването на себе си.

За погребално слово – мисълта за крехкостта на всичко високо и якостта на всичко грубо и земно, и за възкресението като финал на тази трагедия.

Тема за погребение – нашето обичайно чувство за единствеността на този свят е пълно неверие в “Царството Небесно”. Оттук е скръбта по починалите, която в основата си е езичество и безбожие. Необходимо е да преминем към християнското усещане за реалността на Небесното Царство.

Мисли за надгробно слово

Обясними са нашите страдания, душевна болка, сълзи: нали ние сме толкова свързани със своите починали близки – тяхното тяло е наше тяло; и ето, тази плът се разлага, умира, превръща се в пръст. И нашата душа е с тях – ние сме едно същество; и ето, част от това същество се откъсва, отива си. Как да не страдаме и с душата, и с тялото си?

Но оттук има и друг изход: душата, оставила своето тяло, се намира в смутено, скръбно състояние, колкото и праведна да е била приживе. Самото отделяне от тялото е болезнен процес. От друга страна, починалите имат непосредствено усещане и виждане на духовните същности, нападенията на демоните и т. н. Нашата скръб и душевно смущение: нали душата още е много близо до нас, тя е едно същество с нас, и ако приживе, покрита с тяло, не винаги е чувствала душевното състояние на близките, сега тя е особено незащитна срещу нашето отчаяние, което усилва смущението ѝ. Ето защо наш дълг към починалите е да им окажем помощ, като приведем себе си в молитвено състояние – хармонично светла вибрация, която се разпростира и върху тях.

Всяка смърт е урок за нас, останалите живи; тя е чудо, както е чудо и раждането; “как се предадохме на тление”: тя е напомняне за близостта на нашата смърт, и при построяването на плана на своя живот трябва да се ориентираме и за смъртта – “respice finem”¹³.

С роднините на починалия да говорим за Възкресението на Христа, да ги съветваме да четат Евангелието за Възкресението, за митарствата, за трагичното

---

¹³ Мисли за края (лат.) – Бел. прев.

положение на душата на починалия. За необходимостта от молитва и за тях, роднините, молитви за починалия – това отклонява от егоистичната скръб за тялото на починалия (този въпрос смущава мнозина).

След края на панихидата известно време да се помолим наум за укрепяване, утешение, даване на сили на “предстоящите и молещи се”.

Тема за проповед на Рождество – радостта от вярата и чудото и радостта от съзерцаването на чудото в противоположност на кошмара и тежестта от признаването на неизменността на природните закони.

Тема за молебена с водосвет – близостта на Бога, Светия Дух и Неговите благодатни действия – не само в молитвата, но и във всяка наша чиста, безкористна радост, дори и в материите на този свят – в хляба, елея и в най-чистата от всички стихии – водата. Освещаването на домовете, предметите и др. не е магия и вълшебство, тъй като православието е религия на абсолютната свобода, и тук Божията благодат, слизаща на дома, очаква ответното движение на нашето сърце; ето защо в молитвите можем да чуем и призив към покаяние. Обръщането към Бога и съвместните молитви са най-доброто средство за разрешаване на всички въпроси и затруднения.

За втори път извърших присъединяване към православието. Ето какво трябва да имаме пред вид за в бъдеще:

1. Предварително да дадем на присъединявания записка с това, което ще говори, като разгледаме и обясним заедно с него всички точки.

2. Той трябва да научи поне Символа на Вярата, да знае чина на Литургията, утринните и вечерните молитви.

3. Изповед за целия живот от детството.

4. Да устроим това като религиозно тържество, особено ако това е млад човек: два пъти пропуснах този прекрасен случай. Чинът е много внушителен и за мнозина е полезно да го изслушат, да го възобновят в паметта и сърцето си.

Символиката на брака като тема на проповед на венчание: размяната на пръстените – вечността, всичко общо; свещите – яркото горене на душата; атласът под краката – общността на съдбата; венците – знак за победа, като награда за целомъдрието преди брака, като напомняне за мъченическите венци; общата чаша, обикалянето около аналоя – вечността и т. н.

Разкриването на чудото в Кана Галилейска като символ: водата – обикновеният живот – се превръща във вино на радостта, творчеството, необикновеността на взаимната любов между съпрузите.

Всеки в началото дава по-доброто “вино”, а после все по-лошото и по-лошото. Това е законът на този свят, законът на “прогреса”. Детето, това ангелоподобно същество, пораствайки, придобива черти на грубост, лъжа, вкус към злото. Простата, цялостна натура, като премине през училището, университета, живота – губи всички черти на своята цялостност, появява се раздвоеност, лъжливост, вялост. Такава е и историята на народите. Такъв е в повечето случаи и бракът. В началото – взаимно сближаване, лекота в общуването; после идват вялост, равнодушие и скука, или, което е още по-лошо, злоба, често ненавист и дори окончателен разрыв.

Не са такива законите на Царството. Водата, естествена, проста стихия, се превръща във висша стихия, в Евхаристийна влага.

И брака в неговата даденост, не лошия, а човешкия, естествения, ние трябва не само да не снижаваме в по-ниски плоскости – но и да се стремим да постигаме истинско духовно единение, да бъдем не само “една плът”, но и “един дух”, да съзиждаме своя брак по подобие на брака на Христос с Църквата.

Тема за слово за брака

Има три врага на нормалния семеен живот:

Разочарованието един от друг – като следствие от сляпата идеализация в периода на годеничеството.

Самолюбието, третирането на другия като собственост.

Скуката.

Нека празничната радост на днешния ден да продължи през целия ви живот, нека в живота ви никога да не влязат баналността и скуката, нека всеки ден и през целия си живот да бъдете нови и необикновени един за друг – а единственият път към това е задълбочаването на духовния живот на всеки от вас (работа над себе си, интерес към хората, изучаване на словото Божие, самообразование).

Тема за проповед на причастниците

От Тайната Вечеря има три пътя:

Пътят на Христос – подвиг, страдание, смърт и възкресение.

Апостолите дремели в Гетсиманската градина.

Иуда тръгнал към предателство, отчаяние, гибел.

Няколко съвета за преподаването на Закон Божи.

Съвременните деца (особено момчетата) представляват труден материал за педагогическата работа на законоучителя. Те са разсъдъчни, рано изгубват творческата непосредственост, имат слабо развито въображение, те са трезви, практични и склонни към скептицизъм и насмешка. Естетическото им чувство е слабо развито, както и цялата област на чувствата изобщо, те нямат благоговение, чувство за тайните, за иерархията. Затова би било голяма грешка уроците по Закон Божи да се сведат до запаметяване на определен материал.

Преподавателят трябва да постави на първо място възпитателния момент, въвеждането на децата в областта на религиозните преживявания, вкореняването на религиозни навици в тях. Част от урока непременно да се посвещава на беседа на нравствени и религиозни теми. По пътя на беседата преподавателят трябва да се осведоми за домашната молитва на детето, за ходенето на църква от него и за това доколко му се удава да приложи в живота уроците на вярата и поведението, които получава в клас. Само по този път Закон Божи ще престане да бъде “учебен предмет”, а ще стане душевно дело и живот за детето.

Молитвата на уроците по Закон Божи е най-важният елемент в това преподаване. Същевременно това е начин да се повтарят научените молитви, като се променят в зависимост от обстоятелствата – приближаващия празник, светията на деня, поста, нечия болест, някакво радостно или скръбно събитие.

Важно средство за събуждане на нравствени и религиозни чувства у децата е да им се даде възможност да извършват съответната дейност. Възможни форми – грижа за училищната икона, украсяването ѝ с цветя, палене на кандилото, прислужване в църквата, събиране на средства за нуждаещите се, съставяне на албум с илюстрации към Свещеното Писание. Форми на вътрешна религиозна активност: молитва за болните, работа над себе си за изработване на послушание, търпение, правдивост и т. н., подготовка за изповед и Причастие.

По време на урока всички евангелски разкази трябва да бъдат прочетени в клас по Евангелието (а не по учебника). Евангелие трябва да има в ръцете на всички деца, и към края на учебната година те трябва с точност да познават неговия състав, реда на отделните части, да умеят да намират изучаваните разкази.

Много е важно цялото преподаване да бъде в постоянна връзка с богослужебния живот на Църквата и църковната година, за да могат децата да посещават богослужението, предварително подготвени за това от законоучителя. Това е един от най-истинските начини преподаването на Закон Божи да се направи живо и действено.

Полезността на вярата (конспект)

Тази тема – за невярващите, за това какво дава религията от тяхната материалистична гледна точка. За вярващите това няма значение – те получават плодовете на вярата като резултат, а не като самоцел.

Фактът на религията, дори емпирично вкоренен в природата на човека, няма нужда да бъде утвърден от такова временно и относително явление, каквото е европейската наука на настоящото десетилетие. Но тъй като всички ние в значителна степен живеем според стихииите на този свят, в това число и във връзка с науката, то за мнозина този въпрос не е без значение.

Образованото общество на Европа отдавна е излязло изпод сводовете на своите храмове. Протестантството било първата стъпка към това, последвал боен период на безверие и борба. След това се появило безразличието. Чехов пише в писмо до Дягилев: “Аз отдавна съм изгубил вярата си и гледам с недоумение на всеки интелigentен вярващ”. Една такава гледна точка вече е превъзможната. Европа е преминала фазата на боязън от религията, на обсебеност от материалистките и позитивистките теории. Тя толкова се е отдалечила от религията, че е успяла отново да се обърне с лице към нея и да я изследва отстрани, като обективен факт в редицата на другите факти.

Сега религията е предмет на изучаване от науката – с опити според най-новите научни методи, с изводи, теории, открития. И ето, научната мисъл прави (за себе си) цял ред открития.

1. История на културата: откриване на богатата религиозна култура у примитивните народи. “Цялата култура е от храма (Фрейзър). Религията е обилен извор. “Суеверията” са корен, от който са израснали държавната власт, собствеността, бракът, уважението към личността, всички изкуства и всички науки. “Най-интересното и най-ценното у човека са неговите идеали и вярвания. Това е приложимо и към нациите и историческите епохи” (Джеймс).

Религиозното брожение е симптом в живота на обществото и знамение за богатата жътва във всички негови сфери.

2. Психология. Изучаване на религиозната психология. Религията е целесъобразно установен закон, възпитателно средство. Дисциплината на вниманието (молитвата). Ритъмът.

Обредите – организация на емоциите и афектите (“оплаквачките”).

3. Психиатрия. Вредата от егоизма. Егоцентризмът – основно явление в психопатологията. Полезността на обективното като изход от себе си, увлечението, идеализацията. Поставяне на центъра на своята душа на сигурно място. “Аз усещам нечие силно и сладостно присъствие”, “Бог ме заобикаля като физическа атмосфера, Той е по-близо до мен, отколкото собственото ми дихание” (Джеймс).

Терапия, връзката на религията с невропатията.

Душевните болести възникват от задържане на емоциите. Изповедта, от гледна точка на медицината, е разтоварване на емоциите. Преодоляването на егоцентризма и солипсизма в религията. Любовта е котва в обективното. Егоизмът като източник на болести. “Боязънта е основно явление в психопатологията” (Дюбуа). “Идеализмът е физиологичен фактор” (Яроцки). “Душевният мир е единствената панацея”.

Признание на един доктор: “Аз предписах на моята болна да се изповяда и загадъчните припадъци, против които беше безсилно тримесечното пребиваване във водолечебницата, преминаха след един час изповед”.

“Най-доброто лекарство за всички душевни болести е радостта” (Щокъл). “Религията е най-добрата профилактика” (Дежерин и Гоклер). Практичността на религията, ценността на светостта, вредата от греха. Да си изгубиш ума – това значи да изгубиш някаква опорна точка, да се завъртиш в солипсизъм. Противоположното е молитвата, Бог, любовта, обективното.

Така ние виждаме, че християнството е открито на извънрелигиозна Европа като мощно профилактично средство.

Беседа преди изповед

“Ето време благоприятно и ден за очистване”. Време, когато можем да снемем тежкото греховно бреме, да разкъсаме веригите на греха: да видим “падналата и съкрушена скиния” на нашата душа отново обновена и светла. Но пътят към това блажено очистване не е лек.

Ние още не сме пристъпили към изповед, а нашата душа чува изкушаващи гласове: “Да не отложи ли? Достатъчно ли съм подготвен, не говея ли твърде често?” Трябва да дадем твърд отпор на тези съмнения. “Ако пристъпваш да служиш Господу Богу, пригответи душата си за изкушение” (Сир. 2:2). Ако си решил да говееш – ще се появят множество препятствия, вътрешни и външни: но те изчезват веднага щом проявиш твърдост в своите намерения.

По-конкретно, въпросът за честата изповед: трябва да се изповядваме много по-често, отколкото е прието у нас; поне през всичките четири поста. Ние, обзетите от “леностна дрямка” и неизкусни в покаянието, трябва отново и отново да се учим да се каем, и това е първото. Второ, трябва да прокарваме една своеобразна нишка от изповед до изповед, та времето между периодите на говеене да бъде изпълнено с духовна борба и усилия, да се храним с впечатленията от последното говеене и да се събуждаме в очакване на близката нова изповед.

Другият смущаващ въпрос – това е въпросът за духовника: при кого да отида? Да се придържам ли към един и същ духовник, каквото и да става? Можем ли да сменяме духовника? В какви случаи? Опитните в духовния живот отци утвърждават, че не трябва да сменяме духовника, дори ако това е само твой духовник, а не духовен отец, ръководител на твоята съвест. Наистина, случва се след успешна изповед при един свещеник следващите изповеди при него да се получават някак вяли и да се преживяват слабо, и тогава се явява мисълта за смяна на духовника. Но това не е достатъчно основание за такава сериозна крачка. Вече не говоря за това, че нашите лични усещания на изповед не се отнасят до същността на тайнството – недостатъчният духовен подем по време на изповед често е знак за собственото ни духовно неблагополучие. За това о. Иоан Кронщадтски казва следното: “Покаянието трябва да бъде напълно свободно, а не по принуда на изповядващото лице”. За човека, който наистина страда от язвата на своя грях, е без значение чрез кого ще изповяда този измъчващ го грях; стига само по-скоро да го изповяда и да получи

облекчение. Друго е, ако ние, оставили същността на тайнството покаяние, отиваме на изповед за беседа. Тук е важно да различаваме изповедта от духовната беседа, която може да се извършва и извън тайнството, и е по-добре да се извършва отделно от него, тъй като беседата, макар и за духовни неща, може да разсее, да охлади изповядващия се, да го въввлече в богословски спор, да отслаби остротата на покаяното чувство.

Изповедта не е беседа за собствените недостатъци и съмнения, не е осведомяване на духовника за себе си и най-малко от всичко е “благочестив обичай”. Изповедта е горещо покаяние на сърцето, жажда за очистване, идваща от усещането за светинята, от умирането за греха и оживяването за светостта. Разкаянieto е вече степен на святост, а безчувствието и неверието – състояние извън светостта, извън Бога”.

Ще разгледаме как трябва да се отнасяме към тайнството покаяние, какво се изисква от пристъпващия към тайнството, как да се готвим за него, кое да смятаме за най-важен момент (в тази част на тайнството, която се отнася до изповядващия).

Несъмнено, първото действие ще бъде изпитването на сърцето. За това са определени и дни за подготовка за тайнството (говеене). “Да виждаме своите грехове в тяхното множество и в цялата им гнусота наистина е дар Божи”, казва о. Иоан Кронщадтски. Обикновено хората, неопитни в духовния живот, не виждат нито множеството свои грехове, нито тяхната “гнусота”. “Нищо особено”, “като при всички”, “само дребни грехове” – “не съм откраднал, не съм убил” – такава е обичайното начало на изповедта на мнозина. А самолюбието, непонасянето на укори, окаменялостта, човекоугодието, слабостта на вярата и любовта, малодушието, духовната леност – нима това не са важни грехове? Нима можем да твърдим, че достатъчно обичаме Бога, че нашата вяра е действена и гореща? Че обичаме всеки човек като брат в Христа? Че сме достигнали кротост, безгневие, смирение? А ако не сме, то в какво се състои нашето християнство? С какво да обясним нашата самоувереност на изповед, ако не с “окаменяло безчувствие”, със “сърдечна мъртвост, с душевна смърт, предшестваща смъртта на тялото”? Защо светите отци, оставили ни покаяни молитви, са се смятали за първи грешници и с искрена убеденост са зовели към Пресладкия Иисус: “Никой не съгреша на земята отвека, както съгреших аз, окаяният и блудният”, а ние сме убедени, че всичко при нас е благополучно! Колкото по-ярко озарява сърцата Христовата светлина, толкова по-ясно се осъзнават всички недостатъци, язви и рани. И обратно: хората, потопени в греховен мрак, не виждат

нищо в сърцето си; а дори и да виждат, не се ужасяват, защото няма с какво да го сравнят.

Ето защо прекият път към познаването на своите грехове – това е приближаването към светлината и молитвата за тази светлина, която е съд на света и на всичко “светско” в самите нас (Иоан. 3:19). А докато няма такава близост с Христа, при която покаяното чувство да е наше обичайно състояние, тогава трябва, готвейки се за изповед, да изпитваме своята съвест – по заповедите, по някои молитви (например, 3-тата вечерна, 4-тата преди причастие), по определени места от Евангелието (например, Пс. 5 гл., Рим. 12 гл., Еф. 4, Иак., особено гл. 3).

Разглеждайки стопанството на душата си, трябва да различаваме основните грехове от производните, симптомите от по-дълбоките причини. Например много важни са разсеяността на молитва, дрямката и невниманието в църква, отсъствието на интерес към четенето на Свещеното Писание; но тези грехове не произлизат ли от маловерие и слаба любов към Бога? Трябва да отбележим в себе си своеволието, непослушанието, самооправданието, непонасянето на упреци, неотстъпчивостта, упоритостта; но още по-важно е да открием тяхната връзка със самолюбието и гордостта. Ако забелязваме в себе си стремеж към общуване, словоохотливост, насмешливост, усилен грижа за своя външен вид и не само за своя, но и за този на близките си, за обстановката у дома – то трябва внимателно да изследваме дали това не е форма на “многообразното тщеславие”. Ако ние приемаме твърде близо до сърцето житейските неуспехи, тежко понасяме раздялата, безутешно скърбим за починалите, всичко това, освен за силата и дълбочината на нашите чувства, не свидетелства ли и за неверие в Божия Промисъл?

Има още едно помощно средство, което ни води към познаването на своите грехове – да си спомняме в какво обикновено ни обвиняват другите хора, особено живеещите с нас и близките: почти винаги техните обвинения, укори и нападки имат основание.

Необходимо е още преди изповед да искаме прошка от всички, пред които сме виновни, за да отидем на изповед с необременена съвест.

При такова изпитване на сърцето трябва да следим да не изпаднем в прекалена мнителност и дребнава подозрителност към всяко движение на сърцето; стъпили на този път, можем да изгубим усета за важното и неважното, да се оплетем в дреболии. В такива случаи трябва временно да оставим изпитването на своята душа и,

поставили се на проста и питателна духовна диета – молитва и добри дела – да опростим и проясим душата си.

Подготовката за изповед не е в това да си спомним колкото е възможно по-пълно и дори да запишем своя грях, а в това да достигнем такова състояние на съсредоточеност, сериозност и молитва, при които, като на светлина, да се открият нашите грехове. Иначе казано – да принасяме на духовника не списък с грехове, а покаяно чувство, не детайлно разработена “дисертация”, а съкрушено сърце.

Но да познаваме своите грехове още не значи да се каем за тях. Наистина, Господ приема изповядването – искрено, добросъвестно – дори и когато то не е придружено със силно чувство на разкаяние (ако ние изповядваме мъжествено и този грях – нашето “окаменяло безчувствие”). Все пак “сърдечното съкрушение”, скръбта за своите грехове е най-важното от всичко, което можем да принесем на изповед. Но какво да правим, ако “изсъхналото от греховен пламък” наше сърце не се оросява от живителните води на сълзите? Какво да правим, ако “душевната немощ и слабостта на плътта” са толкова големи, че ние не сме способни на искрено покаяние? Все пак това не е причина да отлагаме изповедта – Бог може да се докосне до нашето сърце и по време на самата изповед: самото изповядване, назоваването на нашите грехове може да смекчи сърцето ни, да изтънчи духовното зрение, да изостри покаяното чувство. За преодоляването на нашата духовна вялост повече от всичко помагат подготовката за изповед, постът, който, изтощавайки тялото, нарушава гибелното за духовния живот телесно благополучие и благодушие, молитвата, нощните мисли за смъртта, четенето на Евангелието, житията на светиите и творенията на светите отци, усилената борба със себе си, упражняването в добри дела. Нашето безчувствие на изповед в по-голямата си част се корени в отсъствието на страх Божи и скритото неверие. Към това трябва да бъдат насочени и нашите усилия. Ето защо са толкова важни сълзите на изповед – те размекват нашата окаменялост, разтърсват ни “от глава до пети”, правят ни по-прости, дават ни благотворно да забравим себе си, премахват най-голямото препятствие пред покаянието – нашата “самота”. Гордите и самолюбивите не могат да плачат. Щом си заплакал, значи си се смекчил, стопил си се, смирил си се. Ето защо след такива сълзи идват кротост, безгневие, мекота, умиление, мир в душата у онези, на които Господ е изпратил “радостотворен” (даващ радост) плач”. Не бива да се срамуваме от сълзите на изповед, трябва да им дадем свободно да се лият, умивайки нашите скверноти. “Дай ми поток сълзи в светлия ден

на поста, за да заплача и да умия сквернотата на сладките, и да се явя очистен пред Тебе” (1-ва седмица на Великия пост, понеделник вечер).

Третият момент от изповедта – словесното изповядване на греховете. Не е необходимо да очакваме въпроси, трябва сами да положим усилие; изповедта е подвиг и самопринуждаване. Трябва да говорим точно, без да прикриваме неугледността на греха с общи фрази (например, “грешен съм против 7-мата заповед”). Много е трудно, изповядвайки се, да избегнем съблазънта на самооправданието, опитите да обясним на духовника “смекчаващите обстоятелства”, позоваването на трети лица, въвлекли ни в грях. Всичко това е признак на самолюбие, на отсъствие на дълбоко покаяние, на продължаващо пребиваване в грях. Понякога на изповед се позовават на слаба памет, която уж не им позволява да си спомнят греховете. Наистина, често се случва лесно да забравяме своите грехове; но това следствие само от слаба памет ли е? Нали има случаи, особено болезнено засегнали нашето самолюбие, или обратно, поласкали нашето тщеславие, нашите успехи, похвалите по наш адрес – и ние ги помним дълги години. Всичко, което ни прави силно впечатление, ние помним дълго и ясно, и ако забравяме своите грехове, това не значи ли, че не им отдаваме сериозно значение?

Знак за извършило се покаяние е чувството за лекота, чистота, необяснима радост, когато грехът изглежда толкова труден и невъзможен, колкото е била далече тази радост.

+ Нашето разкаяние няма да бъде пълно, ако ние, каейки се, не се утвърдим вътрешно в решимостта да не се връщаме към изповядания грях. Но, казват, как е възможно това? Как мога да обещаю на себе си и на своя духовник, че няма да повторя своя грях? Няма ли да е по-близо до истината обратното – убедеността, че грехът ще се повтори? – Нали всеки знае от опит, че след известно време неизбежно се връщаме към същите грехове; наблюдавайки себе си от година на година, не забелязваш никакво подобрение, “подскочиш – и пак си оставащ на същото място!” – Би било ужасно, ако това беше така. Но, за щастие, не е така. Няма случай, в който, при добро желание да се изправим, последователните изповеди и св. Причастие да не предизвикат благотворни промени в душата. Но работата е в това, че – преди всичко – ние не сме съдии на самите себе си; човек не може правилно да съди за себе си станал ли е по-лош или по-добър, тъй като и той, съдещият, и това, което съди – са променливи величини. Увеличилата се строгост към себе си, усилилото се духовно зрение, изостреният страх от греха могат да създадат илюзията, че греховете са се

умножили и усилили: те са останали същите и може би дори са отслабнали, но ние преди не сме ги забелязвали така. Освен това Бог, по Своя особен Промисъл, често затваря очите ни за нашите успехи, за да ни защити от най-страшния грях – тщеславието и гордостта. Често става така, че грехът е останал, но честите изповеди и причастяването със Светите Тайни са разколебали и отслабили корените му. А и самата борба с греха, страданията за своите грехове – нима това не е придобивка? “Не се страхувай”, казвал Йоан Лествичник, “макар и да падаш всеки ден, и не отстъпвай от Божиите пътища; стой мъжествено, и Ангелът, който те пази, ще зачете твоето търпение”.

А ако го няма това чувство на облекчение и възраждане, трябва да имаме сили отново да се върнем към изповедта, докрай да освободим душата си от нечистотата, със сълзи да я умием от чернотата и сквернотата. Който се стреми към това, винаги ще постигне желаното.

Само да не приписваме на себе си своите успехи, да не разчитаме на своите сили, да не се надяваме на своите усилия. – Това би означавало да погубим всичко, което сме придобили. “Разсеяния мой ум събери, Господи, и очисти вледененото ми сърце; като на Петър ми дай покаяние, като на митаря – въздишки и като на блудницата – сълзи”.

Беседа за Католицизма и Православието (С юношата М. по молба на неговия баща)

Разбирането на нещата се дава на очистеното сърце, и това разбиране се задълбочава според мярата на нашето духовно израстване. Но сега ще говоря преди всичко за официалното католическо учение в Църквата.

Като начало искам да кажа, че въпреки всички различия с нашата Православна Църква, в Католическата Църква е имало велики светии, и има истинска вяра и у служителите на Църквата, и у отделни хора. А ние, въпреки пълнотата на Истината, която притежава нашата Православна Църква, в много неща сме недостойни за Нея и трябва да се учим от католиците – поне от тяхната църковна и педагогическа работа.

Също така не бива да забравяме, че в най-централното, най-главното, което е същност на християнството, ние сме обединени с католиците, въпреки всички наши различия. Това главно е вярата в Светата Троица и в Христос като Богочовек.

Кое в Католическата Църква представлява изкривяване на Истината, в какво тя е отстъпила от пълнотата на християнското вероучение?

Формални различия: *Filioque*¹⁴, Ватиканският догмат за примата и непогрешимостта на Папата, *Immaculata concepcio*¹⁵ (догматът за непорочното зачатие на Божията Майка), чистилицето, индулгенциите, учението за човека.

Корените на тези различия: “Латинството”, наследено от формално и юридически мислещия древен Рим, с неговата идея “*ordo*”¹⁶ – преди всичко. Тази идея за порядъка, за единовластното юридическо разбиране за структурата на обществото се е отразило най-вече на това, което повече от всичко ни разделя с католиците – на учението за Църквата.

В католицизма Църквата е мистично обоснована и се изживява от вярващите преди всичко като организация, а не като Организъм. Организация начело с Папата-монарх. Това учение, въведено през III в., и догматът за примата и непогрешимостта на Папата като Викарий на Христа (утвърден на Ватиканския Събор през 1870 г.), са изцяло чужди на буквата и духа на Евангелието. Всички евангелски текстове се отнасят до първенството на Ап. Петър между Апостолите. Той никога не е бил

---

¹⁴ “... от Сина” (лат.).

¹⁵ Непорочно зачатие (лат.).

¹⁶ Ред (лат.).

епископ. И през всички следващи векове няма никаква връзка между първенството на Петър в апостолските времена и първенството и непогрешимостта на Папата в католическата църква.

Исторически властта на Папата е възникнала вследствие на първенстващото място на Римския Епископ като Епископ на столицата на Римската Империя. Това е първенство по чест, а не по власт. Римският Епископ би могъл да се смята за пръв между равни (*primus inter pares*¹⁷), т. е. сред другите епископи. Такъв, и то с още по-голямо основание, би могъл да бъде и Иерусалимският Епископ.

Силата на властта, стройността на структурата, рационалната яснота в богословието, юридизмът в морала и църковните правила, могъществото на Рим – всичко това се е създавало и се създава за сметка на съборната природа на Църквата, където вътрешната свобода и любовта са основните съзидателни сили на Църквата.

Такова формално-юридическо разбиране е далече от евангелското първохристиянско и православно учение за Църквата като Организъм, където съборното начало не отрича иерархичната структура на Църквата, но поставя тази структура на подобаващо, а не на първо място.

Разбира се, у нас в Православната Църква има много “неуредици”, които са почти немислими в католицизма, където централизацията на властта в ръцете на Папата (чрез главата на епископите) прави такива “неуредици” почти невъзможни.

Но не бива да забравяме, че “неуредици” е имало и в древната Църква и че те са били побеждавани и се побеждават не чрез подчинението на авторитета на Римския първосвещеник, а са се изживявали и се изживяват отвътре. И такова покоряване на авторитета често бива само външно подчинение, което не означава вътрешно единство. Трябва да отбележим, че много католици и дори католически богослови често вътрешно не приемат това формално-юридическо подчинение на Църквата.

Католическото учение за *Immaculata conceptio* на Божията Майка, прието от Католическата Църква през 1845 г., Я лишава, както лишава и Самия Христос, от пълнотата на човешката природа. Според православно учение, съгласно с Евангелието, Божията Майка по Своята природа и раждане е имала човешко естество, но не е имала личен грях. Приписвайки на Божията Майка свръхестествено раждане и изключвайки Я с това от целия човешки род, в този смисъл Католическата Църква не

---

¹⁷ Пръв между равни (лат.).

признава Богочовечеството на Христос, т. е. изкривява самата същност на християнството.

Filioque е било добавено към Символа на Вярата през 589 г. в местната църква в Toledo (Испания). Император Карл Велики със своя авторитет въвел това допълнение в Рим едва през XI в. То било въведено в католическия Символ на Вярата без свикване на Вселенски Събор, което противоречи на всички правила на Църквата, тъй като всяко допълнение към Символа на Вярата може да бъде направено само от Вселенски Събор.

Този догмат на Католическата Църква е против словото Божие, тъй като Ап. Иоан (15:26) привежда думите на Христос: “А кога дойде Утешителят, Когото Аз ще ви пратя от *Отца*, Духът на истината, Който изхожда от Отца, Той ще свидетелствува за Мене”.

Така ние виждаме, най-общо казано, че именно Православната Църква е запазила неизменно и в пълнота чистотата на Христовото учение.

Говеене в манастира

(Записки от гимназиалните години)

О, Господи, кога най-последно ще свърши това изкачване! Вместо пътека – пресъхналото русло на потока, засипано с кръгли, плъзгащи се под нозете камъни. Гората наоколо е изсечена, а вместо нея – ниски храсти подобни на четина. Но ето, го накрая проломът! Пътеката върви отстрани на планината, наоколо се чува шумът на голямата гора. Нищо не може да се сравни с радостта, която изпитваш на пролома, изкачваш се без край в планината, пред тебе – скали и само отзад – спускаща се надълбоко мъглива долина. И когато съвсем се измориш, вървиш механично, вече без да забелязваш нищо наоколо. Изведнъж изкачването свършва, духа планински вятър, пътят бяга надолу и пред очите ти се открива безкрайна синя далечина.

Главата ти леко се замайва и сърцето ти бие бързо, когато пътеката тръгва равно, и ето, пред мен вече е входът – две кръгли кули със заоблени каменни върхове, обрасли с тъмен мъх.

За мен беше необичайно да дойда тук сам. Често идвах тук с шумна компания: влязахме със смях, искахме чай и лекомислено бърбрехме с монасите. Сега влязох като просител, с надежда. И всичко изглеждаше съвсем различно.

Сложих вещите си на столчето до големия ясен, където обикновено пиехме чай, и зачаках. Вече ме бяха забелязали – срещу мен вървеше един монах с огромна черна брада.

“Александър, драги, ти най-последно пристигна!” Той говореше със силен грузински акцент и лицето му сияеше в усмивка. “Да тръгваме, да тръгваме – това е вашата килия”. Приближихме се до каменната пристройка, плътно прилепена към църквата. Отец Иона отвори вратата на малката стаичка със сводест таван и ниши в каменните стени.

Дните полетяха незабелязано. Външно те бяха еднообразни, но така леки и светли, както хладният и слънчев въздух по тези високи места.

Събудих се рано – в пет часа. Измих се бързо и зе затичах към източната ъглова кула; мократа трева беше студена и боцкаше краката като малки ледени иглички; след това се изкачих право по стената, паднала и обрасла с трева, към кръглата кула. Долу, а сега зад гърба ми, растеше букова гора и достигаше до нея с върховете си. Тя се спускаше на етажи към синята Арагва, течаща сред сивите плитчини.

По-нататък, забулени в утринната мъгла, се открояваха веригите на тъмни, гористи планини, подредени по височина, и над тях, много високо, докосвайки мъглата със своите леки очертания, се белееха снежните планини на главния Кавказ. Те бяха толкова много, че трябваше да обхванеш с очи половината хоризонт, от изток до запад, за да видиш цялата верига.

Сенките на старите ясени още се простираха през цялата зелена, мокра от росата площадка, а ние вече пиехме чай в беседката, прилепена към стената. Отец Иона покри сивата от дъжда дъсчена маса със зацапана червена кърпа, която той наричаше покривка, сложи глинени канчета, изрисувани с дървета и конници, донесе хляб с кафеникаво-лилав цвят и зеленикави жилки плесен, безвкусен и сух като земя (те го печеха веднъж в месеца и го съхраняваха в църквата). Слънцето блестеше на самовара и чашките, светеше през тънките пръти на беседката и ние пиехме чай, отхапвайки малко от захарта, и се отдавахме на “сладка беседа”, по думите на о. Иона.

Преди година разбойници при нападение на манастира бяха хвърлили от скалите на снега “настоятеля” отец Иона; при падането той си беше повредил страната и беше получил ревматизъм, който го беше превил надве. Сега отец Иона изглежда съвсем като старец, кафявото му лице е покрито с гъста мрежа от бръчки, той едва се движи и все не може да се стопли. Знае, че скоро ще умре и равнодушно ми показва мястото, на което ще го погребат. По отношение на “света” той изпитва раздражение: “Нима сега има монаси! – казва той. – Надянат митрата на главата си, седнат в каретата и живот си живеят!” Затова пък имаше най-високо мнение за своя манастир. “Сам виждаш – ние живеем като пустинници. Водата е някъде навън – на една верста в подножието на планината. Така изискват правилата – монахът трябва да се труди”.

Отец Иоан, или по-просто – Ивана, с почит слушаше отец Иона, който беше по-старши; самият той беше по-весел, жив и деен.

След чая четох Евангелието, седейки на камъните и обърнал гърба си към слънцето – при нас никога не ставаше горещо. Помагах на отец Иона в градината – малко парче земя, прилепено към скалите, отвоювано с огромен труд от гората. Всички лехички се простираха под наклон и земята беше примесена с дребни камъчета. Там плевихме тревата, забивахме колове за боба. Гледах отец Иона – неговата приведена фигура с черна шапка и тъмновиолетов подрасник красиво се открояваше сред забитите колове.

Около дванайсет обядвахме – ядохме варен боб и същия черен хляб, понякога – овче сирене, горчица и мазно.

Стана топло. Отец Иона задряма на гредите, сложени до църквата. Отец Иоан излезе на тераската на своята килия и започна да кърпи избелялото си кафяво расо. Тръгнах да бродя из гората: искаше ми се да отида до скалата, която видях по пътя за насам, издигаща се встрани над гората; тя цялата е в някакви пещери: там би трябвало да живеят орлите.

В гората е дивно: бледожълтите стволоче на буките са гладко покрити с яка кора, а долу всичко е постлано с жълта шума – като красив паркет в зала с колони. По стволочете се катерят дълги листа бръшлян, покрити с кожести, сякаш изкуствени листа. По-нататък, по склона на долината, цъфтят някакви яркочервени цветя. Странно растение: месестото право, виолетово на цвят стълбо е покрито с тънки виолетови люспички вместо листа, а на върха цъфти огненочервено цвете. Впечатление за нещо тайнствено и отровно.

Слънцето се обърна към запад. Всичко се покри с тънък дим – долу трябваше да бъде горещо, но все още се виждаше надалеч. Кура блести с мътен блясък сред тъмните петна на гората, от нея на се виждат терасите на планините. Долу, точно под нашата планина, под пропастта се виждат жълтата стена и кулите на манастира на Светия Кръст, на мястото, където “Прегърнати като две сестри,/ струите на Арагва и Кура”¹⁸.

Връщам се, когато слънцето вече е ниско. Лъчите му, наситено жълти, и дългите топли сенки се протягат по долината.

В своята килия украсявам нишата с бръшлян и слагам плитка чашка с цветя пред иконата.

Привечер отивам за вода. Изворът е далече надолу, покрит с дялан камък, и от него извира студена струя. Става ти страшно – толкова е тихо сред старите букове, толкова глуха е пътеката, обсипана с жълти листа.

Чуват се нечии стъпки. В дъното на пътеката се появяват три мъжки фигури – това очевидно са въглищарите. Техните брадясали селски лица изглеждат зверски от въглищната пепел, очите им са почервенели от дима. “Гамарджоба”¹⁹ – приветства ме един от тях и сваля кръглата си шапчица. Аз се покланям и отговарям “Гигимарджос”²⁰. Те отминават, неритмично шляпайки с кожените си цървули. Един от тях изостава, слага на извора своето червено вързопче и се навежда над моето

¹⁸ Лермонтов, “Мцири” – Бел. прев.

¹⁹ Здравейте или добре дошли (груз.).

²⁰ Здравейте (казва се в отговор).

ведро. После ми благодари и догонва другите. Изкачвам се с ведрото на планината. По средата на пътя си почивам в малкия дървен параклис. В него има икона на местния светия, който се е подвизавал в нашия манастир – свети Иоан Зедазенски с вълка. Стените и дървените пейки са издълбани с имената на посетителите, на пода има букет от изсъхнали полски цветя.

Вече влизам като свой през вратата, през която някога съм влизал като гост, и чувствам дълбока благодарност към тези покрити с мъх кули, враснали се в скалата, към тишината на зеления двор, който сякаш изведнъж широко се разтваря след тясната и тъмна горска пътека.

Едновременно с моето идване удари малката камбана на кулата. Това беше така неочаквано в тази планинска пустош. После още веднъж: да, нали днес е събота. Но колко странно звучи тази камбана на върха на пустата планина – нали никой няма да я чуе, никой няма да дойде. И тази безцелност на камбанения звън го прави особено вълнуващ и значим.

Излиза отец Иоан, тържествен и строг, съвсем друг в сравнение с онзи Ивана, който работеше с кирка там долу в градината и бърбеше шеги с мен.

Дойде в църквата и отец Иона. Влязох след него. В притвора бяха набързо изписани груби фрески, в които преобладаваха червеният, оранжевият и синият цвят. Самата църква е студена, полутъмна; каменните стени са голи и новият нисък дървен иконостас изглежда като от картон до тежката архитектура на храма.

Вървя навътре зад колоната, стараяйки се да не вдигам шум, но дори и лекото шумолене на подметките по каменния под отеква по ъглите и под сводовете. Служи отец Иоан, а отец Иона изпълнява службата на четец, дякон и хор. Тук са останали само те двамата. Той чете силно, бързо, с пресипнал, старчески висок глас, изпълвайки църквата с шума на блъскащите се едно в друго звукови отражения. Аз стоя зад четириъгълната колона, понякога се приближавам по знак на отец Иона, разпалвам кадилницата и му я подавам, след това отново се връщам зад колоната. Малко ми е скучно, тъй като служат на старогрузински, от който нищо не разбирам. Ако служеха на руски, жадно бих слушал и запомнял. Но сега скучаех и даже си мечтаех за един горещ чай. Но ето, това изглежда е краят – как неочаквано свършиха. Излизаме. На двора е студено. Аз съм сам пред вратата на своята килия и вече с привичен жест обръщам глава нататък, на север, където дълбоко в долината горят, трептят, преливат се един в друг огньовете на далечен град. И е невероятно да помислиш, че в това далечно, искрящо петно живеят и ходят хора, че там са всички

мои близки, че сега в трапезарията на голямата бяла маса под висящата лампа мама разлива чая, а в залата брат ми свири Appassionat'а.

Притъмнява, хладно е. Лунна светлина пълзи по стената. Ето, тя избледня – над покрива на църквата, докосвайки я, се носи вълна от мъгла. Друга вълна минава много ниско, обгръщайки за няколко мига старите ясени в пропастта. Сега градът също е скрит... но ето, той отново изниква от дълбоката долина.

Аз не съм там, не съм с вас... и нали сега ви няма – има само едно искрящо петно в долината. И ако всички вие умирахте сега – аз нямаше да почувствам това.

Отдавна, още в ранна пролет, през нощта промивах фотографски пластинки под крана в тъмната кухня. Водата беше студена, а на стената, в сянката на самата вода имаше лунни петна; понякога те падаха върху мокрите ми ръце и блестяха на стъклото на негативите. Потреперих. Изведнъж ме обзе удивително ясно предчувствие за тъга там, на планината, обляна в лунна светлина, за моята самота и студа там. Тогава намислих да дойда тук. Но сега, когато вече съм дошъл, когато действително съм далече от всички, моята самота е друга, аз се радвам, че съм тук.

Ето ме в моята килия. Свещичката, залепена за масата, осветява каменните стени, и светлината ѝ не достига до тъмните сводове. Завит в бурката, аз чета и пиша. Вече е късно. Гася свещта и огънчето на кандилото в нишата пред иконата пламва още по-силно. Стремя се да не стъпя с крак на вдълбаната в пода надгробна плоча – паметник на някой архимандрит, погребан тук. Тя постоянно остава студена и от нея сякаш лъха студ в цялата стая.

Шепнешком повтарям молитвените прошения. След това ме напада невнимание, после отново идват думите на молитвата.

Приближавам се към отворения прозорец и гледам във влажната тъмнина. Всичко потъва в черно-зелено-сини тонове и в долината, разрязвайки я наполовина, лежи гъста мъгла, неподвижна и тиха.

Демонската крепост

(За гордостта)

Великият познавач на дълбините на човешкия дух, преп. Исаак Сирин в своето 41-во слово казва: “Почувствалият своя грях стои по-високо от този, който с молитвата си възкресява мъртви; който се е удостоил да види самия себе си, той стои по-високо от удостоилия се да види Ангели”.

Ето към това себепознание води разглеждането на въпроса, който поставихме в заглавието.

И гордостта, и самолюбието, и тщеславието, тук можем да добавим високомерието, надменността, превъзнасянето – всичко това са разновидности на едно основно явление – “обърнатостта към себе си” – ще го оставим като общ термин, включващ всички изброени по-горе термини. От всички тези думи с най-ясно определен смисъл се отличават две: тщеславие и гордост; те, според “Лествица”-та, са като малко момче и мъж, като зърно и хляб, начало и край.

Симптомите на тщеславието, този начален грях, са следните: непонасяне на упреци, жажда за похвали, търсене на лесни пътища, непрекъснато ориентиране по другите – какво ще кажат? Как ще изглежда това? Какво ще си помислят? “Тщеславието отдалеч вижда приближаващия се зрител и прави гневливите ласкави, лекомислените – сериозни, разсеяните – съсредоточени, лакомите – въздържани и т. н.” – всичко това трае, докато има зрители.

Детската и младежката срамежливост често не са нищо друго, освен същото скрито самолюбие и тщеславие.

Тази ориентираност към зрителя обяснява греха на самооправданието, който често незабележимо се прокрадва и в нашата изповед: “грешен към като всички” – “само дребни грехове – никого не съм убил, не съм откраднал”. В дневниците на граф С. А. Толстой има следното характерно място: “И това, че не умеех да възпитавам децата си (след като се бях омъжила много млада и бях затворена на 18 години на село), често ме мъчи”. Самооправданието в скобите изцяло отменя главното покаяно изречение.

Бесът на тщеславието се радва, казва преп. Иоан Лествичник, когато вижда умножаването на нашите добродетели: колкото повече успехи имаме, толкова повече храна за тщеславието. “Когато спазвам поста, се тщеславя; а когато, за да скрия моя

подвиг, го крия – се тщеславя заради своето благоразумие. Ако се обличам красиво, се тщеславя, ако се преоблека в лоши дрехи, още повече се тщеславя. Започна ли да говоря, бивам обладан от тщеславие; пазя ли мълчание – пак се отдавам на тщеславие. Накъдето и да обърнеш този трън, той пак ще застане с бодлите нагоре”.

Лев Толстой добре е познавал отровната същност на тщеславието. В своите ранни дневници той жестоко изобличава себе си за тщеславието. В един от дневниците си от 50-те години горчиво се оплаква, че още щом в душата му се появи добро чувство, непосредствено душевно движение – и изведнъж се появява тщеславно оглеждане и опипване на себе си, и ето – скъпоценните движения на душата изчезват, стопяват се като сняг на слънце. Стопяват се, значи умират; така благодарение на тщеславието умира най-доброто, което е в нас – ние убиваме себе си с тщеславието; заменяме реалния, прост, добър живот с призраци. Тщеславният се стреми към смъртта и я получава.

“Рядко съм виждал – пише един от съвременните писатели – великата, няма радост на страданието да преминава през човешките души, без да е придружена от своя отвратителен спътник – суетното, бърливо кокетство (тщеславие). В какво се състои кокетството? Според мен, в неспособността за битие. Кокетните хора всъщност са несъществуващи хора, защото сами са приравнили своето битие към мнението на другите хора за тях. Испитвайки най-големи страдания, кокетните хора органично се стремят да ги покажат на другите, защото страничният поглед за тях е това, което са огньовете на рампата за театралните декорации” (Степун, “Николай Переслегин”, стр. 24).

Усилилото се тщеславие ражда гордост.

Гордостта е крайна самоувереност, отхвърляща всичко, което не е мое, източник на гняв, жестокост и злоба, отказ от Божията помощ, “демонска крепост”. Тя е “медна стена” между нас и Бога (Авва Пимен); тя е вражда с Бога, начало на всеки грях, тя е във всеки грях. Нали всеки грях е доброволно отдаване на своята страст, съзнателно потъпкване на Божия закон, дързост против Бога, макар че “подхвърленият на гордостта да има крайна нужда от Бога, защото хората не могат да спасят такъв” (“Лествица”).

Откъде се взема тази страст? Как започва тя? С какво се храни? Какви степени преминава в своето развитие? По какви признаци можем да я познаем?

Последното е особено важно, тъй като гордият обикновено не вижда своя грях. Един разумен старец увещавал един брат да не се гордее в душата си: а той, заслепен

от своя ум, му отговорил: “Прости ми, отче, но в мен няма гордост”. Мъдрият старец му отговорил: “С какво, чедо, можеш по-добре да докажеш своята гордост, ако не с този отговор!”

Във всеки случай, ако човек трудно иска прошка, ако е обидчив и мнителен, ако помни злото и осъжда другите, всичко това несъмнено са признаци на гордостта.

За това прекрасно пише Симеон Нови Богослов: “Който, бидейки безчестен и обиждан, силно страда от това в сърцето си, за този човек е ясно, че носи древната змия (гордостта) в пазвата си. Ако той започне мълчаливо да понася обидите, ще направи тази змия немощна и слаба. А ако разгорещено противоречи и говори дръзко, ще придаде сила на змията да излива отрова в сърцето му и безмилостно да поглъща вътрешностите му”.

В “Слово против езичниците” на св. Атанасий Велики има такова място: “Хората са паднали в самопожелаване, предпочитайки съзерцаването на самите себе си пред съзерцаването на божественото” (Творения, т. 1, стр. 8, М., изд. 1851 г.). В това кратко определение се разкрива самата същност на гордостта: човекът, за когото досега център и предмет на желанието е бил Бог, се е отвърнал от Него, “паднал е в само-пожелаване”, пожелал е и е обикнал себе си повече от Бога, предпочел е съзерцаването на самия себе си пред Божественото съзерцание.

В нашия живот това обръщане към “самосъзерцание” и “самопожелаване” е станало наша природа и се проявява дори под формата на могъщ инстинкт за самосъхранение, както в телесния, така и в душевния ни живот.

Както злокачественият тумор често започва от един удар или от продължително раздразване на определено място, така и болестта на гордостта често започва или от внезапно разтърсване на душата (например голяма скръб), или от продължително лично самочувствие, например вследствие на успех, напредък, постоянно упражняване на своя талант.

Често това е така нареченият “темпераментен” човек, “увличащ се”, “страстен”, талантлив. Това е своего рода изригващ гейзер, който със своята непрестанна активност пречи и на Бога, и на хората да се приближат към него. Той е изпълнен, погълнат, упоен от себе си. Не вижда и не чувства нищо, освен своя талант, на който се наслаждава, от който получава пълно щастие и удовлетворение. Едва ли можем да направим нещо с такива хора, докато те сами не се изчерпат, докато вулканът не угасне. В това е опасността за всяка надареност, за всеки талант. Тези качества трябва да бъдат уравновесени с пълна, дълбока духовност.

В обратните случаи, при преживяването на скръб – резултатът е същият: човекът е “погълнат” от своята скръб, заобикалящият свят бледнее и помръква в очите му; той не може да мисли, нито да говори за нещо друго, освен за своята скръб; живее с нея, държи се за нея, в края на краищата, като за единственото, което му е останало, като за единствения смисъл на своя живот. Нали има хора, “които са посегнали да търсят наслада в самото чувство за собственото си унижение” (Достоевски, “Записки от подземие”).

Често тази обърнатост към себе си се развива у тихи, покорни, мълчаливи хора, при които още от детството е потискан личният им живот, и тази “потисната субективност поражда, като компенсация, егоцентрична тенденция” (Юнг, “Психологически типове”), в най-разнообразни прояви: обидчивост, мнителност, кокетство, желание да привлекат вниманието към себе си даже с поддържането и раздухването на лоши слухове за себе си, накрая даже под формата на психози, имащи характер на натрапчиви идеи, мания за преследване или мания за величие (Попришчин у Гогол).

И така, съсредоточеността върху себе си отвлича човека от света и от Бога; той, така да се каже, се отчупва от общия ствол на мирозданието и се превръща в стружка, завита около празно място.

Ще се опитаме да нахвърлим основните етапи в развитието на гордостта от леко самодоволство до крайно душевно помрачение и пълна погибел.

В началото това е само заетост със себе си, почти нормална, придружена с добро настроение, често преминаващо в лекомислие. Човекът е доволен от себе си, често се смее, подсвирква си, тананика си, щрака с пръсти. Обича да изглежда оригинален, да поразява с парадокси, да остроумничи; проявява особени вкусове, капризен е в храната. Охотно дава съвети и по приятелски се намесва в чуждите дела; неволно разкрива своя изключителен интерес към себе си с такива фрази (прекъсвайки чуждата реч): “не, ето какво ще ви разкажа”, или “не, аз по-добре знам случая”, или “аз имам обичай...”, или “аз се придържам към правилото...”, “аз имам навик да предпочитам” (у Тургенев).

Говорейки за чуждата скръб, те несъзнателно говорят за себе си: “Аз бях така потресена, че досега не мога да дойда на себе си”. Едновременно у тях съществува огромна зависимост от чуждото одобрение, в зависимост от което човек ту внезапно разцъфтява, ту увяхва и се “вкисва”. Но като цяло, на този етап настроението остава

светло. Този вид егоцентризъм е много характерен за младостта, макар и да се среща и в зряла възраст.

За човека е щастие, ако на този етап се сблъска със сериозни грижи, особено за други хора – (женитба, семейство), работа, труд. Или ако го плени пътят на вярата и той, привлечен от красотата на духовния подвиг, види своята нищета и убогост и потърси благодатна помощ. А ако това не се случи, болестта продължава да се развива.

Появява се искрена увереност в своето превъзходство. Често това се изразява в неударжимо многословие. Защото какво е бърливостта, ако не, от една страна, липса на скромност, а от друга – самоуслаждане от примитивния процес на самооголване. Егоистичната природа на многословието съвсем не се смекчава от факта, че това многословие понякога е на сериозна тема: гордият човек може да разсъждава на глас за смирението и мълчанието, да прославя поста, да дискутира въпроса кое е по-високо – добрите дела или молитвата.

Увереността в себе си бързо преминава в страст към командване; той посяга на чуждата воля (не понасяйки и най-малкото посягане на неговата), разпорежда се с чуждото внимание, време, сили, става нагъл и нахален. Неговата работа е важна, чуждите – маловажни. Той се заема с всичко, меси се във всичко.

На този етап настроението на гордия се разваля. В своята агресивност той, естествено, среща противодействие и отпор; появява се раздражителност, упорство, свадливост; той е убеден, че никой не го разбира, дори и неговият духовник; стълкновенията със “света” се изострят и горделивецът прави своя окончателен избор: “аз” съм против хората, но още не съм против Бога.

Душата става тъмна и студена, в нея се вселяват надменност, презрение, злоба, ненавист. Умът се помрачава, различаването на добро и зло се размива, тъй като то се измества от различаването на “мое” и “не мое”. Той излиза от всяко послушание, непоносим е във всяко общество; неговата цел е да се придържа към своята линия, да посрами, да поразии другите; жадно търси известност, макар и скандална, като с това отмъщава на света за непризнаването и търси реванш от него. Ако е монах, оставя манастира, където всичко му е непоносимо, и търси свои собствени пътища. Понякога тази сила на самоутвърждаването е насочена към материални придобивки, кариера, обществена и политическа дейност, а понякога, ако има талант, – към творчество, и тук горделивецът може да има, благодарение на своя натиск, известни победи. На тази почва се създават разколите и ересите.

Накрая, на последния етап, човек скъсва и с Бога. Ако преди е вършел грях от противодействие и бунт, то сега си позволява всичко: грехът не го мъчи, той става негов навик; ако на този етап може да му бъде леко, то му е леко с дявола и на тъмните пътища. Състоянието на душата е мрачно, безпросветно, самотата е пълна, но наред с това има искрена убеденост в правотата на своя път и чувство за пълна безопасност, в същото време, когато черните криле стремително го носят към гибелта.

Всъщост такова състояние почти не се отличава от умопомрачението.

Гордият и в този живот пребивава в състояние на пълна изолация (външна тъмнина). Да погледнем как той беседва и спори: или изобщо не слуша това, което му говорят, или слуша само това, което съвпада с неговите възгледи; а ако му говорят нещо, което не е в съгласие с неговото мнение, той се гневи като от лична обида, надсмива се и яростно отрича. В околните вижда само онези свойства, които сам им е натрапил, така че дори в своите похвали остава горд, затворен в себе си, непроницаем за обективното.

Характерно е, че най-разпространените форми на душевна болест – манията за величие и манията за преследване – произлизат пряко от “повишеното самочувствие” и са напълно немислими за смирените, простите, забравящите себе си хора. Нали и психиатрите смятат, че до душевна болест (параноя) водят, преди всичко, повишеното чувство за собствената личност, враждебното отношение към хората, изгубването на нормалната способност за приспособяване, изкривеността на съжденията. Класическият параноик никога не критикува себе си, той винаги е прав в своите очи и е страшно недоволен от заобикалящите го хора и от условията на своя живот.

Ето как се обяснява в дълбочина определението на преп. Иоан Лесвичник: “Гордостта е крайна нищета на душата”. Гордият търпи поражение на всички фронтове:

Психологически – тъга, мрак, безплодност.

Нравствено – самота, пресъхване на любовта, злоба.

От богословска гледна точка – смърт на душата, предшествваща телесната смърт, геена още приживе.

Гносеологично – солипсизъм.

Физиологично и патологично – нервна и душевна болест.

В заключение е естествено да поставим въпроса: как да се борим с болестта, какво да противопоставим на гибелта, заплашваща онези, които вървят по този път?

Отговорът идва от същността на въпроса – смирение, послушание към обективното; послушание – стъпка по стъпка – към любимите хора, към близките, към законите на света, към обективната правда, към красотата, към всичко добро в нас и извън нас, послушание към Божия Закон, накрая – послушание към Църквата, към нейните устава, заповеди, тайнствени въздействия.

За това са думите, които стоят в началото на християнския път: “Който иска да върви след Мене, нека се отрече от себе си”.

Да се отрече, ... да се отрича всеки ден; нека всеки ден – както е написано в древните ръкописи – човек да взема своя кръст – кръста на търпене на обиди, поставяне себе си на последно място, понасяне на огорчения и болести и мълчаливо приемане на поругания, пълно, безусловно послушание – незабавно, доброволно, радостно, безстрашно, постоянно.

И тогава ще му се открие пътят към царството на покоя, на “най-дълбокото смиреномъдрие, унищожавашо всички страсти”.

Слава на нашия Бог, “Който се противи на горделиви, а на смирени дава благодат”!